

QÜVVƏT ELM DƏDİR, ELMƏ DOĞRU!



# AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №2, 2015



TƏCRÜBƏLİ VƏ APARICI HƏRBÇİ PEDAQOQLAR VƏ PROFESSOR-MÜƏLLİM  
HEYƏTİ YENİ İMKANLARIN ÜZƏ ÇIXARILMASI İSTİQAMƏTİNDƏ  
ELMİ-TƏDQIQAT İŞLƏRİNİ PLANLAŞDIRIR VƏ HƏYATA KEÇİRİR



# HƏRBİ TƏHSİLİMİZ DAİM İNKİŞAF EDİR, TƏKMİLLƏŞİR VƏ YENİ UĞURLARA İMZA ATIR





Q Ü V V Ə T E L M D Ə D İ R, E L M Ə D O Ğ R U !

# AZİMUT

№ 2 (9) MART-APREL 2015-Cİ İL

« HƏRBİ BİLİK » JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

## ≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

**BAŞ REDAKTOR**

Polkovnik-leytenant

**Zakir HÜSEYNOV**

BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,  
MƏSUL İCRAÇI

Polkovnik-leytenant

**İsmayıl ABDULLAYEV**

**REDAKSİYA KOLLEGİYASI**

**H.PİRİYEV  
Z.HÜSEYNOV  
E.MÜŞTEHİDZADƏ  
B.QULİYEV  
R.İSMAYILOV  
F.QULAMOV  
B.GÖZƏLOV  
S.BABAYEV  
C.AĞAYEV  
M.ABIYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletendə verilmiş materiallar redaksiya kollegiyası tərəfindən müzakirə olunur.

### DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN DAĞLARDA HÜCUMUNUN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏDİLMƏSİ  
İ. MƏHƏRRƏMOV ..... 2

ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNİN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN ARDICILLIĞI VƏ MƏZMUNU  
A. QULİYEV ..... 12

BRQİADA HÜCUMUNDA KƏŞFİYYATIN TƏŞKİLİ  
E. HACIYEV ..... 20

MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYATLARDA HAVA SAHƏSİNƏ NƏZARƏT  
X. YUSUBOV ..... 29

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ TAKTİKİ TƏLİMLƏRİN HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ. ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNƏ DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİNİN ÖYRƏDİLMƏSİNİN TƏŞKİLİ  
M. ALIŞANOV ..... 35

DAĞLARDA MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ  
Q. HÜMBƏTOV ..... 43

RADİOTEXNİKİ HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ TƏTBİQİNİN TƏMİNATI  
Z. MUSAYEV ..... 50

MƏŞƏLİK ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏ ZAMANI KƏŞFİYYATIN APARILMASI  
N.MURADOV ..... 59

PİLOTSUZ HAVA KƏŞFİYYATI KOMPLEKSLƏRİNİN MÜASİR DÖYÜŞ ƏMƏLİYYATLARINDA ROLU  
V. ABBASOV ..... 65

HÜCUM ƏMƏLİYYATININ PLANLAŞDIRILMASI  
V. NAĞIYEV ..... 74

# MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN DAĞLARDA HÜCUMUNUN TƏŞKİLİ VƏ İDARƏEDİLMƏSİ

Polkovnik İdris MƏHƏRRƏMOV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** hücum, zərbə, hücum zolağı, taktiki fəaliyyətlər, hücumun aparılması, əks-həmlə, əks-zərbə, döyüş düzülüşü, hücumun xüsusiyyətləri.

**Ключевые слова:** наступление, удар, поласа наступления, тактические действия, ведение наступления, контратака, контрудар, боевой порядок, особенности наступления.

**Keywords:** attack, strike, attack zone, tactical operations, conducting of the attack, caunter-attack, caunter-strike, battle formation, features of the attack.

yişdirmə) və başlanğıc vəziyyəti tutma qaydaları müəyyən edilir.

Əsas zərbə istiqaməti briqada komandiri tərəfindən hücumun bütün dərinliyinə və ya yalnız

yaxın tapşırıq dərinliyinə təyin edilir (yuxarı rəis tərəfindən də göstərilə bilər) və bu istiqamət hücumun gedişində yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Briqadanın hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) hücum edən taborların döyüş tapşırıqları aşağıdakılardan ibarət ola bilər: birinci mövqedə düşməyə zərər vurmaq və onu təcrid etmək; düşmənin briqada (alay) ehtiyatlarını darmadağın etmək və göstərilmiş vaxtda düşmən müdafiəsinin dərinliyində rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək; ələ keçirilmiş hədlərdə möhkəmlənərək düşmənin üstün qüvvələrinin əks-həmlələrini (əks-zərbələrini) dəf etmək, göstərilmiş istiqamətdə hücumu davam etdirmək.

**Birinci eşelon taborunun (tabor taktiki qrupunun) döyüş tapşırığı** hücum istiqamətində düşmənin məhv edilməsindən və birinci müdafiə mövqeyinin dərinliyində təyin edilmiş həddin (rayonun, obyektin) ələ keçirilməsindən ibarətdir.

**İkinci eşelon taborunun (tabor taktiki qrupunun) döyüş tapşırığı** hücumun inkişaf edilməsi, birinci eşelon taborları ilə birlikdə düşmənin briqada (alay) ehtiyatının məhv edilməsi və hədlərin ələ keçirilməsindən ibarətdir.

### HÜCUMUN HAZIRLANMASI

Hücumun hazırlanması taktiki fəaliyyətlərə hazırlığın ümumi müddəaları əsasında həyata keçirilir və aşağıdakılardan ibarətdir: idarəetmə orqanları və bölmələrin hücum döyüşünə hazırlanmasından, briqadanın vəzifəli şəxslərinin tabelikdəki bölmələrdə praktiki işin təşkilindən, onlara nəzarət və köməkliyin göstərilməsindən; hücum üçün başlanğıc rayonun (vəziyyətin) tutulması və onun mühəndis cəhətdən hazırlanmasından, irəliləmə marşrutlarının və açılma hədlərinin hazırlanmasından. Dərinlikdən irəliləyərək hücum, bir qayda olaraq, xəritə üzrə təşkil olunur, vaxt olduqda ərazi kəşfi keçirilir.

**Hücum niyyətində** briqada komandiri müəyyən edir: əsas zərbə istiqamətini, döyüş tapşırığının yerinə yetirilmə üsullarını (hansı düşmən hərəda, hansı ardıcılıqla və necə darmadağın edilməli, düşməyə atəşlə zərər vurma hansı qaydada aparılmalıdır), briqadanın döyüş düzülüşünü. Bundan başqa, briqadanın hücum keçmə üsulundan asılı olaraq dərinlikdən irəliləyərək hücumda – başlanğıc hədd, irəliləmə marşrutları və qaydası, tabor kolonlarına açılma həddi, həmləyə keçmə həddi (ehtiyac olduqda), bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumda yenidən düzlənmə (də-

**Hücumu davametdirmə istiqaməti** növbəti fəaliyyətlər barədə bölmələri səmtləşdirmək üçün təyin olunur və o, briqadanın gələcək tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

**Taktiki hava desantının** döyüş tapşırığı desantendirmə rayonunda düşməni və göstərilmiş obyektə məhv etməkdən (sıradan çıxarmaqdan) və ya rayonu (həddi) tutub əldə saxlamaqdan, növbəti rayona keçərək orada döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməkdən ibarətdir. Ehtiyac olduqda desant bölmələrinə döyüş tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra toplanma rayonu göstərilir.

**Təmas xəttindən desantendirmə yerinə çatmaq belədir:**

- tabor üçün – 30 km dərinliyədək və 5 saatdan bir günə qədər müddətdə;
- bölük üçün – 10 km dərinliyədək və 3 saata qədər müddətdə ola bilər

**Ərazinin kəşfini** briqada komandiri vizual görmə dərinliyində həyata keçirir:

- düşmən müdafiəsinin ön xəttini, ona yaxınlaşma yollarını, maneə və əngəllərin mövcudluğunu və onların xarakterini, dayaq məntəqələrini, atəş vasitələrinin, xüsusən də tank əleyhinə vasitələrin yerləşməsinə;
- düşmən aviasiyasının daha çox ehtimal edilən fəaliyyət istiqamətlərini, hava hücumundan müdafiə bölmələrinin tapşırıqlarını;
- əsas zərbənin istiqamətini, briqadanın hücum zolağını (cavabdehlik zonasını) və ara xətlərini, briqadanın döyüş tapşırığını;
- atəşlə zərər vurulacaq düşmən obyektlərini;
- aviasiyanın fəaliyyət istiqamətlərini (uçuş zolağını), döyüş helikopterlərinin zərbə hədlərini;
- düşmənin mina-partlayıcı maneələrində keçidlərin sayı və yerlərini;
- maşındanənmə və həmləyəkeçmə hədlərini, öz mərmə və minalarımızın partlayışından təhlükəsiz məsafə hədlərini;
- odsaçan bölmələrin (əlavə verilibsə) açılma hədlərini və fəaliyyət istiqamətlərini, maskalayıcı aerozol pərdələrinin qoyulma hədlərini (rayonlarını);
- hücum üçün başlanğıc və gözləmə mövqelərini;

– idarəetmə məntəqələrinin açılması və döyüş düzülüşü elementlərinin yerləşməsi rayonlarını (yerlərini);

– tankların vərdənəli mina tralları ilə təchiz edilməsi yerlərini;

– daşıma və təxliyyə yollarını.

İrəliləmə marşrutları və açılma hədlərinin komendant xidmətinin təşkili suallarının dəqiqləşdirilməsi ərazi kəşfi nöqtəsinə gedərkən və ya geri qayıdarkən yol boyu, ya da bu məqsədlə təyin edilmiş ayrıca ərazi kəşfi qrupları tərəfindən həyata keçirilir.

**Döyüş tapşırıqları verildikdən göstərilir:**

– **birinci eşelon taboruna (tabor taktiki qrupuna)** – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri, cavabdehlik rayonu, fəaliyyətlərə başlama həddi, döyüş tapşırığı;

– **ikinci eşelon taboruna (tabor taktiki qrupuna)** – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri, cavabdehlik rayonu, fəaliyyətlərə başlama həddi, döyüş tapşırığı;

– **artilleriya bölmələrinə** – atəş tapşırıqları, atəş mövqeyi rayonları, növbətçi vasitələrin tərkibi (ehtiyac olduqda);

– **hava hücumundan müdafiə bölməsinə** – tapşırıqlar, mövqe rayonu;

– **tank əleyhinə ehtiyata və səyyar maneəqurma dəstəsinə** – döyüş tərkibi, cəmləşmə rayonu, hücum zamanı yerdəyişmə istiqaməti, açılma (minalama) hədləri;

– **ümumqoşun ehtiyatına** – döyüş tərkibi, cəmləşmə rayonu, hücumun gedişində yerdəyişmə istiqaməti, yerinə yetirməyə hazır olmalı tapşırıqlar;

– **desant və təxribat əleyhinə ehtiyata** – döyüş tərkibi, cəmləşmə rayonu, hücumun gedişində yerdəyişmə qaydası və istiqaməti, döyüş tapşırıqları;

– **ön dəstəyə** – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri, cavabdehlik rayonu, fəaliyyətlərə başlama həddi, döyüş tapşırığı;

– **avanqarda** – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri, cavabdehlik rayonu, fəaliyyətlərə başlama həddi, döyüş tapşırığı;

– **reyd dəstəsinə** – döyüş tərkibi və gücləndir-

mə vasitələri, cavabdehlik rayonu, fəaliyyətlərə başlama həddi, döyüş tapşırığı, döyüş tapşırığının icrasından sonra əsas qüvvələrə birləşmə yeri və vaxtı;

– **yandan-keçmə dəstəsinə** – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri, cavabdehlik rayonu, fəaliyyətlərə başlama həddi, döyüş tapşırığı;

– **taktiki hava desantına** – döyüş tərkibi və gücləndirmə vasitələri, əsas və ehtiyat desantendirmə rayonları, əsas və ehtiyat enmə meydançıları, desantendirmə vaxtı, döyüş tapşırığı, desantın başlanğıc rayonu və buradakı minmə meydançıları, desantın başlanğıc rayonunu tutma vaxtı və qaydaları, desant üçün ayrılmış aviasiyanın tərkibi, sayı və uçuş zolağı.

Bundan başqa briqada komandiri təyin edə bilər: dərinlikdən irəliləməklə hücum zamanı bölmələrin səfər düzülüşündə yerlərini, bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum zamanı birinci və ikinci eşelon taborlarının başlanğıc vəziyyətini, tank taborunun gözləmə rayonunu və onların tutulması vaxtlarını.

**Hücumun planlaşdırılması** taktiki tapşırıqlar və onların icra müddəti üzrə həyata keçirilir.

Əgər hücumun vaxtı müəyyən olunmayıbsa, hesablamalar “S” vaxtına nəzərən nisbi həyata keçirilir.

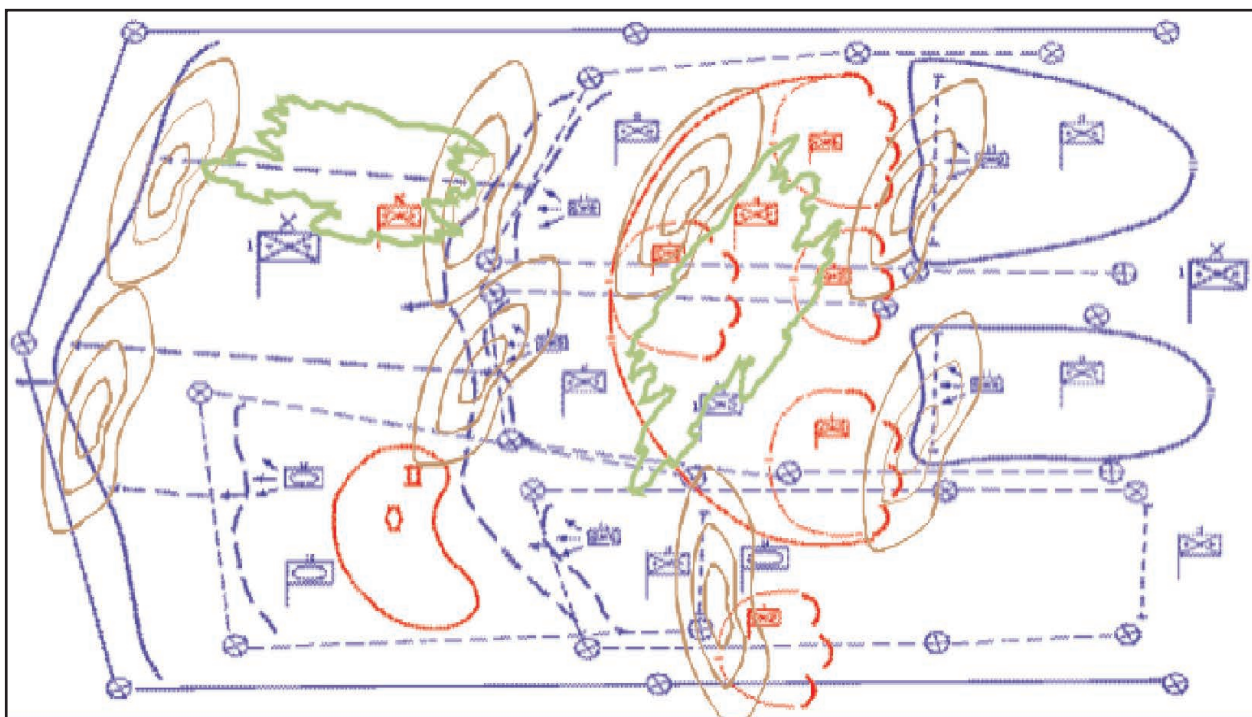
Düşməyə atəşlə zərər vurulması, bölmələrin hücumə keçməsi, briqadanın yaxın tapşırığının yerinə yetirməsi və ikinci eşelonun döyüşə yeridilməsi daha detallı planlaşdırılır. Taktiki hava desantı tətbiqinin planlaşdırılması desantın əsas qüvvələrinin endirilməsinə başlanma vaxtı üstün götürülərək ona nəzərən həyata keçirilir.

Qarşılıqlı əlaqənin təşkili zamanı briqada komandiri nail olmalıdır:

– briqadaya verilmiş tapşırığın icrasına cavab verən ştatına uyğun, tabeliyə verilən və dəstəklənən bölmələrin fəaliyyətlərinin taktiki tapşırıqlar üzrə uzlaşdırılmasına;

– bütün komandirlər tərəfindən hücum döyüşünün məqsədinin, verilmiş döyüş tapşırığının, onun yerinə yetirilməsi üzrə bölmələrin fəaliyyət üsullarının vahid anlaşılmasına, xəbərdarlıq, idarəetmə, qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı tanıma və hədəfgöstərmə siqnallarının çatdırılması və öyrənilməsinə.

Taktiki hava desantı ilə qarşılıqlı əlaqənin təşki-



ŞƏKİL 1. HÜCUMDA TABOR TAKTİKİ QRUPLARININ (TABORLARIN) DÖYÜŞ TAPŞIRIQLARI

li zamanı briqada komandiri əlavə olaraq desant fəaliyyətini aviasiya, artilleriya, HHM və birinci eşelon bölmələrinin fəaliyyəti ilə aşağıdakı taktiki tapşırıqlar üzrə uzlaşdırır:

- desantın başlanğıc rayonunda helikopterlərə mindirilməsini;
- helikopterlərin desantendirmə rayonuna uçuşu və geriye dönməsini;
- desant tərəfindən döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini;
- desantın ön dəstə (əsas qüvvələr) ilə görüşməsi və birgə fəaliyyətin aparılmasını.

Hücum üçün başlanğıc vəziyyətin tutulması briqada yenidən düzlənməni keçirdikdən sonra, bir qayda olaraq, müdafiənin gücləndirilməsi adı altında müdafiə olunan qoşunların fəaliyyət rejiminə ciddi riayət etməklə həyata keçirir.

Birinci eşelonda müdafiə olunan bölmələr hücum üçün başlanğıc vəziyyəti adətən hücumdan əvvəlki gecə, öz müdafiə (cavabdehlik) rayonlarını digər bölmələrə təhvil verdikdən sonra tuturlar.

İkinci eşelonda müdafiə tutan bölmələr, bir qayda olaraq, öz rayonlarında qalır və tutduqları rayonlardan irəliləyərək hücumu keçirlər. Birinci eşelon taqımlarının dayaq məntəqələrində müdafiədə olan tank və döyüş maşınları yerlərində qalır və düzünə tuşlama atəşinin aparılması üçün istifadə olunurlar.

Briqada hücum üçün başlanğıc vəziyyəti hücum zolağındakı (cavabdehlik zonasındakı) müdafiə olunan qoşunları dəyişərək tutursa, bu axırncı bir və ya iki gecə ərzində həyata keçirilir. İlk növbədə hücum zolağına (cavabdehlik zonasına) kəşfiyyat və mühafizə bölmələri, artilleriya, tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneə dəstəsi, radioelektron mübarizə bölmələri və HHM bölmələrinin bir hissəsi irəliləyir. Qoşunların (əsas qüvvələrin) dəyişdirilməsi başlananadək onlar öz yerlərini tutmalı və fəaliyyətə hazır olmalıdır. Qalan bölmələr hücumu bir sutka qalmış və ya hücum gecəsi başlanğıc vəziyyətini alırlar. Düzünə tuşlama üçün cəlb olunan atəş vasitələri və odsaçan bölmələr hazırlanmış atəş mövqələrini, adətən, hücum gecəsi tuturlar. Dəyişdirilən briqadanın artilleriyası (əgər atəşlə zərərverməyə

cəlb olunmursa) və HHM vasitələri birinci eşelon taborları tam dəyişdirildikdən sonra yeni rayona yerdəyişmə həyata keçirirlər.

Yenidən düzlənmə (dəyişdirilmə) başlananadək bütün idarəetmə məntəqələri artıq açılmış olmalı və bölmələrin fəaliyyətini idarə etməlidirlər.

**Briqadanın hücum üçün başlanğıc vəziyyətinin mühəndis hazırlığına aiddir:**

- ərazidə minaların olub olmadığını yoxlanılması və minalardan təmizləmə;
  - bölmələrin başlanğıc və gözləmə mövqələrinin fortifikasiya cəhətdən qurulması (dəyişdirilən bölmələrin mövqələrinin fortifikasiya qurğularının təkmilləşdirilməsi);
  - irəliləmə yollarının və maneələrdən keçidlərin hazırlanması (saxlanılması);
  - idarəetmə məntəqələrinin açılma yerlərinin hazırlanması;
  - atəşlə zərərvermə vasitələrinin atəş mövqələrinin və HHM vasitələrinin start mövqələrinin hazırlanması;
  - xüsusi qoşun bölmələrinin yerləşmə rayonlarının hazırlanması;
  - suyun əldə edilməsi və təmizlənməsi məntəqələrinin hazırlanması;
  - taktiki maskalanma və düşmən zərbəsindən qorunma tədbirlərinin yerinə yetirilməsi.
- Tabelikdəki bölmələrdə praktiki iş, onlara nəzarət və köməkliyin göstərilməsi zamanı adi suallarla yanaşı aşağıdakılar yoxlanılmalıdır:
- bölmələrin başlanğıc rayonları və gözləmə mövqələrini vaxtında tutması;
  - atəş vasitələrinin atəş açmaya, artilleriyanın atəşlə zərərvermə tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazırlığı;
  - HHM bölmələrinin hava düşməninə zərbələrini dəf etməyə hazırlığı;
  - mühəndis bölmələrinin maneələrdən keçid açmağa hazırlığı və maneələrin dəf edilməsinin təşkili.

#### HÜCUMUN APARILMASI, HÜCUM FƏALİYYƏTLƏRİNİN BAŞLANMASI

Hücumun başlanması ilə HHM vasitələri briqadanın bölmələrini hava düşməninə zərbələrindən qoruyur. Mühafizə bölmələri təxribat-kəş-

fiyyat qruplarını məhv etməyə daim hazır vəziyyətdə olurlar.

Briqadanın maraq dairəsində onun hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) yuxarı rəisin əmrində olan qüvvə və vasitələr ilə nəzərdə tutula bilər: aviasiyanın və raket qoşunlarının zərbələri, ərazinin məsafədən minalanması, artilleriya atəşləri, tank əleyhinə ehtiyatın açılması və səyyar maneəqurma dəstəsinin ərazini minalaması.

Yuxarı komandanlığın qərarı əsasında ümumi atəşlə zərərvurma çərçivəsində kütləvi (cəmləşdirilmiş) atəş zərbələri və sistemətik atəş təsiri ilə zərər vurulur:

- ön meydançalardakı helikopterlərə;
- idarəetmə məntəqələrinə;
- artilleriya batareyalarına;
- yüksək sərrast silah sistemlərinin yerüstü elementlərinə;
- taborların hücum istiqamətlərində onların döyüş fəaliyyətləri üçün ən çox təhlükə kəsb edən obyektlərə.

Aviasiya bir qayda olaraq, havada növbətçilik zonalarından, artilleriya isə müvəqqəti atəş mövqelərindən (atəş altından çıxmaq üçün qısa zamanda manevrə imkan verən) fəaliyyət göstərir. REM bölmələri müdafiə olunan düşmənin idarəetmə radiatorasının susdurulmasını həyata keçirir.

Yuxarı rəisin güc və vasitələrilə kütləvi (cəmləşdirilmiş) atəş zərbəsi keçirilmədiyi hallarda, düşmənin obyektləri barədə mövcud kəşfiyyat məlumatları əsasında təyin olunmuş vaxtda briqada komandirinin qərarına əsasən cəmləşdirilmiş atəşlə düşməyə zərər vurula bilər:

- müdafiə mövqelərindəki canlı qüvvə və atəş vasitələrinə;
- atəş dəstəyi vasitələrinə (ilk növbədə artilleriya və minaatan taqım və batareyalarına);
- idarəetmə məntəqələrinə;
- HHM vasitələrinə.

Təyin olunmuş vaxtda hücumun atəş hazırlığına başlanılır və onun gedişində zərər vurulur: bölmələrin hücum istiqamətində və cinahlarında düşmənin canlı qüvvəsi və atəş vasitələrinə, artilleriya batareyaları və minaatan taqımlara. Hücumun atəş hazırlığı gedişində düşmənin ön

xətti qarşısındakı mühəndis maneələrindən keçidlər açılır. Düşmən məsafədən minalama vasitələrini tətbiq etdiyi hallarda yaranmış mina sahələrindən keçidlər taborların maneəni aradan qaldırma qrupları tərəfindən açılır.

#### DƏRİNLİKDƏN İRƏLİLƏMƏKLƏ HÜCUMA KEÇMƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Briqadanın əsas qüvvələrinin hücum üçün başlanğıc rayondan irəliləməsi təyin olunmuş vaxtda və ya briqada komandirinin əmri ilə başlanır. Buraya qabaqcadan kəşfiyyat bölmələri, ön dəstə, artilleriya, HHM bölmələrinin bir hissəsi və REM bölmələri göndərilir.

Ön dəstə qabaqcadan düşmənlə bilavasitə təmas xəttinə irəliləyərək əlverişli həddi ələ keçirir və əsas qüvvələrin açılması və döyüşə yeridilməsini təmin edir. Birinci eşelon bölmələri döyüş düzülüşünə açıldıqdan sonra ön dəstədə olan tabor briqadanın ikinci eşelonu (ümumqoşun ehtiyatı) qismində fəaliyyət göstərə bilər.

Artilleriya, briqadanın HHM bölmələrinin bir hissəsi, eləcə də REM bölmələri ön dəstənin himayəsi altında təyin olunmuş rayonlarda açılaraq briqadanın əsas qüvvələrinin irəliləməsi və açılmasını təmin edirlər. HHM-in qalan bölmələri əsas qüvvələrin tərkibində irəliləyirlər. Düzünə tuşlama üçün cəlb olunan atəş vasitələri və odsaçan bölmələr atəş mövqelərini bilavasitə düşməyə atəşlə zərərvurmanın başlamasından əvvəl tuturlar.

Birinci eşelonun taborları onlara əlavə verilmiş gücləndirmə vasitələri ilə birgə irəliləyirlər. Düşmənin müdafiəsinə yaxınlaşdıqca onlar təyin olunmuş hədlərdə ardıcıl olaraq döyüşqabağı düzülüşə açılır və maksimal sürətlə həmləyə keçmə həddinə doğru irəliləyirlər.

Düşmənin təminat zolağını qət edərkən ön dəstə döyüşə girməkdən yayınaraq sürətlə düşmən müdafiəsinin ön xəttinə doğru irəliləyir və onun müdafiəsinin yaxınlığında əlverişli həddi tutur və ya hərəkətdən birbaşa həmlə ilə birinci eşelon bölmələrinin dayaq məntəqələrini ələ keçirir. Briqadanın birinci eşelon taborlarının ön mühafizə zastavaları düşməni dayaq məntəqələrində təcrid



edərək əsas qüvvələrin maneəsiz irəliləməsini təmin edirlər. Təcrid olunmuş düşmən, aviasiya zərbələri və artilleriya atəşi ilə məhv edilir.

Əgər ön dəstə təyin edilməyibsə, briqadanın əsas qüvvələrinin təminat zolağını qət etməsinin təmin olunması aviasiya və artilleriyanın dəstəyi ilə avanqard tərəfindən həyata keçirilir. O, örtmə bölmələrini tutduqları mövqelərdə məhv edərək, əlverişli mövqeyin ələ keçirilməsi və briqadanın əsas qüvvələrinin döyüşə yeridilməsinin təmin edilməsi məqsədilə düşmən müdafiəsinin ön xəttinə doğru irəliləyir.

Briqadanın əsas qüvvələri, bir qayda olaraq, döyüşqabağı düzülüşdə açılmağa və həmləyə keçməyə hazır vəziyyətdə irəliləyirlər. Təminat zolağı uğrunda döyüşün gedişində briqada komandiri düşmənin müdafiə düzülüşünü aşkar etmək üçün tədbir görür, verilmiş tapşırığın yerinə yetirilmə qaydasını, atəşlə zərərvermanın təşkilini, bölmələrin tapşırıqlarını və qarşılıqlı əlaqə qaydasını dəqiqləşdirir.

Həmlə birinci eşelonun tank və motoatıcı taborlarının təyin olunmuş vaxtda döyüş düzülüşündə həmləyə keçmə həddinə çıxması ilə başlanır.

#### ARDICIL HÜCUMUN APARILMASI

Hücum zolağında ardıcıl hücum üsulunun tətbiqi zamanı hücumun atəş hazırlığı keçirilir və briqadanın bölmələri bütün cəbhə boyu eyni vaxtda hücumə keçirlər. Tank bölmələri döyüş xəttində həmlə edir, motoatıcı bölmələr isə tankların arxasınca piyada və ya piyadanın döyüş maşınları (zirehli transportyorlar) üzərində şəxsi heyət maşınlarından enmədən həmlə edirlər. Atəş hazırlığı gedişində gözləmə rayonlarından hücumə keçən tank bölmələri irəliləyib həmləyə keçərək döyüş düzülüşünə açılırlar. Tankların arxasınca birinci eşelon taborlarının onlarla birlikdə yerləşmiş piyadanın döyüş maşınları (zirehli transportyorlar) irəliləyir. Motoatıcı bölmələrin şəxsi heyəti piyada şəklində hücum zamanı tankların başlanğıc mövqələrini keçməsi ilə səngərlərdən çıxaraq tankların arxasınca həmləyə keçirlər. Piyadanın döyüş maşınları öz bölmələrinin arxasınca və ya onlarla birgə hücum edərək tank və motoatıcı bölmələrin həmlələrini atəşlə dəstəkləyirlər.

Motoatıcılar piyadanın döyüş maşınlarında hücum etdikdə, tanklar başlanğıc mövqələri keçdikdən sonra onların arxasınca irəliləyərək həmləyə keçirlər.

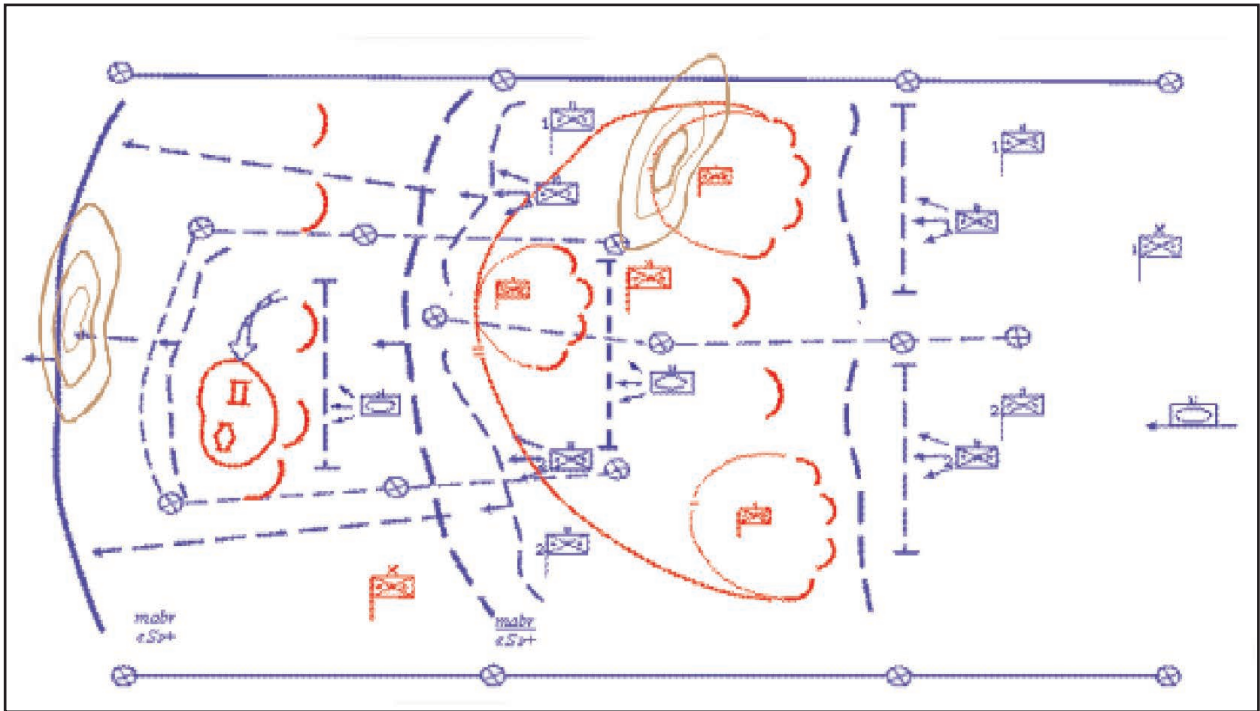
Həmlə edən bölmələr öz mərmilərimizin partlayışından təhlükəsiz məsafə həddinə yaxınlaşdıqda tabor (böyük) komandirinin siqnalı ilə artilleriya atəşi dərinliyə keçir, motoatıcı bölmələrin şəxsi heyəti isə maşınlardan enərək düşmən üzərinə piyada düzülüşündə həmlə endirirlər.

Düşməne atəşlə zərərvermanın nəticələrindən istifadə edərək, motoatıcı və tank bölmələri təyin olunmuş "S" vaxtında düşmənin birinci səngərini həmlə ilə ələ keçirir, düşmənin taqım dayaq məntəqələrindəki canlı qüvvəsini və atəş vasitələrini məhv edir, birinci eşelon sürətlə böyük dayaq məntəqələrinin dərinliyinə irəliləyir.

Birinci eşelon taborları düşmənin böyük dayaq məntəqələrini yarıb keçdikdən sonra hücumu cinahlara və dərinliyə inkişaf etdirir, qarşısındakı düşməni və onun ehtiyatlarını məhv edir, birinci müdafiə mövqeyinin dərinliyində mühüm rayon və hədləri ələ keçirirlər. Hücumun inkişaf etdirilməsi zamanı piyada həmlə edən şəxsi heyət piyadanın döyüş maşınları üzərində fəaliyyət göstərə bilər. Düşmən müdafiəsində yaranmış boşluqlardan istifadə olunaraq irəliyə kəşfiyyət orqanları göndərilir.

Əgər düşmən inadlı müqavimət göstərsə, ona yuxarı komandanlığın əmrində olan güc və vasitələr ilə tək atəş zərbələri vurulur: bir-iki aviasiya zərbəsi və artilleriyanın bir-iki atəş basqını. Aviasiya zərbələri və artilleriyanın atəş basqınlarından əvvəl və ya onlarla birgə növbə ilə yüksək-sərrast döyüş sursatları tətbiq edilə bilər. Tək atəş zərbəsi ilə zərər vurulur: düşmənin canlı qüvvəsi və atəş vasitələrinə, minaatan batareyaya və taqımlarına və digər obyektlərinə.

Əks-həmlə üçün irəliləyən düşmən ehtiyatlarına əks-həmlənin dəf edilməsinin atəş hazırlığı gedişində zərər vurulur. Düşmən əks-həmləsinin dəf edilməsi üçün briqadanın birinci eşelon qüvvələrinin bir hissəsi ayrılır, ehtiyac olduqda briqadanın tank əleyhinə ehtiyatı və səyyar maneəqurma dəstəsi cəlb edilir. Bölmələr əks-həmlə edən düşməne əlverişli hədlərdən atəşlə zərər vurur, onun



ŞƏKİL 2. HÜCUM ZOLAĞINDA BRİQADANIN ARDICIL HÜCUMU

bölmələrimizin döyüş düzülüşünə soxulmasına yol vermir və həmlə ilə onu darmadağın edirlər. Briqadanın əsas qüvvələri, hücumu düşmən müdafiəsinin dərinliyinə inkişaf etdirərək birinci müdafiə mövqeyində onun darmadağın edilməsini başa çatdırırlar.

Əldə edilmiş müvəffəqiyyəti inkişaf etdirmək məqsədilə briqada səylərini artırır: atəşi düşmənin ikinci eşelonu və ehtiyatları üzərində cəmləşdirir, ikinci eşelonu (ümumqoşun ehtiyatını) döyüşə yeridir, düşmən müdafiəsinin dərinliyinə taktiki hava desantı endirir, müdafiədə yaranmış boşluqlardan istifadə edərək ön və reydlərlərlə düşmənin cinahlarına və arxasına manevr həyata keçirir. Düşmənin briqada (alay) ehtiyatlarına öndən və cinahlardan həmlələr etməklə onların darmadağın edilməsini başa çatdırır və hücumu dərinliyə inkişaf etdirir. Hücum edən bölmələrin arxasında qalan, dayaq məntəqələrindəki və müqavimət nöqtələrindəki düşmənin məhv edilməsi ikinci eşelonun gücü ilə həyata keçirilir.

Briqadanın ikinci eşelonu döyüşqabağı düzülüşdə, onun vaxtında döyüşə yeridilməsini təmin edən məsafədə, ərazinin maskalanma və qorun-

ma xüsusiyyətlərindən istifadə edərək bir həddən digərinə keçməklə irəliləyir. O, şəraitdən asılı olaraq, adətən briqadanın yaxın tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra və ya onun başa çatdırılması üçün döyüşə yeridilir. İkinci eşelonun döyüş tapşırığı onun bilavasitə döyüşə yeridilməsindən qabaq dəqiqləşdirilir (ümumqoşun ehtiyatına verilir). Bundan başqa, ikinci eşelonun irəliləmə marşrutlarının hazırlanması və yolların boşaldılması üzrə tədbirlər həyata keçirilir, birinci eşelon bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqə qaydaları, döyüşə yeridilən bölmələrin hava zərbələrindən qorunması və onların fəaliyyətinin döyüş təminatı qaydaları dəqiqləşdirilir.

İkinci eşelon döyüşə yeridilərkən briqada artilleriyasının atəşi və ehtiyac olduqda tək atəş zərbələri ilə düşməyə zərər vurulur: canlı qüvvə və atəş vasitələrinə, artilleriya və minaatan batareyalara (taqımlara), idarəetmə məntəqələrinə, kəşfiyyat və REM obyektlərinə. İkinci eşolonunun döyüşə yeridilməsi briqadanın tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsinin fəaliyyətləri ilə dəstəklənə və HHM vasitələri ilə himayə oluna bilər. İkinci eşolon döyüşə yeridilmə həd-

dinə döyüşqabağı düzülüşdə irəliləyərək döyüş düzülüşünə açılır, hərəkətdən birbaşa düşməyə həmlə edir və qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirir. İkinci eşelonun döyüşə yeridilməsi ilə birinci eşelon bölmələri dəqiqləşdirilmiş istiqamətlərdə hücumu davam etdirir, birinci eşelon bölmələrinin bir hissəsi isə ümumqoşun ehtiyatına çıxarılır.

Artilleriya bölmələri yerdəyişməni elə həyata keçirir ki, onun böyük hissəsi öz atəşi ilə briqadanın hücumunu dəstəkləsin. HHM bölmələri yerdəyişməni hücum edən bölmələrin döyüş düzülüşündə yerinə yetirir. Briqadanın tank əleyhinə ehtiyatı və səyyar maneəqurma dəstəsi birinci eşelon taborlarının arxasınca, onlara göstərilmiş istiqamətlərdə yerdəyişmə həyata keçirir və daim fəaliyyətə hazır olurlar. REM bölmələri yerlərini dəyişərkən, vasitələrin böyük hissəsi ilə radiosusdurmanın fasiləsiz həyata keçirilməsini təmin edilməlidir.

Birinci eşelonun briqada komandiri sonrakı hücum fəaliyyəti barədə döyüş tapşırığını aldıqdan sonra ön dəstənin arxasınca düşmənin növbəti müdafiə həddinə irəliləyərək kəşfiyyat məlumatının əsasında şəraiti qiymətləndirir, əsas zərbə istiqamətini, zərərurma obyektlərini, aviasiyanın, atəş vasitələrinin, birinci eşelonun taborlarının tapşırıqlarını və qarşılıqlı fəaliyyət qaydalarını dəqiqləşdirir.

Artilleriya bölmələrinövbəti həddə yaxınlaşaraq atəş mövqelərində açılır və ön dəstənin döyüşü daxilində düşməyə atəşlə zərər vurur. Briqadanın əsas qüvvələri ön dəstənin arxasınca onun müvəffəqiyyətini inkişaf etdirərək irəliləyirlər. Əgər hərəkətdən birbaşa həmləyə keçmək mümkün olmur, müdafiə hədlərinə hücum əlavə qısa hazırlıqdan sonra həyata keçirilir.

Birliyin ikinci eşelon briqadası, adətən birinci eşelonun 20 km aralıda, cəmləşmə rayonunda yerləşir. Hücum edən qoşunlar irəlilədikcə birliyin yenidən qruplaşması çərçivəsində briqada hər gün ardıcıl surətdə yeni cəmləşmə rayonuna yerdəyişmə həyata keçirir. Bilavasitə döyüşə yeridilməzdən əvvəl ikinci eşelon briqadası təmas xəttindən 20-30 km məsafədə hücum üçün başlanğıc rayonuna çıxarıla bilər. Briqada döyüşə

yeridilərkən birliyin planı üzrə düşməyə cəmləşdirilmiş və ya tək atəş zərbəsi vurula bilər.

Briqadanın döyüşə yeridilmə həddinə irəliləməsi, bölmələrin açılması və düşməyə həmlə edilməsi dərinlikdən irəliləməklə hücumkeçmə zamanı olduğu kimi həyata keçirilir. Düşmənin əlində olmayan ərazilərdə bölmələr döyüşqabağı düzülüşdə hərəkət edə bilərlər. Düşmənin möhkəmləndiyi ərazilərdə isə ikinci eşelonun briqadası düşmənlə birbaşa təmas vəziyyətindən hücum keçmək üçün hücumdan əvvəl başlanğıc vəziyyəti tuta bilər.

#### NÜFUZEDİCİ HÜCUMUN APARILMASI

Cavabdehlik zonasında nüfuzedici hücumun tətbiqi zamanı briqadanın birinci eşelon bölmələrinin bir hissəsi bloklayıcı atəş fəaliyyətləri gedişində müdafiədəki boşluq və aralıqlardan istifadə edərək düşmənin müdafiəsinin dərinliyinə nüfuz edir, mühafizə qüvvələrini və kiçik bölmələri məhv edərək birinci eşelon bölmələrinin dayaq məntəqələrini cəbhədən və cinahlardan bloklayır, onların fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Eyni zamanda əlverişli hədləri ələ keçirməklə və tankəleyhinə ehtiyatı açmaqla (zəruri olduqda) briqadanın əsas qüvvələrinin maneəsiz irəliləməsi və dərinlikdə döyüşə yeridilməsini təmin etmək üçün “dəhlizlər” yaradır.

Briqadanın əsas qüvvələrinin hücumu istiqamətlər üzrə keçirilən həmlənin atəş hazırlığı ilə başlanır və ya atəş dəstəyi yalnız çağırış üzrə həyata keçirilir. Briqadanın əsas qüvvələri boşluq və aralıqlarda yaradılmış “dəhlizlərdən” istifadə edərək hərəkətdən birbaşa düşmənin müdafiəsinin dərinliyinə nüfuz edir, düşmənin döyüş üçün açılmasını qabaqlayır, cəmləşmə rayonlarında, hərəkət marşrutlarında və ya tələsik tutulmuş mövqelərdə cinahlardan və arxadan zərbə endirməklə onu məhv edirlər. Qarşıdurən düşmənin sıxışdırılaraq tutduğu mövqelərdən geri atılmır, dərinliyə sürətli hücumlarla parçalanaraq hissə-hissə məhv edilir.

Düşmənin müqavimətini qırmaq və qısa zamanda onun darmadağın edilməsini başa çatdırmaq məqsədilə əsas qüvvələrin hücumu ilə yanaşı, şəraitdən asılı olaraq, briqadadan ön və reydlə

tələri göndərilir, düşmən müdafiəsinin dərinliyinə taktiki hava desantı endirilir. Ön dəstə təyin olunmuş istiqamətdə irəliləyərək üzləşdiyi ayrı-ayrı müqavimət qovşaqlarının ətrafından keçir, göstərilmiş həddə (rayona) çıxaraq hərəkətdən birbaşa həmlə ilə onu ələ keçirir və əsas qüvvələr gələndə onu əldə möhkəm saxlayır.

Reyd dəstəsi düşmənin müdafiəsində açıq cinahlardan, aralıqlardan və zəif yerlərdən istifadə edərək, sürətli döyüslərə girmədən düşmən müdafiəsinin dərinliyində təyin olunmuş obyektə çıxır, hərəkətdən birbaşa həmlə ilə (adətən bir neçə istiqamətdən) onu sıradan çıxarır və ya məhv edir.

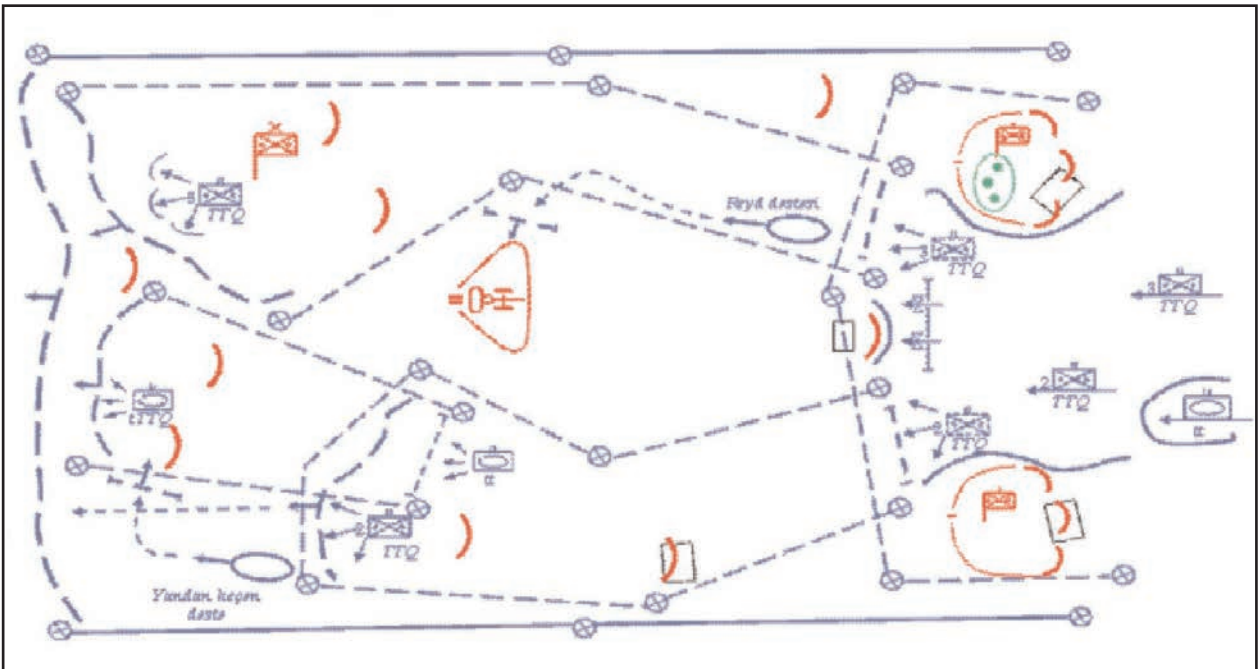
Reyd fəaliyyətləri bir qayda olaraq, istiqamətlər üzrə düşmən obyektlərinin ardıcıl məhv edilməsi ilə həyata keçirilir. Bir istiqamətdə tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra reyd dəstəsi növbəti obyektə məhv etmək üçün cəld və gizli surətdə, adətən döyüşqabağı düzülüşdə yeni istiqamətə manevr edir. Döyüş düzülüşünə o yalnız düşmən obyektini məhv etmək (sıradan çıxarmaq, tutmaq) üçün açılır.

Taktiki hava desantı birbaşa obyektin üzərinə və ya ondan bir qədər aralıqda, düşmənin atıcı silahlarının, döyüş maşınları və tankəleyhinə vasitələrinin təsir zonasından kənarında endirilir (bir qay-

da olaraq helikopterlərdən enmə üsulu ilə). Döyüş və nəqliyyat-döyüş helikopterləri desant endirmənin atəşlə dəstəklənməsindən sonra ya cəbhə xəttinin arxasına qayıda bilər, ya da desantın sonrakı döyüş fəaliyyətlərini atəşlə dəstəkləmək məqsədilə desantendirmə rayonunda qala bilər. Nəqliyyat helikopterləri də, himayə qrupu helikopterlərinin müşayiəti ilə cəbhə xəttinin arxasına qayıda bilər və ya desantendirmə rayonunda qalıb desantın qaytarılması, güc və vasitələrlə manevrin keçirilməsi, yaralıların təciliyə edilməsi, döyüş sursatı, yanacaq və digər maddi vəsaitlərin çatdırılmasında istifadə oluna bilər.

Nəqliyyat helikopterlərinin uçuşunun atəş dəstəyi desant qüvvələrinin ön dəstəsinin düşmənin HHM vasitələrinin təsir zonasına uçub çatmadan əvvəl təyin olunmuş vaxtda başlayır və desant qrupunun desantendirmə rayonuna çatmasına 1-2 dəqiqə qalmış başa çatdırılır. Onun gedişində aviasiya zərbələri və artilleriyanın atəş basqınları ilə, yüksəksərrast sursatların və radioelektron mübarizə vasitələrinin tətbiqi ilə düşmənin HHM və REM vasitələri susdurulur, alçaqdan uçan helikopterləri (təyyarələri) vura biləcək atəş vasitələri məhv edilir.

Desant qüvvələr, briqadanın ön bölmələri ilə birləşdikdən sonra ya əsas qüvvələr gələndə qədər



ŞƏKİL 3. CAVABDEHLİK ZONASINDA BRİQADANIN NÜFUZEDİCİ HÜCUMU

əvvəl ələ keçirdiyi rayonu (obyekti, həddi) əldə saxlamaqla hücum edən bölmələrin irəliləməsi, açılması və döyüş aparması zamanı onların cinahlarını qoruya və onlarla birgə mühüm rayonları (obyektləri, hədləri) ələ keçirə, ya da döyüş qabiliyyətlərinin bərpası üçün döyüşdən çıxardıla bilər.

#### **Qovuşuq və açıq cinahları təmin etmək üçün nəzərdə tutulur:**

- ümumqoşun ehtiyatı, tankəleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstəsinin manevrləri;
- aviasiya zərbələri və artilleriya atəşləri;
- döyüş mühafizəsi bölmələrinin ardıcıl surətdə təhlükəli istiqamətlərə çıxarılması və irəli hərəkət etdikcə götürülməsi.

Verilmiş tapşırığın icrası düşmən ehtiyatlarının darmadağın edilməsi, təyin edilmiş rayonun (obyektin, həddin) ələ keçirilməsi və təcrid olunmuş rayonlarda düşmənin məhv edilməsi ilə başa çatır. Zəruri olduqda verilmiş tapşırığın icrasının başa çatdırılması marağında yuxarı komandanlığın güc və vasitələri ilə tək atəş zərbəsi vurula bilər.

#### **NƏTİCƏ**

İşğal olunmuş ərazilərin çox hissəsinin dağlıq olduğunu, gələcək əməliyyatların bu ərazilərdə keçiriləcəyini nəzərə alsaq belə nəticəyə gəlmək olar ki, dağlarda hücum mövzusu üzrə keçirilən məşğələ və təlimlərdə görülən tədbirlərin daha da genişləndirilməsi məqsədəuyğundur.

#### **ƏDƏBİYYAT**

1. Quru qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə, Bakı, 2014
2. QQT–100–15. Ordu və korpus əməliyyatı (böyük hərbi birləşmələr).
3. QQT-194-5. Tank və motoatıcı briqada döyüşü.

#### **РЕЗЮМЕ**

### **ОРГАНИЗАЦИЯ И ВЕДЕНИЕ НАСТУПЛЕНИЯ МОТОСТРЕЛКОВЫХ ПОДРОЗДЕЛЕНИЙ В ГОРАХ**

**И. МАГЕРРАМОВ**

В статье расследовано характеры организации и ведения наступления мотострелковых подразделений.

Указано важные условия подготовки и ведения наступления мотострелковых подразделений на фоне современных общевойсковых боевых операций, а так же разъяснено их основной суть и проведено сравнительный анализ.

#### **SUMMARY**

### **ORGANIZATION AND CONDUCTING FEATURES OF THE MOTORIZED UNITS IN THE MOUNTAINS**

**I. MAHARREMOV**

In the article has been analysed the organization and conducting features of the motorized units.

In the article has been shown the readiness for the attack of the motorized units in the background of modern military operations. Has been explained their main meaning and has been analysed with the comparison.

# ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNİN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN ARDICILLIĞI VƏ MƏZMUNU

Polkovnik-leytenant Anar QULİYEV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** artilleriya bölmələrinin döyüş fəaliyyətlərinin təşkili, artilleriya rəisləri və qərargahlarının iş metodları, paralel və ardıcıl iş metodu, tapşırıqın aydınlaşdırılması.

**Ключевые слова:** организация боевых действий артиллерии, методы работы артиллерийских начальников и штабов, параллельный и последовательный методы работы, уяснение задачи.

**Keywords:** organization of the artillery units operations, work methods of the chiefs (commanders) of artillery and headquarters, parallel and step by step working methods, mission analysis.

**E-mail:** Anarq79@mail.ru

Artilleriya rəisləri (komandirləri) və qərargahlarının döyüş fəaliyyətinin təşkili üzrə iş qaydası şəraitdən, döyüş tapşırıqından, vaxtın olmasından və ümumqoşun komandiri tərəfindən müəyyən edilmiş iş metodundan asılıdır. İş paralel və ardıcıl metodlarla, bəzən isə onların birləşdirilməsi yolu ilə aparıla bilər.

Paralel iş metodu məhdud vaxt şəraitində tətbiq olunur. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, işlər eyni vaxtda (paralel şəkildə) başlayır və aparılır eyni zamanda artilleriya və artilleriya qruplarının (hissə və bölmələrinin) qərargahlarında yuxarı komandirin ilkin döyüş sərəncamı əsasında vaxt dəyişikliyi edilməklə həyata keçirilir.

İlkin sərəncamın alınması ilə artilleriya rəisi işini aşağıdakı ardıcılıqla qurur:

- alınmış tapşırığı aydınlaşdırır;
- həyata keçirilməli olan tədbirləri qeyd edir;
- vaxtı hesablayır və ya təsdiq edir;
- qərargah rəisinə tabeçilikdə olan hissə və bölmələrin qarşısında duran fəaliyyətlər – kəşfiyyatın təşkili, vaxt, ərazidə iş qaydası, artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə ümumqoşun komandirinə məlumatların və təkliflərin hazırlanması barədə istiqamətləndirici tapşırıqlar verir;

– vəziyyəti qiymətləndirir;

– ümumqoşun komandiri tərəfindən döyüşün niyyətinin işlənilib hazırlanması üçün zəruri olan məlumat və təklifləri hazırlayır, təyin olunmuş vaxtda onları məruzə edir;

– qərargah vasitəsilə tabeçilikdə olan hissə və bölmələrə ilkin döyüş sərəncamları verir;

– döyüş əmrinin (döyüş sərəncamının) alınması ilə artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə zəruri təklifləri hazırlayır və qərarın qəbulunun yekunlaşdırılması üçün onları ümumqoşun komandirinə məruzə edir;

– ümumqoşun komandirinin qərarında əks olunmamış məsələlərlə bağlı qərar qəbul edir;

– döyüş fəaliyyətinin təşkilinin hərtərəfli təmin olunması üçün tabeçiliyində olanlar qarşısında tapşırıqlar qoyur və onlara göstərişlər verir;

– ümumqoşun komandiri tərəfindən keçirilən ərazi kəşfində iştirak edir, vaxt olduğu təqdirdə isə artilleriya qruplarının komandirləri və artilleriya rəisləri ilə bir daha və müstəqil ərazi kəşfi keçirir, artilleriya tapşırıqlarını və artilleriya qrupları arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilini dəqiqləşdirir;

– artilleriya bölmələrinin qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsi hazırlığına nəzarət edir və tabeçilikdə olanlara zəruri köməklik göstərir.

Ardıcıl iş metodu əməliyyata (döyüş fəaliyyətinə) hazırlıq üçün kifayət qədər vaxt olduğu təqdirdə tətbiq olunur. Bu halda iş döyüş əmri (döyüş sərəncamı) əsasında təşkil olunur və əvvəlcə artilleriya qərargahında, daha sonra isə artilleriya qruplarının qərargahlarında planlaşdırılmanın yekunlaşdırılması ardıcılığı ilə həyata keçirilir. Bu zaman hər bir instansiya yuxarı komandirdən döyüş əmri aldıqdan sonra işə başlayır.

**Döyüş əmrinin (döyüş sərəncamının) alınması ilə artilleriya rəisi (komandir) bunları edir:**

- alınmış tapşırığı aydınlaşdırır;
- həyata keçirilməli olan tədbirləri qeyd edir;
- vaxt hesabatını aparır və ya təsdiq edir;
- qərargah rəisinə tabeçilikdə olan hissə və bölmələrin qarşısında duran fəaliyyətlər – kəşfiyyatın təşkili, vaxt, ərazidə iş qaydası, artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə ümumqoşun komandirinə məlumatların və təkliflərin hazırlanıb istiqamətləndirilməsi üçün göstərişlər verir;
- vəziyyəti qiymətləndirir;
- ümumqoşun komandiri tərəfindən keçirilən ərazi kəşfində iştirak edir, müstəqil olaraq artilleriya qruplarının komandirləri və artilleriya rəisləri ilə ərazi kəşfi keçirir, artilleriyanın tapşırıqlarını və artilleriya qrupları (hissə və bölmələri) arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilini dəqiqləşdirir;
- ümumqoşun komandiri tərəfindən döyüşün niyyətinin işlənilib hazırlanması üçün zəruri olan məlumat və təklifləri hazırlayır, təyin olunmuş vaxtda onları məruzə edir;
- ümumqoşun komandirinin qərarında əks olunmamış məsələlərlə bağlı qərar qəbul edir;
- artilleriyanın tapşırıqlarını dəqiqləşdirir və

döyüş fəaliyyətlərinin təminatının qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil edir;

– artilleriya bölmələrinin qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsi hazırlığına nəzarət edir və tabeçilikdə olanlara zəruri köməklik göstərir.

Bütün hallarda artilleriya rəisi və qərargahı öz işini elə təşkil edib həyata keçirir ki, onu vaxtında qurtarsın və tabeçilikdə olanlara tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazırlaşmaq üçün mümkün-qədər çox vaxt ayırsın.

Hazırlanan təkliflərin məzmununu və keyfiyyəti, qarşıya qoyulan tapşırıqların və komandirin göstərişlərinin düzgün başa düşülməsindən, həmçinin vəziyyət, şərait barədə biliklərin tamlığından, artilleriyanın tərkibi və imkanlarından, onun döyüş düzülüşünün konkret şərtlərinə uyğun şəkildə tətbiqi üsullarından asılıdır. Buna görə də, qarşıya qoyulan tapşırıqların dərinədən öyrənilməsi və şəraitin hərtərəfli qiymətləndirilməsindən sonra məlumat və təkliflərin hazırlanması həyata keçirilməlidir.

Artilleriya qərargahının dəqiq və təşkil olunmuş işi üçün qərargah zabitləri arasında vəzifələrin konkret bölgüsü zəruridir. Artilleriya qərargahının əsas vəzifəli şəxsləri arasında aşağıdakı vəzifə bölgüsü daha məqsəduyğundur.

Tapşırığın aydınlaşdırılması üçün artilleriya qərargahı **iş xəritəsi** hazırlayır. Bu xəritədə düşmən və öz qoşunları haqqında sonuncu məlumatlar, tərkibində olduğu ümumqoşun bölməsinin döyüş tapşırığı, yuxarı rəisin əmrində olan vəsaitlər ilə həll edilən tapşırıqlar, yuxarı komandanlığın raket qoşunları və artilleriya rəisi tərəfindən artilleriyanın qarşısında qoyulan tapşırıqlar göstərilir.

Artilleriya qərargahının fəaliyyəti	Artilleriya qərargahının vəzifəli şəxslərinin öhdəlikləri		
	Artilleriyanın qərargah rəisi	Artilleriya qərargah rəisinin müavini	Artilleriyanın kəşfiyyat rəisi

<p>Şəraitlə bağlı məlumatların əldə edilməsi, toplanılması, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi</p>	<p>Döyüş fəaliyyətləri zolağında qonşuların, yuxarı artilleriya rəisinin fəaliyyət göstərən hissələri və bölmələri üçün şəraitlə bağlı fasiləsiz olaraq məlumatların əldə edilməsi, toplanılması, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsini təşkil edir. Artilleriya rəisinə şəraitlə bağlı qiymətləndirmədən çıxardığı nəticələri məruzə edir.</p>	<p>Öz qoşunları və gücləndirmə üçün verilmiş artilleriya üçün şəraitlə bağlı fasiləsiz olaraq məlumatların əldə edilməsi, toplanılması, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsini təşkil edir. Nəticələri qərargah rəisinə məruzə edir.</p>	<p>Düşmənə, ştat və əmrə verilmiş artilleriya kəşfiyyatı hissə və bölmələrinə, ərazinin coğrafi, iqlim və digər şərtlərinə görə vəziyyətin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsinə dair məlumatların fasiləsiz əldə edilməsi və toplanılmasını təşkil edir. Nəticələri qərargah rəisinə məruzə edir.</p>
<p>Ümumqoşun komandirinə artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə təkliflərin hazırlanması üçün hesablamaların həyata keçirilməsi.</p>	<p>Düşmənin atəşlə məhvi, artilleriyanın manevri və idarə olunması, döyüş fəaliyyətinin hərtərəfli təşkili üzrə təkliflər hazırlayır.</p>	<p>Döyüş tərkibini, artilleriyanın atəş imkanlarını və atəş tapşırıqlarının həcmi müəyyənləşdirir. Qərargah rəisi ilə bərgə düşmənin atəşlə məhvi qaydasını müəyyənləşdirir və atəş tapşırıqlarını bölüşdürür.</p>	<p>Atəş tapşırıqlarının həcmi müəyyənləşdirilməsində iştirak edir. Artilleriya kəşfiyyatının hissə və bölmələrinin tətbiqi üzrə təkliflər hazırlayır və qərargah rəisinə məruzə edir.</p>
<p>Artilleriya qərargahının fəaliyyəti</p>	<p>Artilleriya qərargahının vəzifəli şəxslərinin öhdəlikləri</p>		
<p>Artilleriyanın döyüş fəaliyyətinin planlaşdırılması və zəruri döyüş sənədlərinin hazırlanması.</p>	<p>Döyüş fəaliyyətinin planlaşdırılmasını təşkil edir, artilleriyanın döyüş tətbiqi planını işləyib hazırlayır. Döyüş əmrinin maddələrinin hazırlanmasında iştirak edir.</p>	<p>Artilleriyanın döyüş fəaliyyətinin planlaşdırılmasında iştirak edir. Artilleriyanın atəş cədvəlini, AQ və TƏEht-ə sərəncamları işləyib hazırlayır.</p>	<p>Artilleriya kəşfiyyatını planlaşdırır. Artilleriya kəşfiyyatı planını və artilleriya kəşfiyyatı üzrə sərəncamları işləyib hazırlayır.</p>



Tapşırıqların vaxtlı-vaxtında tabeçilikdə olanlara çatdırılması	Tapşırıqların vaxtında tabeçilikdə olanlara çatdırılmasını təşkil edir, qarşılıqlı fəaliyyət göstərən birlikləri və qonşuları məlumatlandırır. Tapşırıqları ümumqoşun birləşmələrinin artilleriya bölmələrinə çatdırır.	Tapşırıqları artilleriya qrupu və tank əleyhinə ehtiyatın komandirlərinə çatdırır.	Artilleriya kəşfiyyatı üzrə zəruri sərəncam və göstərişləri çatdırır.
Artilleriya birlikləri, ümumqoşun hissələri, aviasiya və digər məhv etmə vasitələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi.	Yuxarı qərargah, aviasiya və böyük artilleriya rəisinin məhv etmə vasitələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətin koordinasiyasını həyata keçirir.	Artilleriya qrupları (hissə və bölmələri), həmçinin tank əleyhinə ehtiyat və səyyar maneəqurma dəstələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin koordinasiyasını həyata keçirir.	Ümumqoşun, aviasiya və artilleriya kəşfiyyatı qüvvələri və vasitələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin koordinasiyasını həyata keçirir.
Döyüş fəaliyyətinin və döyüş təminatının təşkili, artilleriyanın atış və atəşinin idarə olunması, hazırlığının keçirilməsi.	Artilleriyanın döyüş təminatını və artilleriya atışına hazırlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsini təşkil edir.	Artilleriyanın meteoroloji məlumatlarla təmin olunmasını, həmçinin topogeodeziya hazırlığı tədbirlərinin həyata keçirilməsini təşkil edir.	Artilleriya kəşfiyyatını təşkil edir.
Artilleriya qərargahının fəaliyyəti	Artilleriya qərargahının vəzifəli şəxslərinin öhdəlikləri		
	Artilleriyanın qərargah rəisi	Artilleriya qərargah rəisinin müavini	Artilleriyanın kəşfiyyat rəisi
İdarəetmə sisteminin yaradılması, onun davamlı işinin təmin olunması, mühafizə müdafiəsi, düşmənin radioelektron susdurmasından qorunma, qoşunların gizli idarə olunmasının təşkili və saxlanılmasına nəzarət	Artilleriya qərargahının idarəetmə sisteminin yaradılması, onun döyüşə hazırlıq zamanı və döyüşün gedişində davamlı fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi üzrə məlumat və təklifləri hazırlayır, həmçinin gizli idarəetmənin təminatına nəzarət edir.	Artilleriya rəisinin idarəetmə məntəqəsinin fəaliyyətini ön idarəetmə məntəqəsinə təşkil edir.	Qərargah rəisi ilə birlikdə mühafizə-müdafiə tədbirlərini, düşmənin radioelektron susdurmasından maskalanma və qorunmanı təşkil edir.

Şəxsi heyətin, silahların, texnikanın, döyüş sursatlarının, yanacaq-sürtgü materialları və digər texniki vasitələrin şüalanma dozasının qeydiyyatının aparılması, hissə və bölmələrin komplektləşdirilməsi.	Şəxsi heyətin, silahların, texnikanın, döyüş sursatı və digər maddi vasitələrin qeydiyyatını, tabeçilikdə olan birliklərin şəxsi heyət, silah və hərbi texnika ilə komplektləşdirilməsini və maddi vasitələrlə təmsilləşdirilməsini təşkil edir.	Şəxsi heyətin, silahların, texnikanın, döyüş sursatı və digər maddi vasitələrin qeydiyyatını aparır. Tabeçilikdə olan birliklərin şəxsi heyət, silah və hərbi texnika ilə komplektləşdirilməsini və maddi vasitələrlə təmsilləşdirilməsini təşkil edir.	Şəxsi heyətin şüalanma dozasının qeydiyyatını aparır.
Yuxarı qərargaha məruzələrin təqdim olunması, artilleriyanın döyüş fəaliyyəti təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və tabeçilikdə olanlara çatdırılması.	Müəyyən olunmuş vaxtlarda və zərurət yarandıqca yuxarı qərargahlara məruzə və müəyyənləri çatdırır.	Qərargah rəisinin göstərişi əsasında yuxarı qərargahlara məruzə və müəyyənləri çatdırır. Tabeçilikdə olanların verdiyi məlumatları qəbul və təhlil edir.	Artilleriyanın döyüş fəaliyyəti təcrübəsinin ümumiləşdirir və tabeçilikdə olanlara çatdırır.

Bununla paralel, artilleriya rəisi ümumqoşun komandirinin aşağıdakı göstərişlərini öyrənir: əsas zərbənin istiqaməti, yarma sahəsi, düşmənin darmadağın edilməsinin üsul və ardıcılığı, döyüş düzülüşünün qurulması, komandir tərəfindən hücum hazırlıq üçün görülən tədbirlər və onların həyata keçirilməsi üçün ayrılan vaxtı. Bu məsələlər məhəvətə obyektlərinin seçilməsinə və atəş vasitələrinin tətbiqi qaydasına, artilleriya qruplarının yaradılmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Qarşıya qoyulan tapşırıqların öyrənilməsi nəticəsində artilleriya rəisi döyüş fəaliyyətinin təşkili, artilleriyanın döyüş fəaliyyətinə hazırlanması üzrə tədbirləri və onların keçirilməsi müddətini qeyd edir.

Alınmış tapşırığı aydınlaşdırdıqdan sonra artilleriya rəisi vaxt hesabını təsdiq edir, şəxsən və ya artilleriya qərargahı rəisi vasitəsilə öz qərargahının zabitlərini aparılacaq döyüş fəaliyyəti barədə yönləndirir, kəşfiyyatın təşkili, ərazidə iş qaydası və vaxtı, ümumqoşun komandirinə qərar qəbul edilməsi üçün artilleriyanın döyüş tətbiqi barədə zəruri olan məlumat və təkliflərin hazırlanması barədə göstərişlər verir.

Artilleriya qərargahı artilleriya rəisindən alınmış tapşırıq və göstərişlər əsasında tabeçilikdə olan hissələrə qarşıdakı fəaliyyətin xarakterini, döyüş fəaliyyətinə hazırlıq üzrə əsas tədbirləri və onların həyata keçirilməsi müddətini özündə əks etdirən ilkin döyüş sərəncamı verir.

Vəziyyəti qiymətləndirən artilleriya rəisi ilk növbədə düşmən qruplaşmasını və onun mümkün fəaliyyət xarakterini öyrənir. Bu məsələdə o ümumqoşun bölməsinin kəşfiyyat rəisi ilə sıx əlaqədə olur və artilleriya qərargahının kəşfiyyat rəisini dinləyir. Öz məruzəsində artilleriya qərargahının kəşfiyyat rəisi düşmən qruplaşmasının ümumi xarakteristikasını, onun müdafiəsinin hazırlıq dərəcəsini göstərir, bütün hücum zolağı və müdafiəni yarma sahəsində gözlənilən və kəşfiyyatla müəyyənləşdirilmiş hədəflərin sayını, düşmənin əks-təsirinin mümkün xarakterini; dərinlikdən irəliləməklə hücum zamanı hissələrin irəliləməsinə, düşmənin ehtiyat qüvvələrinin mümkün tərkibi, hərəkət marşrutları, açılma hüdudları və əks-hücum istiqamətlərini, düşmən müdafiəsinin dərinliyində müdafiə mövqelərinin yarılması zamanı, su maneələrinin keçilməsi, desant çıxarılması və ümumqoşun bölməsinin



döyüş tapşırığının bütün dərinliyində digər tapşırıqların həlli zamanı düşmənin tərkibi və fəaliyyətinin mümkün xarakterini ətraflı məruzə edir. Artilleriya qərargahının kəşfiyyat rəisi bundan əlavə artilleriya kəşfiyyatının tapşırıqlarını və düşmən barəsində yuxarı rəisə kəşfiyyat vəsitələri ilə əldə edilməsi zəruri olan məlumatları məruzə etməlidir.

Tapşırıqların aydınlaşdırılması və vəziyyətin qiymətləndirilməsi nəticəsində artilleriya rəisi düşmənin məhv edilməli olan obyektlərini, onun atəşlə məhv edilmə qaydasını (yuxarı rəis tərəfindən göstərməyibsə) və xüsusilə müdafiənin dərinliyində hücum keçən qoşunların artilleriya dəstəyi zamanı atəşlə məhv etmə müddətləri üzrə artilleriyanın taktiki tapşırıqlarını qeyd edir. Bundan əlavə düşmənin qiymətləndirilməsi əsasında artilleriya kəşfiyyatının tapşırıqları dəqiqləşdirilir, tank əleyhinə ehtiyatların hücumdan əvvəl və hücumun gedişində tapşırıqları qeyd olunur.

Artilleriya qərargahı hücumun artilleriya hazırlığı müddəti ərzində atəş tapşırıqlarının həcmi və bu tapşırıqların örtülü atəş mövqelərindən atışlarla həyata keçirilməsi üçün tələb olunan artilleriyanın miqdarı və döyüş sursatlarını müəyyənləşdirir, yarma sahəsi və ona bitişik cinahlar-

da açıq atəş mövqelərindən atəşlə və yüksək sərrast döyüş sursatları ilə düşmənin zirehli hədəflərinin məhv edilməsi üzrə gözlənilən atəş tapşırıqlarının həcmi hesablayır, cəbhəni, hücumun artilleriya dəstəyinin dərinliyini və metodunu qeyd edir; hücum keçən qoşunların artilleriya dəstəyi zamanı taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün artilleriya olan tələbatı müəyyənləşdirir.

Ştatda olan əlavə verilmiş və müvəqqəti cəlb edilmiş artilleriyanın tərkibi və vəziyyətini qiymətləndirən artilleriya rəisi ştatda olan və əlavə verilmiş artilleriyanı birinci eşelon hissələrinin gücləndirilməsi üçün bölüşdürür, artilleriya qrupunun, tank əleyhinə ehtiyatların tərkibini və onların komandirlərini, əgər yaradılsa birləşmələrin artilleriya qruplarının komandirlərini, artilleriyanın irəliləmə və açılma qaydasını, döyüşün gedişində onun yerdəyişmə və başqa təbəçiliyə verilmə qaydasını müəyyənləşdirir.

**Artilleriya rəisi ərazinin qiymətləndirilməsi nəticəsində:**

- artilleriya kəşfiyyatı üçün tapşırıqları dəqiqləşdirir;
- artilleriya rəisinin bilavasitə təbəçiliyində qalan artilleriya hissə və bölmələrinin, artilleriya qrupunun komanda-müşahidə və müşahidə məntəqələrinin açılma həddlərini, tank əleyhinə ehtiyatların hücumdan əvvəl və onun gedişində açılma həddlərini və cəmlənmə rayonlarını qeyd edir, əməliyyat şöbəsi (bölməsi) ilə razılaşdırır;
- döyüş düzülüşü elementlərinin mühəndis təchizatı, maskalanma və topogeodeziya hazırlığı üzrə tədbirlərini müəyyənləşdirir.

Artilleriya qərargahı ərazinin qiymətləndirilməsi nəticəsinə əsasən dərinlikdən irəliləməklə hü-

cum zamanı düşmənin müşahidə sisteminin susdurulmasının başlanğıc vaxtını, hücumun artilleriya hazırlığının sonuncu atəş basqınının minimal davamlılığını, yüksək sərrast döyüş sursatları ilə tapşırıqların yerinə yetirilməsi mümkünlüyünü müəyyənləşdirir. Bundan əlavə, düşmənin və döyüş fəaliyyəti rayonunda ərazinin qiymətləndirilməsi nəticəsində hücumun artilleriya dəstəyinin cəbhəsi, dərinliyi və metodu barəsində yekun nəticələr çıxarılır.



Artilleriya rəisi meteoroloji şəraiti, havanın vəziyyətini, ilin və sutkanın vaxtını qiymətləndirərək, onların qoyulmuş tapşırıqların artilleriya tərəfindən yerinə yetirilməsinə təsirlərini müəyyənləşdirir, bu şərtlərin döyüş fəaliyyətinə mənfi təsirinin aradan qaldırılması üçün tədbirləri qeyd edir, meteo şərtlərə görə yüksək sərrast silahların tətbiqi mümkünlüyünü müəyyənləşdirir.

Artilleriyanın döyüş tətbiqi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması zamanı artilleriya rəisi və qərargahı ümumqoşun komandir müavinləri, əməliyyat şöbəsi (bölməsi) və xidmət rəisləri ilə sıx əlaqədə olurlar.

Artilleriya rəisi əməliyyat bölməsi ilə mövqe rayonları və atəş mövqeyi rayonlarını, cəmləşmə rayonları və tank əleyhinə ehtiyatların açılma hüddudlarını, irəliləmə marşrutu və qaydasını, döyüşün gedişində açılma və yerdəyişməni razılaşıdır. Artilleriya rəisi həmin vaxt qoşunların açılma hüddudlarının vəziyyətini, birinci eşelon hissələrinin irəliləmə marşrutu və sürətini, planlaşdırılan həmlə üsulunu, hücum tempi və digər məsələləri də dəqiqləşdirir. Artilleriya rəisi vəziyyətin qiymətləndirilməsi zamanı ümumqoşun komandirlərinin müavinləri və xidmət rəisləri ilə sıx əlaqədə olur, maddi vasitələrin təmin olunmasında artilleriyaya hansı köməkliyin göstərilməsinin zə-

ruri olduğuna qərar verir.

Vəziyyətin elementlər üzrə qiymətləndirilməsinin nəzərdən keçirilən qaydası döyüş fəaliyyətinin təşkili üçün kifayət qədər vaxt olduğu zaman və ya işdə praktiki bacarıqların kifayət qədər olmadığı zaman tətbiq oluna bilər. Döyüş hazırlığı təcrübəsində artilleriya qərargahları tərəfindən digər metod da tətbiq olunur, bu zaman yuxarıda sadalanan məsələlər üzrə təkliflər vəziyyətin bütün elementlərinin eyni anda qiymətləndirilməsi ilə hazırlanır. Döyüş fəaliyyətinin təşkili zamanı qəbul edilmiş iş metodundan asılı olaraq, artilleriya rəisi müəyyən olunmuş vaxtda ümumqoşun komandirinə artilleriyanın döyüş tətbiqi üzrə məlumatları və təklifləri məruzə edir. Onların təsdiqindən sonra hissə və bölmələr qarşısında döyüş tapşırıqları qoyulur, bununla da döyüş fəaliyyətinin planlaşdırılması yekunlaşdırılır.

## NƏTİCƏ

Qeyd edilənlər əsasında artilleriya rəisləri və qərargahların iş metodları arasındakı prinsiplial fərqləri seçmək mümkündür. Paralel iş metodu kifayət qədər vaxt olmadığı, adətən düşmənlə birbaşa təmas şəraitində tətbiq olunur. Paralel iş metodu zamanı döyüş fəaliyyətinin təşkili əmə-

liyyatın (döyüşün) niyyətini müəyyənləşdirilməsindən sonra başlayır, daha sonra qərar qəbul olunur və yalnız bundan sonra ərazi kəşfi keçirilir. Döyüş fəaliyyətinin ardıcıl metodla təşkili zamanı isə, əvvəlcə ərazi kəşfi keçirilir, daha sonra əməliyyat (döyüş) üçün qərar qəbul olunur. Bu metod vaxt olduğu təqdirdə, bir qayda olaraq düşmənlə təmas olmadıqda və ya işdə praktiki bacarıqların kifayət qədər olmadığı zaman tətbiq oluna bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən görünür ki, artilleriyanın döyüş fəaliyyətinin təşkili üçün artilleriya rəisləri və qərargah zabitlərindən möhkəm bilik, savad və praktiki bacarıqlar tələb edən böyük həcmli işlərin görülməsi tələb olunur.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, mükəmməl bilik və döyüş fəaliyyətinin bacarıqlı təşkili, xüsusilə artilleriya atəşinin dəqiqliklə planlaşdırılması qarşıya qoyulan tapşırıqların vaxtında və effektiv yerinə yetirilməsini təmin edir. Məhz buna müvəffəq olmaq üçün artilleriya rəisləri və qərargah zabitləri öz üzərlərində çalışaraq zəruri biliklərə yiyələnməli, onlarla döyüş şəraitinə uyğun müxtəlif vəziyyətlərdə məşq keçirərək praktiki bacarıqları təkmilləşdirilməlidir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях. Учебник. Москва, 2007
2. Методика оперативно-тактических расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции (бою). Книга 1-4. Москва, Воениздат, 1990
3. Особенности ведения боевых действий советских войск в горно-пустынной местности (по опыту боевого применения подразделений воздушно-десантных войск в республике Афганистан) Рязань, 1998
4. Рыжков, А. полковник кандидат военных наук боевые действия в горах (по взглядам военных специалистов США).

Зарубежное военное обозрение. №1, 1981

5. Воробьев И.Н Тактика - искусство боя. Москва, 2002

6. Климентьев. В.Г. Боевые действия горных войск.

## РЕЗЮМЕ

### МЕТОДЫ РАБОТЫ АРТИЛЛЕРИЙСКИХ НАЧАЛЬНИКОВ (КОМАНДИРОВ) И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

**А. КУЛИЕВ**

В этой статье отражены методы работы артиллерийских начальников (командиров) и штабов при организации боевых действий артиллерии, их последовательность, принципиальные отличия между ними и условия применения.

## SUMMARY

### ORGANIZATION OF THE ARTILLERY UNITS OPERATIONS

**A. GULIYEV**

In this essay have been shown the work methods of the artillery chiefs (commanders) and headquarters, succession of these methods, vital differences between them and conditions for their application during the artillery units operations.

# BRIQADA HÜCUMUNDA KƏŞFİYYATIN TƏŞKİLİ

Mayor Elsevər HACIYEV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** kəşfiyyat, hücumda kəşfiyyat, kəşfiyyatın aparılması

**Ключевые слова:** разведка, разведка в наступлении, ведение разведки

**Keywords:** reconnaissance, reconnaissance in attack, conducting of reconnaissance

Hücum – hərəkətdən, yaxud düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən yerinə yetirilə bilər. Əgər hücum nüvə silahının tətbiqi ilə aparılırsa, əsas üsul hərəkətdən hücumdur. Briqadanın müdafiə olunan düşmənlə hücumu, onun aparılma üsulları və şəraitindən asılı olmayaraq döyüşün çox diqqətlə təşkilini və qoşunların hazırlığını tələb edir. Hərəkətdən hücum gözləmə rayonundan, bəzən isə qoşunlar dərinlikdən irəliləyərkən və bilavasitə marşdan yerinə yetirilir. Müharibənin əvvəlində hücum, həmçinin daimi dislokasiya yerlərindən (həyəcan siqnalına görə cəmləşmə rayonlarından) edilə bilər.

Briqadanın döyüş düzülüşünə açılması ilə bilavasitə marşdan hərəkətdən hücumla keçməsi, düşmənin müdafiəsi nüvə silahının zərbələrinə məruz qaldığı hallarda və aralıq xətlərin yarılması zamanı yer ala bilər.

Briqada müdafiə olunan düşmənlə onunla bilavasitə təmas vəziyyətindən, zəruri yenidən qruplaşmadan sonra, adətən müdafiə mövqeyindən hücum edir. Əlverişli şəraitlərdə briqada düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətində hücum üçün dərinlikdən birinci ešelona doğru irəliləməklə çıxış vəziyyəti ala bilər. Briqadanın hücumla keçmə üsulları müxtəlif olduğu üçün kəşfiyyatın

təşkilinə və aparılmasına müxtəlif yanaşmaları tələb edir. Belə ki, hərəkətdən hücum edərkən, briqada qərargahı hər şeydən əvvəl kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin düşmənlə bilavasitə təmas xəttinə doğru irəliləməsini və onların qarşıda əməliyyatlar zolağında açılmasını, eləcə də, kəşfiyyat informasiyasının irəlində fəaliyyət göstərən qoşunlardan (I eşelon bölmələrindən) alınmasını təşkil etməlidir. Hərəkətdən hücum başlanana qədərki kəşfiyyat bir qayda olaraq, məhdud müddətlərdə və məhdud vasitələrlə təşkil olunur.

Daimi dislokasiya yerlərindən (həyəcan siqnalına görə cəmləşmə rayonlarından) hərəkətdən hücum hazırlaşan briqadada kəşfiyyatın öz xüsusiyyətləri var. Kəşfiyyat qüvvə və vasitələri korpus (ordu) qərargahında işlənilib hazırlanmış müəyyən plana (qrafikə) görə və müvafiq siqnallarla açılırlar. Döyüş əməliyyatları başlanana qədər, kəşfiyyat orqanlarının düşmənlə mövqeyinə girmək (dövlət sərhədini pozmaq) ixtiyarları yoxdur. Bundan əlavə, sərhəd zonasındakı sülh dövrü üçün xarakterik olan rejimə riayət olunmasına böyük əhəmiyyət verilir.

Bütövlükdə briqadanın hücum başlayana qədər kəşfiyyatın təşkilinə və aparılmasına, döyüş əməliyyatlarının aparılması şəraitində hərəkətdən hücum zamanındakından daha çox vaxtı ola bilər. Hücumla düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən keçərkən, onun qüvvə və vasitələri artıq hərəkətə gətirildiyindən, kəşfiyyat üçün daha əlverişli şərait yaranır, o, məhdudiyətsiz aparılır və diviziya (alay) qərargahı düşmənlə qruplaşması haqqında müəyyən məlumatlara, eləcə də qarşıda olacaq hücumun maraqları baxımından kəşfiyyat



tın təşkilindən və aparılmasından ötrü daha çox vaxta malik olur. Bununla belə müdafiə döyüşü tələbləri baxımından kəşfiyyat aparıcı kəşfiyyat orqanlarının bir hissəsi briqadanın hücum zolağının hüduqları xaricində qala və lazım gələrsə, onları yeni tapşırıqların yerinə yetirilməsinə yönəldə bilər.

Beləliklə, konkret vəziyyət şəraiti və seçilmiş hücum üsulu briqada komandirinin və qərargahının kəşfiyyatın təşkili və aparılması üzrə işin həcmi, məzmun və qaydasını müəyyən edəcək.

#### HÜCUMUN HAZIRLANMASI ZAMANI KƏŞFİYYAT

Qarşıda olacaq hücumun tələbləri baxımından kəşfiyyatın təşkilinə və aparılmasına briqadanın döyüş tapşırığı alması ilə başlanılır.

Briqada qərargahı istənilən vəziyyət şəraitində, kəşfiyyatın təşkili üzrə digər tədbirlərin görülməsi ilə yanaşı, həm də döyüşün təşkilindən və aparılması üçün qarşı duran düşmən haqqında kəşfiyyat məlumatlarının çox sürətlə alınması məqsədilə zəruri sayda qüvvə və vasitələrin qısa müddətlərdə cəlb olunmasını təmin etməlidir.

Briqada hərəkətdən hücum edərkən, kəşfiyyat rəisi döyüş tapşırığı ilə tanış olduqdan və düşmən haqqında əldə olan məlumatları qiymətləndirdikdən və komandirin, yaxud qərargah rəisinin düş-

mən kəşfiyyatının aparılmasına icazə verməsindən sonra qarşı tərəfin qoşunlarının döyüş düzülüşləri qoşun, radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatı qüvvə və vasitələrini çəkib, açır. Həmin qüvvə və vasitələrlə birlikdə, irəlidə fəaliyyət göstərən birləşmənin (hissənin) kəşfiyyat rəisindən qarşıda olan hücum zolağında düşmən qruplaşması haqqında son məlumatları alan, onunla birlikdə müşahidə sistemini və briqadanın

radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatı qüvvə və vasitələrinin yerləşdirilməsini təşkil edən briqada qərargahının kəşfiyyatçı zabiti (kəşfiyyat bölüyü, yaxud taqım komandiri) göndərilir.

Daimi dislokasiya yerlərindən (həyəcan siqnalı ilə toplanmış rayonlarından) hərəkətdən hücum zamanı briqadanın kəşfiyyat qüvvə və vasitələri düzülüşə bir qayda olaraq, ordu qoşunlarının yuxarı qərargahından verilən müvafiq siqnallara görə himayəsi planına uyğun açılırlar.

Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum edərkən, briqadanın kəşfiyyat rəisi zəruri sayda kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin qarşıda olan hücum zolağında yenidən qruplaşdırılmasını təşkil etməlidir. Sonradan, kəşfiyyatın təşkili üzrə müvafiq tədbirlər müəyyən edildikcə, onun sözləri bütün kəşfiyyat növlərinin əlavə qüvvə və vasitələrinin hərəkətə gətirilməsi yolu ilə, eləcə də, fəaliyyətdə olan orqanlara kəşfiyyat tapşırıqlarının dəqiqləşdirilməsi (verilməsi) ilə artırılmalıdır.

Kəşfiyyatı təşkil edərkən, briqada komandiri və qərargahı hücumun hazırlanması və aparılması dövrü üçün kəşfiyyat məqsədlərini, vəzifə və obyektlərini müəyyənləşdirməlidirlər. Metodika-ya uyğun olaraq, briqada komandiri kəşfiyyatın vəzifələrini müəyyən edərkən, hücumda briqadanın döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə

yetirilməsi üçün zəruri olan düşmən haqqında məlumatların ümumi həcmi müəyyənləşdirməlidir.

Əsaslandırılmış qərar qəbul etmək və hücum döyüşündə öz atəş vasitələrindən effektiv tətbiq edərək qarşıda duran düşmənin darmadağın edilməsi üçün komandir bilməlidir: düşmən qruplaşmasını, onun hissələrinin (birləşmələrin) nömrələnməsini, tərkibini, döyüş qabiliyyətini və fəaliyyət xarakterini; düşmənin nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinin (idarə olunan və idarə olunmayan reaktiv mərmilərin, nüvə artilleriyasının, eləcə də xüsusi silah növləri ilə təchizat və onların saxlanma məntəqələrinin) yerləşmə yerlərini; düşmən müdafiəsinin qurulma zolağını: ön xəttə, dayaq məntəqələrini, müdafiə rayonlarını və mövqelərin görünüşünü, onların mühəndis cəhətdən hazırlanmasına, briqadanın tapşırıq dərinliyi boyu maneələrin, ələlxusus nüvə fuqaslarının mövcudluğunu və mövqelərini, ərazinin keçilə bilmə dərəcəsini, su sədlərinin xarakterini və onları daha əlverişli keçmə sahələrinə; müdafiənin güclü və zəif cəhətlərini; açıq cinahların və zəif müdafiə olunan sahələrin olmasını; müdafiənin ön xətti qarşısında və dərinliyində olan bütün silah növlərinin atəş sistemini; tank əleyhinə idarə olunan reaktiv mərmilərin, artilleriya və minaatanların atəş mövqeləri rayonlarını; idarəetmə sistemini; komanda və müşahidə məntəqələrinin, rabitə qovşaqlarının, qoşun və silahların radio-texniki idarə vasitələrinin yerləşmə yerlərini.

Qarşıda duran hücumun tələbləri baxımından düşmən haqqında zəruri informasiyanın ümumi həcmi müəyyənləşdirərək, briqada komandiri həmin informasiyanın onda olan məlumatlarla müqayisəsi əsasında, düşmən haqqında xəbərdar olduğu məlumatların hansı müddətə əldə edilməli olduğunu təyin edir. Həmin iş prosesində, qəbul edilmiş qərara əsasən komandir, həmçinin, onların nəzərdə tutulmuş atəş tələfatı dərəcəsindən asılı olaraq, ən mühüm düşmən obyektlərinin aşkara çıxarılma dərəcəsini müəyyənləşdirməlidir.

Belə ki, əgər düşmən obyektində nüvə silahı ilə obyektin bütün elementləri tələfata uğradılırsa, onun aşkara çıxarılma dərəcəsi 100%-ə (1,0-a)

yaxınlaşmalıdır. Obyektin bütün elementlərinin tələfatı nəzərdə tutulmadığı hallarda, aşkara çıxarılma dərəcəsi, tələfata uğradılacaq elementlərin miqdarının onların ümumi sayına nisbəti kimi müəyyənləşdirilir. Məsələn, düşmən qoşunlarının ikinci eşelon briqadasına aşağı gücdə üç nüvə zərbəsi endirmək qərarı qəbul olunmuşdur. Bu obyektə altıya yaxın tələfat elementi yerləşir. Deməli, düşmən briqadasının aşkara çıxarılma dərəcəsi 0,5-ə (50%-ə) bərabərdir. Mühüm düşmən obyektlərinin aşkara çıxarılma dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinə qənaət etmək imkanı verir.

Döyüş əməliyyatları yalnız adi silahdan istifadə etməklə aparılarkən, təkcə ayrıca obyektlərin deyil, həm də onun hazırlanmış müdafiəsinə yarma sahəsində müəyyən düşmən obyektləri qruplarının (atəş mövqelərinin, taqım dayaq məntəqələrinin, TƏ vasitələrin, artilleriya və minaatan batareyalarının və s.) aşkara çıxarılma dərəcəsini müəyyənləşdirmək zərurəti yarana bilər.

Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum şəraitində, briqada onun haqqında daha çox məlumata və kəşfiyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün daha çox vaxta malik olacaq və xeyli həcmdə kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirə biləcəkdir.

Beləliklə, kəşfiyyatın vəzifələrini müəyyən edərək, briqada komandiri yuxarıda sadalanan bütün şərtlər, xüsusiyyətlər və tələblər kompleksini nəzərə almalıdır.

Briqada komandirinin müəyyən etdiyi və yuxarı qərargah tərəfindən qoyulmuş kəşfiyyat tapşırıqları icraçılara çatdırılmazdan əvvəl bir qayda olaraq, konkretləşdirilməli, təfəssilatlaşdırılmalı və mövcud kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin imkanlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu işi hər şeydən əvvəl komandir tərəfindən müəyyən edilmiş kəşfiyyat tapşırıqlarını konkretləşdirib təfəssilatlaşdıraraq, ardıcılıqla həll olunan əsas və aralıq döyüş tapşırıqlarının tələbləri baxımından onların yerinə yetirilmə növbəliliyini müəyyənləşdirən, kəşfiyyatın əsas səylərinin cəmləndirilməsinin zəruri olduğu istiqamətləri, rayon və obyektləri dəqiqləşdirən briqadanın qərargah rəisi görür. Bundan əlavə, o, kəşfiyyatı aparılan obyektin mühümlü-



yündən və öz yerləşmə yerini dəyişmək qabiliyyətindən irəli gələrək, həmin obyektlərin gözdən keçirilmə vaxtaşırılığını, eləcə də döyüşə hazırlaşarkən və onun aparılması gedişində fəaliyyət xarakterini müəyyənləşdirir.

### HÜCUMUN GEDIŞİNDƏ KƏŞFİYYAT

Hücumun gedişində kəşfiyyatın əsas səyləri vaxtında müəyyənləşdirilərək və yönəldilməlidir: atəş hazırlığının nəticələri; düşmənin kütləvi qırğın vasitələrinin yerdəyişməsi və yerləşmə yerləri; qoşunlarımızın irəliləməsinə mane ola biləcək müqavimət ocaqları; düşmən ehtiyatlarının (ikinci eşelonların) əks-həmlələri üçün irəliləmə istiqaməti və açılma xətləri; idarəetmə məntəqələrinin yerləri; dərinlikdə xətlərin olması, onların hazırlanma və qoşunlar tərəfindən tutulma dərəcəsi; maneə, dağıntı və əngəllərin xarakteri; ordu (taktiki) aviasiyasının yerdəyişmə rayonları; radiasiya, kimyəvi, bioloji və sanitari-epidemioloji şərait. Göstərilən tapşırıqlar bütün kəşfiyyat qüvvə və vasitələri tərəfindən və qoşunların döyüş fəaliyyətləri ilə həll olunur.

Briqadanın müdafiə olunan düşməyə hücumu onun təminat zolağının dəf edilməsindən, yaxud birinci eşelon ordu korpuslarının ön müdafiə rayonunun yarılmasından başlanıla bilər. İstənilən halda, kəşfiyyat briqadanın ardıcılıqla həll etdiyi döyüş tapşırıqları göstərilən tələblər baxımından aparılır: düşmənin təminat zolağının dəf edilməsi və atəş hazırlığının aparılması; hücum edən briqada tərəfindən düşmən müdafiəsinin onun müdafiə olunan birinci eşelonu dərinliyində yarılması və briqada ehtiyatlarının mövqelərinə yiyələnmə (hücum edən briqada üçün müdafiənin düşmənin müdafiə olunan hissələrinin birinci eşelon taborlarının müdafiə dərinliyində yarılması); korpus, bəzən isə yaxınlaşan korpus ehtiyatları birləşmələri ilə qarşılıqlı əlaqədə düşmənin darmadağın edilməsi (briqada üçün tabur ehtiyatlarının məhv edilməsi və yarmanın onun birinci eşelon briqadaların dərinliyində başa çatdırılması) məqsədilə düşmən müdafiəsinin onun briqadasının döyüş düzülüşü sıralamasının bütün dərinliyində yarılması və hücumun dərinliyə, ya-

xud cinah tərəfə genişləndirilməsi.

Düşmənin təminat zolağında fəaliyyət göstərərək, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat dozaları radioaktiv və zəhərli maddələrlə zəhərlənmiş ərazi sahələrinin hüdudlarını müəyyən edir (dəqiqləşdirir), onları işarələyir və həmin sahələri dəf etmə, yaxud yandan ötüb-keçmə yollarını axtarıb tapırlar.

Mühəndis kəşfiyyat dozaları mühəndis maneələrinin yerləşmə yerlərini aşkarlayır, dağıntıların, subasmaların, dağıntı qalaqlarının və yanğınların ölçülərini müəyyən edir, maneələrin mümkün yandan ötüb-keçmə yollarını, maneələrdən keçidlərin və yerli inşaat materiallarının olmasını müəyyənləşdirirlər.

Kəşfiyyat orqanları düşmənin ön müdafiə rayonunun ön xəttinə yaxınlaşdıqda, onlar dərhal onun kəşfiyyatına başlayırlar. Hücum edən qoşunlar təminat zolağını dəf edən vaxt, hava kəşfiyyatı ayrı-ayrı sahə və ya obyektlərin havadan müşahidəsi, yaxud yoxlama fotoçəkilişi üsulu ilə düşmənin ön müdafiə xəttinin kəşfiyyatını aparır. Alınmış məlumatlar kəşfiyyat rəisi tərəfindən yubadılmadan hissələrə (bölmələrə) çatdırılır.

Radio, radiotexniki, artilleriya və mühəndis kəşfiyyatı vasitələrinin təminat zolağının dəf edilməsi zamanı yerdəyişməsi onların həll etdikləri tapşırıqlara və texniki imkanlarına istinadən yerinə yetirilir. Ancaq bütün hallarda atəş hazırlığının effektiv aparılması üçün məlumatlar alınsın deyə, göstərilən vasitələr qabaqcadan düşmənin ön müdafiə xəttinin bilavasitə önündə açılmalıdır. Bu məqsədlə onlar ön dəstələrin və avanqardların himayəsi altında və imkan daxilində onlarla eyni vaxtda irəlilətmək lazımdır.

Atəş hazırlığının effektiv aparılması baxımında məlumatları kəşfiyyat əldə edir: hücumun hazırlanması zamanı düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyəti şəraitində, təminat zolağı olduqda – briqada hissələrinin (bölmələrinin) onu dəf etmələri əsnasında, habelə atəş hazırlığı aparılan vaxt. Həsab edilir ki, düşmən müdafiəsinin müvəffəqiyyətlə yarılmasının təmin olunması üçün, həmlənin atəş hazırlığı dövründə onun nüvə basqını vasitələrini, artilleriya və minaatanlarını, HHM va-

sitələrini, idarəetmə məntəqələrini və radioelektron vasitələrini briqadanın bütün hücum zolağında və birinci eşelonun bölük (taqım) dayaq məntəqələrini yarma sahəsində və onun cinahlarında tam sıxlığı ilə susdurmaq (hədəflərin 25-30%-ni məhv etmək) zəruridir.

Briqadanın hücum zolağında, göstərilən obyektlərin (hədəflərin) təqribən 60-70 faizinin ola biləcəyi nəzərə alınaraq, briqadanın kəşfiyyat rəisi kəşfiyyat tapşırıqlarını obyektlərə görə bölüşdürürəkən, onların vurulma növbəliliyini nəzərə almalıdır. Belə ki, birinci atəş basqını gedişində artilleriya adətən düşmənin mümkün əks-hücumu boş çıxarılsın deyərək, taktiki nüvə basqını vasitələrini, artilleriya və minaatan batareyalarını, idarəetmə məntəqələrini və radiotexniki vasitələri məhv edir və susdurur. Məhz bu obyektlərin kəşfiyyatı, hələ briqada hücumunun hazırlanması, yaxud onun tərəfindən düşmənin təminat zolağının dəf edilməsi vaxtı birinci növbədə aparılmalıdır.

Ön xətdəki dayaq məntəqələrində atəş vasitələrinin və canlı qüvvənin susdurulub əzilməsinə gəldikdə isə, o, birinci və ikinci atəş basqınlığında artilleriyanın atəş imkanlarından asılı olaraq başlanıla bilər. Amma dayaq məntəqələrində atəş vasitələri və canlı qüvvə daha əvvəl, hələ hücumun hazırlanması yaxud, onun ön xətdəki zirehli və digər mühüm hədəfləri artilleriya hazırlığının başlanğıcında düzünə tuşlama atəşi ilə tələfata uğradılacağından, düşmənin müdafiə zolağının dəf edilməsi vaxtı aşkarlanmalıdır.

İkinci eşelon bölüklərinin dayaq məntəqələrinin tələfata uğradılması artilleriyanın atəş dəstəyinə keçməsi ilə davam etdirilir. Təxminən bu vaxtdan və ya atəş hazırlığının sonunda, dəstəkləyici aviasiya briqada və korpus ehtiyatlarına zərbələr endirir. Deməli, həmin obyektlərin kəşfiyyatını, ya hücumun hazırlanması zamanı, düşmənin təminat zolağı dəf edilərkən, ya da birinci növbəli kəşfiyyat tapşırıqları yerinə yetirildikdən sonra aparmaq lazımdır.

Atəş hazırlığı dövründə artilleriyamızın atəşindən təhlükəsiz məsafədə yerləşən korpus kəşfiyyatının kəşfiyyat orqanları (ƏKD, KD, DKD), eləcə də briqadanın müşahidə sistemi və onun

bütün kəşfiyyat orqanları düşmənin aşkarlanmış obyektlərinin təkrar kəşfiyyatı və ilk növbədə yarma sahəsi və cinahlarda yenilərinin aşkara çıxarılması məqsədilə kəşfiyyat aparmaqda davam edirlər. Eyni vaxtda sadalanan kəşfiyyat orqanları motoatıcı və tank bölmələri, hələ həmləyə keçənə qədər artilleriya atəşi və aviasiya zərbələri ilə onun salamat qalmış dayaq məntəqələrini əzmək mümkün olsun deyərək, düşmənin canlı qüvvəsinin və atəş vasitələrinin tələfata uğradılma dərəcəsini müəyyən edirlər. Eyni zamanda briqada komandiri, kəşfiyyat rəisi və digər qərargah zabidləri müşahidə, yaxud ön komanda məntəqəsində olaraq, şəxsi müşahidə ilə və müxtəlif mənbələrdən alınmış məlumatları qiymətləndirməklə kəşfiyyatın nəticələrini müəyyən edirlər.

Artilleriya kəşfiyyat bölmələri düşmənin fəaliyyətdə olan atəş vasitələrini və digər hədəfləri aşkarlayır, əgər tətbiq olunursa nüvə, xüsusi silah zərbələrinin və artilleriya atəşinin nəticələrini müəyyənləşdirir, eləcə də onun atışına düzəliş verirlər. Atəş hazırlığı zamanı, atəşin yüksək intensivliyi ucbatından səsmetrik kəşfiyyat vasitələrindən istifadə çətinliyi nəzərə alınaraq, bu dövrdə artilleriya kəşfiyyatının optik vasitələri əsas rol oynayır.

Radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin köməyi ilə, bundan əvvəl aşkarlanmış obyektlər dəqiqləşdirilir və yeni hədəflər aşkara çıxarılır. Bu zaman əsas diqqət düşmən üçün nüvə və kimyəvi döyüş sursatı tətbiqini təmin edən artilleriyanın və digər vasitələrin aşkara çıxarılmasına ayrılır.

#### TƏQİB ZAMANI KƏŞFİYYAT

Təqib üz-üzə gəlmə döyüşünün, yaxud qoşunlarımızın hücumunun müvəffəqiyyətlə genişlənməsi nəticəsində, eləcə də düşmən qəsdən geri çəkildiyi halda meydana çıxma bilər. Belə şəraitdə düşmən həmişə döyüşdən gizlicə çıxmağa və qoşunlarımızdan qəfildən aralanmağa çalışacaqdır. Odur ki, düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşmağa başlamasını vaxtında aşkara çıxarmaq vacibdir. Düşmən geri çəkilməyə qoşunlarımızdan qəfil aralanmaqla başlamağa çalışsa da, onun geri çəkilməyə hazırlaşmasını sübut edən əsas kəşfiyyat

yat əlamətləri olacaq bir sıra hazırlıq tədbirləri keçirmək məcburiyyətində qalacaqdır. Düşmənin geriçəkilmə niyyətinin və bunun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar konkret tədbirlərin vaxtında aşkara çıxarılması briqada komandirinə düşməni qətiyyətli təqibi təşkil etmək və onu aparmaq imkanı verəcəkdir.

Əgər düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşması və geri çəkilməyə başlanmanın özü vaxtında aşkara çıxarılmazsa, qoşunlarımızın təqibə keçməsi də gecikmə ilə başlana bilər. Bu, düşməyə öz qoşunlarını mütəşəkkilliklə aralamaq, onların döyüş qabiliyyətini bərpa etmək və yeni, qabaqcadan hazırlanmış müdafiə xətləri və mövqelərində müqavimət təşkil etmək imkanı verəcək.

Düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşmasının səciyyəvi əlamətləri bunlar ola bilər: onların əsas qruplaşmasının tələfata uğradılması və yüksək radiasiya səviyyəli zonaların yaradılması məqsədilə hücum edən qoşunlarımızın birinci eşelon bölmə və hissələrinə yerüstü nüvə zərbələrinin endirilməsi; anbarların, təchizat məntəqələrinin, səhra hospitallarının və digər arxa hissələri və təsislərinin arxasına keçmə; arxada müdafiə xətləri və zolaqlarının tələsik hazırlanması və onların dərinlikdən yaxınlaşan, yaxud ön xətdən çıxarılan qoşunlar tərəfindən tutulması; müxtəlif hərbi obyektlərin, ayrı-ayrı yol sahələrinin və körpülərin, ön xəttə yaxın aerodromlarda qalxma-enmə zolaqlarının partladılması; rəbitə xətlərinin qırılması və ya dağıdılması, rəbitə qovşaqlarının dərinliyə aparılması, yerli əhalinin təxliyəsi; ön xətdə (tərəflərin təmas xəttində) artilleriya, minaatan atəşinin və tüfəng-pulemyot atəşinin gücləndirilməsi; əks-həmlələrin kiçik qüvvələrlə edilməsi.

Düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşma niyyətlərini və praktiki tədbirlərini vaxtında aşkara çıxarması, yalnız, briqadanın, qonşu birləşmələrin (hissələrin) bütün kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin və yuxarı qərargahın uzlaşdırılmış və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində əldə oluna bilər. Təqibin vaxtında və məqsədyönlü təşkili tələbindən və geri çəkilən düşmənin müvəffəqiyyətlə darmadağın edilməsinin təmin olunması üçün kəşfiyyat

bunları müəyyənləşdirməlidir: düşmənin əsas qüvvələrinin geri çəkilməyə hazırlaşmasını, onun başlanmasını, istiqamət və marşrutlarını, eləcə də onun marşrutunda kolonların qüvvə və tərkibini; aryerqardların qüvvəsini, tərkibini və fəaliyyət xarakterini; kütləvi qırğın vasitələrinin yerdəyişməyə başlamasını və əsas qüvvələrin geri çəkilməsini təmin etmək üçün onların tətbiqə hazırlanmasını; dərinlikdə müdafiə xətləri və mövqelərinin hazırlanmasını və onların düşmən qoşunları tərəfindən tutulmasını; ərazinin keçilə bilmə dərəcəsini, maneə və əngəllərin, ələxüsus, təqib istiqamətlərində nüvə və kimyəvi silahların olmasını və xarakterini; geriçəkilən düşmən qoşunlarının arxasına çıxaran ən qısa yolları; radioaktiv və zəhərli maddələrlə zəhərlənmiş ərazi sahələrini; ehtiyatların dərinlikdən irəliləməsini, onların ehtimal olunan cəmləşmə rayonlarını və fəaliyyət xarakterini.

Düşmənin mümkün geri çəkilməsini qabaqcadan görməklə, onun haqqında məlumatlar briqadada birinci eşelon hissələrinin (bölmələrinin) döyüşü, müşahidə, axtarışlar, pusqular, kəşfiyyat qruplarının, kəşfiyyat (əlahiddə və döyüş kəşfiyyat) dozorlarının və düşmən arxasındakı kəşfiyyat dəstələrinin fəaliyyəti, eləcə də radiolokasiya, radio və radiotexniki kəşfiyyat vasitələri ilə, qoşun növlərinin və xidmətlərin kəşfiyyat qüvvə və vasitələri tərəfindən əldə edilir.

Lakin düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşması haqqında ilk məlumatlar, bir də düşmənin geri çəkilməsindən əvvəlki döyüş fəaliyyətinin təmin olunması tələbləri baxımından kəşfiyyat tədbirlərinin keçirilməsi nəticəsində əldə edilir, yaxud informasiya qaydasında yuxarı qərargahdan və qonşulardan alınır. Belə ki, kəşfiyyat qrupları, kəşfiyyat dəstələri, kəşfiyyat, əlahiddə və döyüş kəşfiyyat dozorları düşmənin döyüş düzülüşləri yerində fəaliyyət göstərərək, onun fəaliyyətinə fasiləsiz göz qoymaqla, düşmən tərəfindən keçirilən geri çəkilməyə hazırlaşma, onun qoşunlarının geriçəkilmə başlanğıcı və istiqaməti, açıq cinahlar, himayə qoşunlarının döyüş düzülüşlərində aralıqlar və tərkibi ilə əlaqədar tədbirləri vaxtında müəyyənləşdirə bilərlər.

Düşmənin geri çəkilməyə hazırlaşması haqqında məlumatları alaraq, briqadanın kəşfiyyat rəisi bu barədə dərhal öz komandanlığına və yuxarı qərargaha məruzə edir, tabelikdəki qoşunları və qoşuları məlumatlandırır və alınmış göstərişlərə uyğun, yaxud sərbəst olaraq geri çəkilən düşmənin təqibi baxımından kəşfiyyatın gücləndirilməsi, habelə onun təşkil edilib, aparılması üzrə tədbirlər görür. Kəşfiyyat rəisi fəaliyyətdə olan kəşfiyyat orqanlarının tapşırıqlarını dəqiqləşdirir və ya onların söylərini kəşfiyyat aparılmasının digər istiqamətlərinə (sahələrinə) yönəldir. Daha sonra bunları edir: kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin mövcud ehtiyatları hesabına, əsas etibarilə qoşun kəşfiyyatının yeni kəşfiyyat orqanlarını göndərir; radio, radio-texniki kəşfiyyat vasitələrinə tapşırıqları dəqiqləşdirir; ön dəstəyə və əgər onun çıxarılması nəzərdə tutulursa, taktiki hava desantına kəşfiyyat üzrə döyüş sərəncamlarını hazırlayır.

Geri çəkilməyə hazırlaşan düşmən qoşunlarının tərkibini, qruplaşmasını, tapşırıqlarını və fəaliyyət xarakterini aşkara çıxarmaq məqsədilə, zəruri olduqda döyüşlə kəşfiyyat aparılır, cinahlarda və düşmənin döyüş düzülüşünün aralıqlarında kəşfiyyat fəallaşdırılır.

Mühəndis və kimya xidmətlərinin rəisləri ilə birlikdə, düşmənin təqib edilməsi nəzərdə tutulan marşrutların kəşfiyyatını təşkil edir, komandirə və qərargah rəisinə kəşfiyyatın təşkili ilə əlaqədar təkliflərini məruzə edir və yuxarı qərargaha kəşfiyyat üzrə sifariş hazırlayır.

Düşmən, qüvvələrin tam gərilməsi ilə, fasiləsiz olaraq gündüz və gecə, istənilən hava şəraitində təqib edildiyindən, təqib zamanı kəşfiyyat, bunun nəzərə alınması ilə böyük dərinlikdə və geniş cəbhədə aparılır. Qoşun, mühəndis və kimyəvi kəşfiyyat orqanları, təkcə, düşmən qoşunlarının geri çəkilmə biləcəyi əsas marşrutlara deyil, həm də paralel təqib edilmənin nəzərdə tutulduğu yollara göndərməlidirlər.

Təqib əsnasında kəşfiyyat rəisinin əsas qayğısı əlavə kəşfiyyat orqanlarının (KQ, ƏKD, KD, DKD, KD) göndərilməsi və radio, radiotexniki, radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin vaxtında

yerdəyişməsi, qoşun növləri və xidmətlərin öz qoşunlarının təqib edən ön bölmələri ardınca kəşfiyyatı vasitəsilə kəşfiyyat söylərinin fasiləsiz artırılmasıdır.

Əlahiddə kəşfiyyat (kəşfiyyat və döyüş kəşfiyyatı) dozorları və kəşfiyyat dəstələri kəşfiyyatın aparılması gedişində yollardan kənarında və paralel marşrutlarla düşmənin himayə qoşunlarını onlarla döyüşə girmədən yandan ötürüb keçməli və onların qüvvələrini, tərkibini və geri çəkilmə istiqamətlərini aşkarlamaq məqsədilə əsas qüvvələr kolonların cinahına çıxmalıdırlar. Yalnız ən əlverişli vəziyyət şəraitlərində, kəşfiyyat dozorları və kəşfiyyat dəstələri geri çəkilən düşmənin qərargahlarına və ayrıca kolonlarına basqın edə, nüvə basqını vasitələrini məhv edə, pusqular qura, əsirlər və sənədlər ələ keçirmək üçün basqınlar edə bilirlər. Bəzi hallarda həmin kəşfiyyat orqanlarına düşmən arxasında yol qovşaqlarının, su sədlərindən keçidlərin ələ keçirilməsi və onun geriçəkilmə yollarında digər mühüm obyektlərə yiyələnmə tapşırıqları həvalə oluna bilər ki, bu, düşmənin geriçəkilən qoşunlarını darmadağın etməyə kömək edəcək.

Həç olmazsa bir mənbədən, geri çəkilən düşmən kolonları haqqında məlumat alaraq, kəşfiyyat rəisi həmin kolonları fasiləsiz müşahidənin təmin olunması üçün, yeni kəşfiyyat orqanlarının söylərini onlara yönəltməli, yaxud, fəaliyyətdə olan kəşfiyyat orqanlarının tapşırıqlarını dəqiqləşdirməlidir.

Təqibi yerinə yetirən korpusdan kəşfiyyat qruplarını düşmən arxasının son dərinlik həddinə, geri çəkilən düşmənin əsas qüvvələrinin hərəkətinin daha çox ehtimal olduğu rayonlara göndərmək məqsəduyğundur. Eyni vaxtda üç-dörd kəşfiyyat qrupu göndərilə bilər. Təqib 10-15 km/saat sürətlə aparılarkən, həmin qruplar sutka ərzində dəfələrlə dəyişdirilməlidir, əks təqdirdə, təqib edən hissələrin irəliləmə sürəti kəşfiyyat qruplarının, ələlxüsus piyada qaydada fəaliyyət göstərənlərin irəliləmə sürətindən xeyli artıq olacaqdır. Buna görə, briqada kəşfiyyat qruplarının düşmən arxasına göndərilməsi üçün, hər şeydən əvvəl, bu məqsədlə korpus tərəfindən xüsusi ola-

raq ayrılan, briqadanın korpus aviasiyası helikopterlərindən istifadə etmək zəruridir. Kəşfiyyat qruplarının düşmən arxasında fəaliyyət fasiləsizliyinin və təqibin gedişində onların vaxtında əvəz olunmasının təmin edilməsi tələbləri baxımından, briqadada ehtiyatda daim, fəaliyyətə hazır azı bir-iki kəşfiyyat qrupuna malik olmaq lazımdır.

Briqadanın düşmən arxasında təqib zolağında onun geriçəkilmə yolunda taktiki hava desantının çıxarılması nəzərdə tutulduğu halda, onun çıxarılma rayonuna onunla birlikdə, yerə endikdən dərhal sonra onlar üçün təyin olunmuş rayon, yaxud istiqamətlərə çıxmalarından və geri çəkilən düşmənin və onun, qabaqcadan hazırlanmış müdafiə xətləri və mövqelərində qoşunlarımıza müqavimətin təşkili üzrə fəaliyyətin kəşfiyyatının aparılması üçün, əlahiddə kəşfiyyat dozorları, bəzən isə, həm də kəşfiyyat qrupları göndərmək məqsəduyğundur.

Təqibin gedişində radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyat bölmələrinin, eləcə də qoşun növləri və xüsusi qoşunların kəşfiyyat-qüvvə və vasitələrinin vaxtında yerdəyişməsinin, onların, ələlxüsus düşmən qoşunları tərəfindən qabaqcadan hazırlanıb tutulmuş müdafiə xətləri və mövqelərinə yaxınlaşma zamanı tez açılmasının mühüm əhəmiyyəti var. Belə şəraitdə radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin yerini dəyişmək, zəruri olduqda isə, həm də ön dəstə, yaxud avanqardların döyüş düzülüşləri arxasında açmaq məqsəduyğundur. Göstərilən vasitələrin işi elə bir tərzdə təşkil olunmalıdır ki, düşmən danışıqlarının radiotutulması hərəkətdən, radiopelenqləmə, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyatının aparılması isə həmin vasitələrin xəritəyə görə topoqrafik bəndedilməsi ilə qısa dayanacaqlarla həyata keçirilə bilsin.

Təqib zamanı artilleriya kəşfiyyatının əsas səyləri, taktiki-nüvə basqını vasitələrinin, adi döyüş sursatı ilə atan artilleriya və minaatanların ehtiyatların yerləşmə rayonlarının aşkara çıxarılmasına, habelə aşkarlanmış obyektlərini koordinatlarının müəyyən edilməsinə yönəldilir.

Hərəkət edən orta məsafəli yerüstü hədəfləri

kəşfiyyat, eləcə də atan top və minomyotları və səsmetroloji vasitələri müşahidə və qeydetmə radiolokasiya stansiyaları hərəkətdən kəşfiyyat apara bilmədiklərindən, təqibin gedişində onlar ön dəstələrlə (avanqardlarla) birlikdə irəliləyir və onların qoşunlarımız tərəfindən müvəffəqiyyətlə dəf edilməsi tələbləri baxımından kəşfiyyat aparmaqdan ötrü, düşmənin müdafiə xətləri qarşısında açılırlar. Özü də, zəruri olduqda onların öz artilleriyasının atəş mövqelərində tez açılmasını və aşkarlanmış obyektlərə (hədəflərə) vaxtında atəş açılmasını təmin edə bilmələri üçün hər bir təqib marşrutunda ön bölmələr tərkibində artilleriya kəşfiyyat bölmələrinə malik olmaq lazımdır.

Mühəndis kəşfiyyatının təqib zamanı əsas diqqəti təqib edən hissə və bölmələrin hərəkət marşrutlarının vəziyyətinin kəşfiyyatına, təqib zolağında mühəndis-manəə və əngəllərinin, ələlxüsus nüvə fuqaslarının, minapartlayış manəələrinin olmasının və xarakterinin, onları yandan ötür-keçmə imkanlarının, dərinlikdəki müdafiə xətləri və mövqelərinin görünüşünün və mühəndis cəhətdən hazırlanma dərəcəsinin, su sədlərinin vəziyyətinin və onları hərəkətdən keçmə imkanlarının aşkarlanmasına yönəldilir. Belə şəraitlərdə briqadada mühəndis kəşfiyyatını mühəndis kəşfiyyat dozorları (MKD) və qoşun kəşfiyyatının kəşfiyyat orqanları (ƏKD, KD), ön dəstələr və avanqardlar tərkibinə daxil edilən istehkamçı-kəşfiyyatçılar aparılırlar. Hər bir təqib marşrutunda heç olmazsa hərəyə bir mühəndis-kəşfiyyat dozoruna malik olmaq arzuolunandır. Bundan əlavə, mühəndis kəşfiyyatı tapşırıqları, ələlxüsus kəşfiyyata və mühafizəyə təyin olunan bütün qoşun növləri və xidmət bölmələri tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

Təqibin gedişində briqadanın kəşfiyyat rəisi HHM rəisindən, öz birləşməsinin (hissəsinin) yaxınlıqda HHM radiolokasiya postlarından, xəbərdarlıq şəbəkəsi vasitəsilə korpusun HHM komanda məntəqəsindən, təyyarələrin bortundan və öz zenit hissələrinin (bölmələrinin) kəşfiyyat və hədəfgöstərmə radiolokasiya stansiyalarından hava düşməni haqqında məlumatlar alır.

Zenit hissələri (bölmələri) ayrıca xətlərdə növ-

bəli açılma yolu ilə təqib zamanı və təqib edən hissələr (bölmələr) tərəfindən müxtəlif dar yerlər qoşunların irəliləmə sürətindən asılı olaraq dəf edilərkən, hava düşməninə kəşfiyyatını aparırlar.

Təqib zamanı, əsas düşmən qruplaşmasının geri çəkildiyi marşrutları (istişamətləri), onun nüvə basqını vasitələrinin yerləşmə yerini və atəş (start) mövqelərini, ehtiyatlarının dərinlikdən yaxınlaşma istiqamətlərini və əks-həmlələr etmək üçün açılma xətlərini, dərinlikdə müdafiə xətlərinin hazırlanmasını və onların düşmən qoşunları tərəfindən tutulmasını müəyyənləşdirən hava kəşfiyyatı xüsusilə mühüm rol oynayır.

Bütün kəşfiyyat tədbirləri kompleksinin həyata keçirilməsi nəticəsində, təqib zamanı elə bir vəziyyətə nail olmaq lazımdır ki, geri çəkilən düşmən qoşunları, istənilən halda, təqib edən hissələrimizdən qəfildən və hiss olunmadan aralana və başlanmış təqibi boşa çıxarmaq məqsədilə zərbələr endirməyə gizlicə hazırlaşma bilməsinlər.

### ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Döyüş nizamnaməsi. III hissə, 2014
2. Ведение разведки в наступательных операциях общевойсковых объединений
3. Qoşun qruplaşması (ordu korpusu, briqada) əməliyyatlarında kəşfiyyatın əsasları. 2014
4. Еременко Ф. И., Николаев Н. С., Тумас В.А. Тактическая разведка. Москва, Воениздат, 1968
5. Полевой устав армии США. Ведение боевых действий FM100-5, 1985
6. Перминов С. И. Войсковые разведчики. Москва. Воениздат, 1962

### NƏTİCƏ

Müasir ümumqoşun döyüşlərinin aparılması zamanı komandirlərin və qərarqahların düşmən vəziyyətini düzgün qiymətləndirmələri və qələbəni təmin edəcək qərarların qəbul edilməsi üçün müxtəlif döyüş növlərində kəşfiyyatın təşkili və aparılması vacibdir. Artıq yaşadığımız dövrdə

müasir texnologiyanın inkişafı və hərbi potensialın artması ilə ümumqoşun döyüşlərinin xüsusiyyətlərinin dinamik dəyişməsi fonunda kəşfiyyata olan tələblər də dəyişərək artmaqdadır. Məqalədə briqadanın hücum döyüşündə kəşfiyyatın təşkili üzrə fəaliyyətlər və spesifik məqamlara aydınlıq gətirilmişdir.

### РЕЗЮМЕ

#### ОРГАНИЗАЦИЯ РАЗВЕДКИ В НАСТУПАТЕЛЬНОМ БОЮ БРИГАДЫ Э. ГАДЖИЕВ

При ведении современных общевойсковых боев, чтобы командиры и штабы смогли правильно оценивать обстановку и принять решение обеспечивающую победу, важно организовать и вести разведку в различных видах боя. Уже в наши дни с развитием современных технологий и увеличением военного потенциала, на фоне динамического изменения характера общевойсковых боев требования к разведке также увеличивается.

В статье расследовано действия по организацию разведки и уяснено специфические моменты наступательного боя бригады.

### SUMMARY

#### THE ORGANIZATION OF INTELLIGENCE IN BRIGADE ATTACK E. HAJIEV

It is important the correct estimating the enemy condition of commanders and head quarters during the modern combined arms battles and the organization and execution of different types of battles for coming to a decision which provides a victory. Nowadays the development of modern technology and the requirements are increasing which exist in the dynamic feather of combined arms battles changes.

In this article it has been explained the activity and the specific points of the intelligence organization in the brigade attack battles.

# MÜŞTƏRƏK ƏMƏLİYYATLARDA HAVA SAHƏSİNƏ NƏZARƏT

Polkovnik-leytenant Xəlil YUSUBOV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** hava sahəsinin idarəsi, hava sahəsinin təhlükəsizliyi, koordinasiya, müştərək əməliyyat, hava sahəsinə nəzarət üsulları, döyüş fəaliyyətlərini planlama.

**Ключевые слова:** управление воздушным движением, безопасность воздушного пространства, взаимодействие, совместная операция, виды контроля воздушного пространства, планирование боевых действий.

**Keywords:** airtraffic command and control, airspace safety, coordination, joint operation, air-traffic control types, combat operation planning.

**e-mail:** xalilyusubov@gmail.com

Müştərək bir əməliyyatda, hava sahəsinin istifadə edərək uçuş obyektinin bir-birlərinə ola biləcək mənfi təsirlərini azaltmaq üçün uçuş vasitələrinin havada və quruda tətbiq edilən silah sistemlərini koordinasiya, təhlükəsiz və yönlü şəkildə istifadə etmələrini təmin etmək məqsədilə mərkəzi hava sahəsinin birgə idarə və rəhbərlik sisteminin qurulması əsasdır. Əməliyyat planlarının bir əlavəsi olan hava sahəsinin idarə planı, hava sahəsinə nəzarətə rəhbərlik üsullarını, prinsiplərini, idarə fəaliyyətlərini, koordinasiyanı, cavabdehliyi və əməkdaşlığı detallı bir şəkildə açıqlayır.

Əməliyyat bölgəsi kimi hava sahəsinin idarə və rəhbərliyindən baş qərargah məsul olub əmr və sərəncamlarla HHQ koordinatorluğunda icra edilir. Digər güc strukturları, hava sahəsinin istifadə edilməsini zəruri hallarda bunu HHQ ilə koordinasiya edirlər. HHQ-lər əməliyyat sahəsinin coğrafi quruluşuna bağlı olaraq, əməliyyat bölgəsi hava sahəsinin idarə və rəhbərlik məsuliyyətini taktiki HHQ mərkəzlərinə həvalə edə bilər. Beləliklə, HHQ-lər taktiki hava sahəsinin idarə və rəhbərliyində, bölgələrdə əməliyyat icra edən digər obyektlərlə birbaşa əməkdaşlıq və koordinasiya səlahiyyətinə sahib olur.

## HAVA SAHƏSİNƏ NƏZARƏTİN İDARƏ PRİNSİPLƏRİ

Hava sahəsinin idarə prinsipləri (əməliyyat bölgəsi də hava sahəsinin idarə və rəhbərlik fəaliyyətlərinin planlanmasına və idarəsinə rəhbərlik edir) aşağıdakılardır:

**a.** Dost qüvvələr hava sahəsinin istifadəsində bir-birlərinin əməliyyatını məhdudlaşdırmamalı, ancaq düşmən üzərində maksimum fəaliyyət təmin edəcək şəkildə istifadə etməlidir. Qüvvələrin əməliyyat sistemlərinin təsirli və uyğun bir şəkildə işlədilməsi üçün diqqətli və detallı planlama, koordinasiya və əməkdaşlığa söykənən bir hava sahəsinə nəzarət və hava hərəkət idarəsinə ehtiyac vardır.

**b.** Hava sahəsinin idarə və rəhbərliyi üçün səlahiyyət və münasibətlərin nizamlanması hər addımında vahid idarəetmə prinsipinə uyğun olmalıdır.

**c.** Hava sahəsinin idarəsinə verilən səlahiyyət - planlama, koordinasiya və fəaliyyət məsuliyyətlərini ehtiva etməlidir.

**ç.** Hava sahəsindən istifadə edən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri ilə mülki aviasiya hava sahəsinin idarə sistemi birləşdirilməlidir.



**i.** Hava sahəsinə nəzarətə daxil olan bütün tərəflər qarşılıqlı əlaqə yarada bilən rabitə sistemlərinə sahib olmalıdır.

**i.** Quru, dəniz və hava qüvvələri müştərək əməliyyat üçün standartlaşdırılmış təchizat və üsullardan istifadə etməlidir.

**j.** Hava sahəsinə nəzarətin idarə planlarında hava sahəsinin müdafiəsini təşkil edən qüvvədə olan və ya ləğv edilən hava sahəsinə nəzarət

**d.** Hava sahəsinə nəzarətin idarəsi hava hücumundan müdafiə fəaliyyətləri ilə koordinasiya edilməlidir.

**e.** Hava sahəsinə nəzarətin idarə sistemi, müasir vasitələrlə təchiz edilməli, inkişafı uyğun olmalı, sadə və praktiki üsullara söykənməlidir.

**f.** Hava sahəsinin idarə və rəhbərliyinin təhlükəsiz və etibarlı ola bilməsi üçün yalnız müştərək əməliyyat icra edilən bölgələrdə deyil, bütün əməliyyat bölgəsinin hava sahəsində tətbiq oluna biləcək üsul və tədbirlər cəmləşdirilərək planlara daxil edilməlidir.

**g.** Hərbi silah və vasitələrin inkişafı səbəbilə, qüvvələrin hava sahəsinə nəzarətin idarə və rəhbərliyi daha geniş və təsirli imkan qabiliyyətlərə sahib olmalı, hava sahəsindən istifadə edən tərəflərin vəzifələrini icra etməsini və davamlılığını təmin etmək məqsədilə uyğun üsullar inkişaf etdirilərək icra edilməlidir.

**ğ.** Hava vasitələrini aşkarlama və tanıma üsulları hava sahəsinə nəzarətin idarə üsulları ilə birləşdirilməlidir. Aşkarlama üsulları dost qüvvələrin bir-birlərinə müdaxilə riskini azaldaraq, havadan müdafiə təminatının maksimum sərbəstlik içində icrasına imkan verməlidir.

**h.** Hava sahəsinə nəzarətin idarə üsulları, hava vasitələri idarəsinin azaldığı və xəbərləşmə imkanlarının minimum səviyyəyə endiyi və ya itdiyi vəziyyətlərdə də istifadə olunan tədbirləri ehtiva etməlidir.

tədbirləri olmalıdır. Hava sahəsinin idarə planı, əməliyyat sahəsində istifadə ediləcək hava sahəsinin idarə tədbirlərini və bunların necə icra olunacağını özündə əks etdirir.

**k.** Hava müdafiə təminatı sisteminin fəaliyyəti, inkişaf etdirilmiş tanıma üsul və vasitələri lazım olduğunda düşmən təyyarəsinin yaxalanması qəsdən nov şərait yaradılması üzrə yüksək dərəcədə sərbəstlik təmin edilərək artırılmalıdır.

**l.** Hava sahəsinə nəzarət planı, terminal hava sahəsinin idarəsindən hava hərəkəti idarə mərkəzlərinin sistemə tam olaraq daxil edəcək üsullarını şərh edir.

**m.** Məhdudlaşdırıcı tədbirlər aydın tamamlanmalı, mümkün olduğu qədər tez çatdırılmalı, yalnız təyin olunmuş hava sahəsi üzrə minimum sayda olmalı və bütün istifadəçilərə ən tez vasitə ilə çatdırılmalıdır.

**n.** Bütün hava sahəsinin istifadəçiləri və idarə heyəti hava sahəsinin idarə sistemi daxilində vəzifələrini icra edə bilmək üçün lazım olan qarşılıqlı məxfi xəbərləşmə imkanlarına sahib olmalıdır.

**o.** Vəzifə və hava sahəsinin idarə sərəncamlarının əməliyyat sahəsindəki bütün birliklərə göndərilməsi məqsəd olaraq qarşıya qoyulmalıdır.

#### HAVA SAHƏSİNƏ NƏZARƏTİN ÜSULLARI VƏ İDARİ ƏLAQƏLƏRİ

Hava sahəsinin rəhbərliyində iki müsbət üsul





nin idarə və rəhbərliyinin effektivliyini artırır.

**b. İstiqamətli nəzarət:** hava sahəsinin idarə vəzifələrinin icrasında, əvvəlcədən göndərilən əmrlərin və razılaşmaların cəminə bağlı olan bir idarə metodudur. Hava sahəsinin yer, vaxt və ya silaha nəzarət vəziyyəti cəhətdən bölünməsi kimi üsulları özündə birləşdirir.

İstiqamətli nəzarət, əməliyyat planlarına gö-

tətbiq olunur. Əsas olaraq hər iki üsul müharibə sahəsində planlı və ya qəfil vəziyyətlərə cavab verəcək səviyyədə, sadə və açıq olmalı, hava sahəsinin istifadə edənlərin özünümüdafiəsinə mane olmamalıdır. Vəziyyət və şərtlər tələb etdiyində bu iki üsul, eyni anda tətbiq oluna bilər:

**a. Daimi nəzarət:** Bir hava vasitəsinin aşkarlanması, təqibi və idarə olunması əsasına söykənən idari rəhbərliyədir. Daimi nəzarət, taktiki hava idarə sistemi ünsürləri olan kəşfiyyat mərkəzi tərəfindən məsuliyyət sahələrində işlənməmiş radar videosu, elektron aşkarlama təchizatı (IFF sorğulanması, elektron dəstək tədbirləri) uçuş əmri planının razılaşması, radar iz hərəkətləri və görərək aşkarlama üsulu ilə təmin edilir. Əməliyyat bölgəsi hava sahəsindən istifadə edən bütün hava vasitələrinin, hava sahəsinin taktiki idarə sisteminin daimi nəzarəti altında olmalıdır. Hava sahəsinə daimi nəzarət əsasdır. Daimi nəzarətin təmin edilə bilməsi üçün:

- aşkarlama-tanıma üsullarının tam tətbiq olunması;
- bütün uçuş əmrlərinin və uçuş plan məlumatlarının vaxtında bölgə hava sahəsinin idarə və rəhbərlik mərkəzinə çatdırılması;
- kifayət edən və ehtiyat xəbərləşmənin təmin edilməsi lazımdır.

Hava sahəsindən istifadə edənlərin aşkarlanması əhəmiyyətli bir faktordur. Aşkarlanma fəaliyyətlərinin kafiliyi, əməliyyat bölgəsi hava sahəsi-

rə icra ediləcək vəzifələr ilə əməliyyat zamanı yaranan vəziyyətlərə görə ehtiyac olan xüsusi sahələrin və məhdudlaşdırmaların elanı, əməliyyatla əlaqədar yuxarı komandanlıq ilə idarə mərkəzinin gündəlik olaraq təyin edib hava sahəsinin nəzarət sərəncamlarında ifadə edəcəyi xüsusi tətbiq üsulları ilə təmin edilir.

**c. Hər iki üsul bir-birinin tamamlayıcısı** olaraq istifadə edilə biləcəyi şəkildə planlama və icrası nəzərə alınmalıdır.

Əməliyyat bölgəsi hava sahəsinin daimi idarə olunması arzu edilən bir hal olmaqla birlikdə daimi idarəni təmin edəcək xəbər və idarə birliklərinin düşmənin öncəlikli hədəfləri arasında olacağı və sıradan çıxarıla biləcəyi, elektron və ya radioelektron qarışdırılmasının tətbiq ediləcəyi sıx əməliyyat mühitində fəaliyyətinin azala biləcəyi düşünüülərək daimi idarə ilə birlikdə istifadə edilən və daimi idarə itdiyində istifadə edilməyə davam ediləcək istiqamətli idarə üsulları mütləq göstərməli və tətbiq olunmalıdır.

#### HAVA SAHƏSİNƏ İSTİQAMƏTLİ NƏZARƏT TƏDBİRLƏRİ

Əməliyyat bölgəsi hava sahəsində “dost” hava vasitələrinin bir-birinə təsir etmədən təhlükəsizliklə vəzifələrini icra etməsi, “dost” hava vasitələrinin “dost” hava müdafiəetmə silahlarının atəşinə məruz qalmaması və “dost-düşmən” tanın-

masını effektiv icra edilərək havadan müdafiə etmə gücünün düşməyə tətbiq olunmasını asanlaşdırmaq məqsədilə əvvəlcədən təyin olunmuş və əməliyyat sahəsində inkişaf etdirilərək istifadə ediləcək hava sahəsinin istiqamətli nəzarət tədbirlərinə ehtiyac vardır.

**Hava sahəsinin istiqamətli idari tədbirləri asılıdır:**

– geri bölgələrdəki “dost hava sahəsi”nin təhlükəsiz bir şəkildə istifadə edilməsi üçün qoyulan üsullardan;

– müştərək əməliyyat və xüsusi tapşırıqların icra edildiyi, giriş və çıxışların xüsusi üsullara bağlı olduğu bölgələrin təyin edilməsindən;

– hava sahəsinin hündürlük olaraq təhlükəsiz bir şəkildə istifadə edilməsini nəzərdə tutan üsullardan;

– girişi qadağan edilən sahələrdən.

Əməliyyatın effektivliyinin ən yüksək səviyyəyə qaldırılması, öz hava vasitələrinin hava müdafiə təmə sistemimizin müdaxiləsinə məruz qalmaması və əməliyyatı ən az risk ilə icra etmək üçün təyin olunan tədbirlər, düşmənin hücum edən hava gücü ilə mübarizə aparmağa maneə törətməməlidir. Əks vəziyyətdə qeyri-kafi tədbir görülməsi, düşmən hava gücü ilə birlikdə “dost” qüvvələrinə də yüksək nisbətdə müdaxilə etmə riski yaranır.

**c.** Hava sahəsinin istiqamətli idarə tədbirləri aşağıdakı halları nəzərə alaraq ən elastik bir tərzdə tətbiq olunmalıdır:

– mövcud və planlaşdırılan hava, quru, dəniz qoşunlarının yerləşmə vəziyyəti;

– komandirin planlaşdırılan hədəflərin əldə edilməsində qüvvənin istifadə əmri;

– hava sahəsinə istifadə edən bütün silah və sistem ehtiyacları;

– HSİNT-lərin üst-üstə düşmə riski;

– komandanlığın qəbul edəcəyi risk səviyyəsi;

– coğrafi quruluş;

– təyyarələrin qabiliyyətləri.

**ç.** İcra edilən əməliyyatın və komandanlığın niyyətinə uyğun olaraq ölçülər, müddətlər və ədədlər cəhətdən aktiv edilmiş HSİNT-lər minimum səviyyədə tutulmalıdır.

**d.** Əməliyyat planlarında nəzərdə tutulan əməliyyat əsnasında hava sahəsi istifadəçilərinin bir-

birinə tuşlama riskini və qarşılıqlı maneə törətməsini minimum səviyyəyə endirmək məqsədilə qurulacaq HSİNT-lər müştərək əməliyyat icra edəcək güc komandanlığı ilə əlaqədə olanların MKM ilə edəcəkləri qarşılıqlı əlaqənin nəticəsi olaraq təyin olunacaq.

**e.** HSİNT-lərin qüvvəyə minməsi və ya ləğvi, çatdırılma məsuliyyəti, bu işi komandanlıqlarla koordinasiya edən, taktiki hava qüvvələri komandirindədir.

**f.** Əməliyyat bölgəsinin hava sahəsində MKM ilə koordinasiya etmədən hər hansı bir komandanlıq, hava sahəsinin idari tədbirini və ya onun məhdudlaşdırılmasını tətbiq edə bilməz.

**g.** İfadə edilən HSİNT-lər xaricində, başqa bir adla fərqli HSİNT-lər istənilə və tətbiq oluna bilməz.

**ğ.** İstiqamətli idari tədbirlər radar və elektron cihazların köməyi olmadan əvvəlcədən təyin olunmuş üsul, qayda və tədbirlərlə hava sahəsi idarəsinə nəzarətin təmin olunmasıdır. Bu tədbirlər bir qayda olaraq, quru qoşunları birlikləri tərəfindən planlaşdırılır. Koordinasiya və təsdiq müddəti idarə ilə eynidir.

Hava yolları (HY) və tranzit dəhlizlər (TD), dost hava hücumundan müdafiə daxilində geri bölgələrdə yaradılan ikitərəfli istiqamətlər və koridorlardır.

**Keçid hündürlükləri (KH)** uçuş təhlükəsizliyini və əlavə “dost” təyyarələrinin keçməsi üçün təyin olunan xüsusi hündürlükləridir. Keçid hündürlüklərin qüvvədə olduğu müddətlər, hava sahəsinin nəzarət əmrlərində göstərilir.

**Tranzit istiqamətlər (Tİ)** əvvəlcədən təyin olunmuş coğrafi koordinat və ya istinad nöqtələrindən istifadə edilərək yaradılır. Dost təyyarələr, ön sahəyə yerləşmiş dost hava hücumundan müdafiə birlikləri arasında keçmək üçün təsbit edilən ikitərəfli istiqamətlərdir. Tranzit istiqamətlər, ön sahənin arxa sərhədində olan meydanlardan, dəhlizlərdən və istiqamətlərdən IFF ON xəttinə doğru, lazımdırsa daha da irəli düşmən dərinliklərinə uzanan istiqamətlərdir. Tranzit istiqamətlər, əks əmr edilmədikcə 10Km/5.4NM genişliyində və yer-dəniz səviyyəsi ilə FL 500 arasında yaradılır.

**Xüsusi dəhlizlər (XD)** xüsusi istiqamət və və-

zifələrin ehtiyaclarını qarşılamaq üçün ehtiyacına uyğun ölçülərdə və zaman müddətlərində tək istiqamətli olaraq yaradılır.

**Aerodrom müdafiə bölgəsi (AMB)**, hava hücumu vəzifəsini icra edən birliklərin toplanma bölgəsi olaraq təyin olunur. Əsasını hava nəqliyyatının təhlükəsizlik ehtiyaclarını qarşılamaq və yerdə yerləşən hava hücumundan müdafiə sisteminə uyğun şəkildə mümkün olduğu qədər ən az zamanda tutulacaq. Hava hücum fəaliyyətini dəstəkləmək məqsədilə təyin edilmiş hava vasitələri MRİ-dən istifadə edə bilərlər. Müvəqqəti minimum risk istiqamətlərinin ölçüləri və qüvvədə qalacağı zaman:

– stasionar müdafiətmə vasitələrinə, komanda məntəqəsinə və uyğun hesab edilən digər bölmələrə birləşmiş hava hərəkəti mərkəzi (BHMM) tərəfindən;

– sərhəd qüvvələrinin hava hücumundan müdafiətmə birliklərinə və uyğun hesab edilən digər vahidlərə əlaqə zabiti tərəfindən bildirilər və hava sahəsinə nəzarət sərəncamı (mesajı) ilə göndərilir.

Giriş qapı və dəhlizləri (GQ), düşmən dərinliklərindən dost qüvvələrin keçişində tanımanı təmin etmək üçün təyin edilən tək istiqamətli olub dost təyyarələrinə və dost quru birliklərinə hücum edilməsinin qarşısının alınması məqsədilə yaradılır. Ölçülər, ehtiyaca görə təyin olunur. Giriş qapı və dəhlizləri hava qüvvələri tərəfindən istifadə edilməsi əsasında topçu və minomyot atışlarının kəsilməsi o bölgədəki manevr birliklərinin atəş dəstəyindən məhrum qalmasına səbəb olar. Zəifliyə imkan verməmək üçün hava hücumunun ediləcəyi əməliyyat bölgəsi cəbhəsində giriş qapı və dəhlizin güllə yolunun təpə nöqtəsinin (təxminən 6000 metr 20.000 feet) üzərindən keçməsi təmin edilməlidir. Hücumdan dənən təyyarələr, əvvəlcə qapılardan keçər və daha sonra özlərinə ən yaxın TRİ-rə girirlir. Bu zaman dəhliz içərisində aktivləşdirilmiş keçid hündürlüklərinin birində uçması tövsiyə edilir. Bölgədə vəzifə yerinə yetirən hava vasitələrinə daimi idarə vasitələrinin məlumat və icazəsi olmadan başqa bir istiqamət saxlamaları qadağandır.

#### “IFF OFF” VƏ “IFF ON” XƏTTİ

“IFF OFF” xətti; hədəfə gedən təyyarənin

IFF-nin söndürülməsini tələb edən xəttidir. IFF ötürücüsü düşməne təyyarəmizi daha asan təsbit imkanı verərkən IFF-in susdurulması da dostun dostu hücum riskini artırmaqdadır. IFF-lərin nə vaxt açıq, nə vaxt susdurulacağı mövzusunda açıq və qəti əmrlər verilməlidir. Əməliyyat bölgəsi içində “IFF ON” və “IFF OFF” xətti olmaq üzrə iki IFF dəyişdirmə xətti təyin edilə bilər. Düşmən radarlarının mövcudluğu üzündən “IFF OFF” xətti dost birliklərin irəli xəttindən geriyə doğru alınmalıdır.

“IFF ON” xətti, düşmən xəttlərindən dənən dost təyyarənin “IFF-ini ON” etdiyi xəttidir. “IFF ON” xətti, hava sahəsinin nəzarət planında bildirilir. Düşmən hücum təhdidinin çox, dost hava müdafiətmə sistemi tərəfindən hücum olunması riskinin az olduğu vəziyyətlərdə “IFF ON” xətti (hədəfdən gəlirən) dost birliklərin irəli xəttinə daha yaxın təyin edilərək düşmən ərazisində IFF-in daha qısa müddətdə qoşulu qalmasını təmin edilir.

IFF təchizatının məhdudlaşdırmaları səbəbilə tək tanıma üsulu olaraq qəbul edilməməlidir. Bu səbəblə hava sahəsinin istiqamətli idarə tədbirləri də qüvvəyə minməlidir. İstifadə edilən IFF sistemlərinin etibarlılığına, əməliyyat sahəsinin xüsusiyyətinə və icra edilən fəaliyyətlərin sıxlığına bağlı olaraq planlayıcılar hansı şərtlərdə tanıma üçün hansı üsulu istifadə edəcəklərini planlarında ifadə etməlidirlər.

#### YÜKSƏK SIXLIQLI HAVA SAHƏSİNİN İÇƏRİSİNDƏKİ UÇUŞLARIN TƏQİB VƏ İDARƏSİ

Təmin edilən idarə tədbirlərinin tətbiq olunmasında hava əməliyyatı aparən qüvvə komandanlığı məsuliyyət daşıyır. Bölgədə icra edilən hər uçuş onun rəhbərliyi ilə yerinə yetirilir. Komandirin adından bütün uçuşların təqibi və idarəsi taktiki idarə mərkəzindəki (TİM) hava əməliyyatını aparən komandanlığın (HƏAK) hava sahəsinə nəzarət zabiti tərəfindən icra edilir. Hava qüvvələri təyyarələrinin istifadəsində hava kordinator zabiti (HKZ), quru qoşunların hava fəaliyyətlərinin icra edilməsində, atəşlərin kəsilib açılmasında ADK, hava hücumundan müda-

fiətmə silahlarının istifadəsində hava hücumundan müdafiə koordinasiya zabiti hava hücumundan müdafiə zabitinə köməkçi olur. Planlı olmayan vəzifələr səbəbilə bu tədbirlərin xaricində uçuş olacaqsə lazımlı təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi HƏAK HƏMZ-nin vəzifəsidir. Xüsusilə planlı olmayan vəzifələrdə koordinasiya edilmədən uçuşa çıxılmamalı, hava sahələrinə girilməməli və uçuş əsasında quru qoşunlarına hücum üçün şığıma və ya sıçrama görünüşü verilməməlidir. YSHS içində edilən uçuşlar, THM vasitəsilə quru qüvvələri tərkibində olan hava dəstək hərəkət mərkəzinə taktiki hava qüvvələri tərəfindən açılıb işlədilən bölgə hava sahəsinə nəzarət idarə mərkəzi və hava hücumundan müdafiə radarlarına bildirilərək daimi idarə ilə təmin edilir.

Uçuş ekipajlarına paylanan dizpaketində yer alan uçuş krokisində hava sahəsinin idarəsi ilə əlaqədar olaraq alınan tədbirlər göstərilərək pilotların məlumatlandırılması təmin edilir. Lazım olandan çox məlumatın, krokinin başa düşülməsini çətinləşdirməsi, kəşfiyyat tərəfindən də təhlükəli olması səbəbilə yalnız uçuş vəzifəsi əsasında etibarlı olacaq və o uçuş qrupunu maraqlandıran hava sahəsinin idarə tədbirləri ilə atəş dəstək koordinasiya tədbirlərini əhatə etməlidir.

## NƏTİCƏ

Müştərək bir əməliyyatda, hava sahəsinə istifadə edərkən qüvvələrin bir-birlərinə ola biləcək mənfi təsirlərini azaltmaq üçün hava vasitələrinin, hava və quru silah sistemlərini koordinasiyalı, təhlükəsiz və elastik bir şəkildə istifadə etmələrini təmin etmək hava sahəsinə nəzarətə idarə və rəhbərlik sisteminin qurulması əsasdır. Əməliyyat planlarının bir əlavəsi olan hava sahəsinə nəzarət planı, hava sahəsinin idarə və rəhbərliyi üçün üsullarını, prinsiplərini, idarə fəaliyyətlərini, koordinasiyanı, məsuliyyətləri və əməkdaşlığı detallı bir şəkildə açıqlayır.

## ƏDƏBİYYAT

1. Hərəkət alanının hava sahəsi kontrol və yönetimi talimnamesi. mt 145-4(A)
2. Hava hücum hərəkəti. kkt 145-1(A)
3. JP 3-30Command and Controlfor Joint Air Operations

## РЕЗЮМЕ УПРАВЛЕНИЕ И КОНТРОЛЬ ВОЗДУШНЫМ ДВИЖЕНИЕМ В СОВМЕСТНОЙ ОПЕРАЦИИ Х. ЮСУБОВ

В этой статье отображены часть мероприятий по использованию возможностей военно-воздушных сил в полном объеме с соблюдением требований безопасности, эффективное и целенаправленное использование систем, создания системы управления и контроля воздушного пространства основанную на внимательном и точном планировании, координации и взаимодействии.

## SUMMARY COMMAND AND CONTROL OF JOINT AIR OPERATIONS K. YUSUBOV

This publication provides the part of joint doctrine for the command and control (C2) of joint air operations across the range of military operations and discusses responsibilities of a joint force air component commander (JFACC). It sets forth joint doctrine to govern the activities and performance of the Armed Forces in joint operations and provides the doctrinal basis for interagency coordination and for military involvement in operations.

## DAĞLIQ ƏRAZİDƏ TAKTİKİ TƏLİMLƏRİN HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ. ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNƏ DAĞLARDƏ DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİNİN ÖYRƏDİLMƏSİNİN TƏŞKİLİ

Mayor Məhəmmədəli ALIŞANOV

### SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** artilleriya bölmələri, taktiki təlim, təlim rəhbəri, təlim rayonu, artilleriya batareyası, atəş mövqeyi, müşahidə məntəqəsi, artilleriya kəşfiyyat bölməsi.

**Ключевые слова:** артиллерийские подразделения, тактическая учения, руководитель по учения, район учения, артиллерийские батареи, огневая позиция, наблюдательный пункт, подразделения артиллерийского разведки.

**Keywords:** artillery units, tactical exercise, head of training, mountain artillery, exercise area, artillery battery, fire position, observation post, artillery intelligence unit.

**E-mail:** namco1615@gmail.com

lərdə fəaliyyət göstərən ümumqoşun bölmələri, həmçinin artilleriya bölmələrinin döyüş fəaliyyətini təmin etmək üçün verilmiş kəşfiyyat vasitələri ilə fasiləsiz qarşılıqlı əlaqənin təşkilinə yönəltmək lazımdır. Təlimin gedişində atəş

#### DAĞLIQ ƏRAZİDƏ TAKTİKİ TƏLİMLƏRİN HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ

Taktiki təlimlər artilleriya bölmələrinin müasir döyüşdə, çətin dağ şəraitində döyüş fəaliyyətinə hazırlanmasının əsas formasıdır.

Dağlıq ərazidə keçirilən taktiki təlimlərdə müasir döyüşə xarakterik, həlledici fəaliyyət və yüksək manevr tələb edən, o cümlədən çətin keçilən ərazidə, kəşfiyyatın gedişində qəfil meydana çıxan tapşırıqların yerinə yetirilməsini və müxtəlif hündürlüklərdə yerləşən hədəflərin məhv edilməsini təmin edən mürəkkəb və dinamik vəziyyət yaradılmalıdır. Artilleriya komandirlərinə ərazidə döyüş fəaliyyətinin məharətlə təşkilini, ştat, silah və texnikadan bacarıqla istifadə edərək topogeodeziya, meteoroloji, ballistik və texniki hazırlıq üzrə tədbirlərin keçirilməsini, düşmən tərəfindən KQS-nin istifadəsi və güclü radioelektron maneənin tətbiqi zamanı döyüş fəaliyyətinin aparılmasının öyrədilməsi vacibdir. Artilleriyanın dağlarda istiqamətlər üzrə istifadə olunmasını nəzərə alaraq, əsas diqqəti müxtəlif istiqamət-

mövqələrinin, komanda müşahidə və müşahidə məntəqələrinin yerlərinin mühəndis hazırlığı, bölmələrin döyüş sursati ilə təmin olunması kimi tapşırıqların praktiki işlənməsi vacibdir.

Taktiki təlimlər bir qayda olaraq, müxtəlif döyüş növlərində artilleriya bölmələrinin öyrədilməsi üçün kompleks mövzular əsasında keçirilir. Məsələn, artilleriya batareyası ilə “Dağ aşırımını ələ keçirmək üçün yandan ötüb-keçən dəstəyə təyin olunmuş bölüyün əmrinə verilmiş artilleriya batareyası. Əsas qüvvələr gələndə aşırımın ələ keçirilməsi və saxlanılması zamanı batareyanın fəaliyyəti” və ya “Dağlarda müdafiə olunan və hücumə keçən motoatıcı bölüyü dəstəkləyən batareya” mövzularında taktiki təlim keçirilə bilər. Artilleriya divizionu ilə “ötüb-keçən dəstəyə təyin olunmuş motoatıcı taborun əmrinə verilmiş divizion, “Digər hücum edən bölmələrlə qarşılıqlı fəaliyyətdə əlverişli həddin ələ keçirilməsi, düşmənin arxa cəbhəsinə çıxılması zamanı divizionun fəaliyyəti” və ya “Dağlarda müdafiə olunan taboru dəstəkləyən divizion”,



bii sığınacaqların istifadə edilməsi ilə və.s.

Taktiki təlimin niyyətini hazırlayarkən çalışmaq lazımdır ki, dağlarda döyüş aparmağa xarakterik olan dinamik və mürəkkəb vəziyyət yaradılsın. Divizionun döyüş düzülüşündə yerini müəyyən edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, o, 1-ci eşelon və ya ötüb keçən dəstədə fəaliyyət göstərən taboru dəstəkləyə və yaxud əmrinə verilə bi-

“Taborun sərbəst istiqamətdə hücumu zamanı divizionun fəaliyyəti” və s. mövzularda taktiki təlim keçirilə bilər. Təlim rəhbəri təlim rayonunun kəşfi zamanı adi şəraitdə keçirilən tədbirlərdən başqa müəyyən edir:

- marşrutların vəziyyətini, bölmələrin silahlanmasında mövcud olan top və maşınların dağ yollarında hərəkət mümkünlüyünü;
- nəzərdə tutulmuş atəş mövqeyi rayonlarında döyüş düzülüşünə açılma imkanlarını;
- torpağın vəziyyətini və təbii dağ maneələrini nəzərə almaqla atəş mövqelərinin, KMM və MM-lərin mühəndis-texniki cəhətdən hazırlanması üçün işlərin həcmi və xarakterini;
- şəxsi heyətin isinməsi üçün yeri;
- çətin keçilən yerlərdə və dağ maneələrini dəf edərkən təhlükəsizlik qaydalarını.

Təlim rayonunun hazırlanması zamanı qar, daş uçqunu və sel ola biləcək yerlər işarələnməli və mühafizə olunmalı, hərəkət marşrutu, tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı şəxsi heyət tərəfindən dəf edilməsi nəzərdə tutulmuş dağ maneələri daşlardan və buzdan təmizlənməlidir.

**Təlim rayonu təmin etməlidir:**

- bölmələrin dağlarda döyüş fəaliyyətinin hazırlığına yönəldilmiş bütün tədris sualları ilə;
- döyüş düzülüşünə açılmanı və müxtəlif hündürlüklərdə yerləşmiş hədəflərə atəşin aparılması ilə;
- ərazidə yerləşərkən şəxsi heyət tərəfindən tə-

lər. Minaatan batareyası tam tərkibdə və ya taqımlarla bölüklərin tərkibinə verilə bilər və həmçinin tabor komandirinin bilavasitə təbəçiliyində də qala bilər.

Dağlarda hücum bir qayda olaraq ayrı, bəzən bir-birindən kifayət qədər aralı istiqamətlərdə dağ yolları və yaylalar boyu aparılır. Bunun üçün taktiki təlimlərdə yaradılan vəziyyət artilleriya komandirlərini müstəqil fəaliyyət göstərməyin öyrədilməsini, sərbəst istiqamətlərdə döyüş aparan dəstəklənən ümumqoşun bölmələri ilə arası-kəsilməz qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilini təmin etməlidir.

Hədəf şəraitini yaradarkən və yamsılamanı təşkil edərkən yamsılanan hədəf və mişənləri elə yerləşdirmək lazımdır ki, artilleriya kəşfiyyatı qarşıya qoyulan tapşırığı ancaq komanda-müşahidə və müşahidə məntəqələri geniş cəbhədə, müxtəlif hündürlüklərdə, dərinliyə eşelonlaşdıraraq döyüş düzülüşünə açmaqla yerinə yetirsin. Düşməni və artilleriya atışlarını yamsılayarkən daş və qar uçqunu, yarıqlar olan yerlərdə partlayışların törədilməsi məqsədəuyğun deyil. Dağlarda partlayışı yamsılayacaq şəxsi heyətə təhlükəsizlik qaydaları tam öyrədilməlidir.

Təlimin hazırlanmasında aşırımları, dağ keçidlərini, dərələri, dar keçidləri, sərt döngələri, enişləri, yoxuşları və digər təhlükəli ərazi sahələrini dəf edərkən təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün

komendant xidmətinin və hərəkətin tənzimlənməsinin təşkil edilməsi vacib xüsusiyyətlərdən hesab olunur.

Bölmələrin taktiki təlimə hazırlanması planlaşdırılmış məşğələlərin gedişində həyata keçirilir, hansı ki, onun əsas hədəfi dağlıq ərazidə təlimin keçirilməsi zamanı şəxsi heyətə öz funksional vəzifə borclarını yerinə yetirmələrinin öyrədilməsi hesab edilir. Bunun üçün onlara “Quru qoşunları döyüş nizamnaməsinin” vacib olan müddəaları və “Raket qoşunları və artilleriyanın dağlarda döyüş fəaliyyətinin təşkili, dağ maneələrinin keçilmə texnikaları, maneələri dəf edərkən və döyüş atışlarının yerinə yetirilməsində təhlükəsizlik qaydaları” təlimatı öyrədilir. Bölmələrlə dağlarda səmtləşmə, dağda iqlim şəraitindən meydana gəlmiş müxtəlif xəstəliklər zamanı özünəyardım və qarşılıqlı yardım göstərmə, silah və texnikanın dağlarda istismar xüsusiyyətləri məşq etdirilir. Bölmələrlə dağlarda fəaliyyətin metod və üsullarının məşq etdirilməsi üzrə kompleks və taktiki-sıra məşğələləri keçirilir. Taktiki təlimdən əvvəl batareya ilə nəzarət kompleks məşğələsi, divizionla işə nəzarət atış və atəşin idarə olunması üzrə məşğələ keçirilir.

Yüksək dağlıq rayonda döyüş fəaliyyət göstərən bölmənin şəxsi heyəti isti geyim və isitmə vasitələri ilə, idarəetmə bölmələri piyada şəkildə fəaliyyətə hazırlanarkən yararlı dağ təchizatı ilə təmin edilir. Soyuqlama, donma, günvurma, yanq və meydana çıxan dağ xəstəliklərinin xəbərdar edilməsinə dair tədbirlər yerinə yetirilir.

Özüyeriyən topların, tırtıllı dartıcıların, tırtıllı texnika bazasında təchiz edilmiş komanda idarəetmə maşınlarının dağ fəaliyyətinə hazırlanması zamanı, onların gediş hissəsinin vəziyyəti, idarəetmə mexanizmləri və ötürücüləri, radiatorların bərkidilməsi və jalüzləri, həmçinin bərkidilmiş aqreqat, döyüş sursatı və EAL diqqətlə yoxlanılır. 3000 m-dən yuxarı yüksəklikdə fəaliyyət göstərən zaman avtomobillərin soyutma sistemi gec donan maye ilə doldurulur. Avtomobillərin keçicilik qabiliyyətinin artırılması və mövcud özünüdartma vasitələrinin sazlığı yoxlanılır.

Təlimə hazırlığın gedişində bölmələrin hazırlığının yoxlanılması üçün baxışlar keçirilir, hansı

ki, bu zaman dağlarda döyüş fəaliyyətini təmin edən bölmələrin və şəxsi heyətin təchizatı, silah və texnikanın sayı, vəziyyəti, təminat və isitmə məntəqələri, dağ təchizatı və maddi vəsaitlərlə təminat yoxlanılır.

Taktiki təlimin keçirilməsi divizionun çıxış rayonuna çıxarılması və ya daimi yaşayış məntəqəsində tapşırıqların qoyulması ilə başlaya bilər. Taktiki vəziyyətin çatdırılma yeri, vaxtı, qaydası və öyrədilən komandirlərə tapşırıqların verilməsi konkret şərtlərdən asılıdır. Onlar batareya komandirlərinədək, komandir rolunda çıxış edən rəhbər tərəfindən şəxsən şifahi olaraq və ya rabitə vasitələrindən istifadə edilərək çatdırılır. Öyrədilən bölmələrə tapşırıqlar onların təyinatı, dağlarda fəaliyyət hazırlığı, marşrutların keçilə bilinməsi, silah və texnikanın istifadə edilmə imkanları nəzərə alınaraq verilməlidir.

Kəşfiyyat və rabitə bölmələrinə tapşırıqlar elə hesabla verilməlidir ki, təlim boyu və ya təlimin ayrı mərhələlərində şəxsi heyət piyada şəkildə fəaliyyət göstərsin və müxtəlif çətinliklərdə dağ maneələrini dəf etmə üsullarını məşq etsin. Bununla bərabər bölmənin tərkibində dağ hazırlığı təlimatçısı olmalıdır (bölmənin zabitlərindən biri və ya vasitəçi).

Təlimin gedişində atəş tapşırıqları KMM və AM-lərin müxtəlif yerləşmə vəziyyətində, belə ki, KMM-lərin piyada şəkildə motoatıcı bölmələrlə birgə yerdəyişməsi zamanı, KMM-lər AM-lərin arxasında yerləşərkən, atəş taqımları marşdan döyüş düzülüşünə açılarkən yerinə yetirilir. Bu zaman əsas diqqət çətin şəraitlərdə atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə yönəldilməlidir:

- böyük dönmə bucaqlarında atəşin aparılmasına;
- hədəflərin, AM və KMM-lərin hündürlüklər fərqi böyük olduğu zaman, hündür örtünün üzərindən yaxına və ən uzaq atış məsafəsinin yaxınlığına atəşin aparılmasına;
- məhdudgörmə şəraitində və gecə vaxtı atəşin aparılmasına.

Təlimin hər hansı bir mərhələsində düzünə atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi məqsədə uyğundur. Bölmələrin dağ yolları ilə yerdəyişməsi, müxtəlif dağ maneələrinin dəf edilməsi üsulları-

nın və marşdan döyüş düzülüşünə açılaraq planlaşdırılmamış hədəflərə atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin məşq etdirilməsi ilə həyata keçirilir.

Təlim rəhbəri təlimin gedişi zamanı vəziyyəti dəyişməklə əsas diqqəti artilleriya komandirlərinin sərbəst və təşəbbüskar fəaliyyət göstərmələrinə, fasiləsiz kəşfiyyat aparmalarına, kəşfiyyat və atəş bölmələri ilə rabitə əlaqəsi saxlamalarına yönəldir. İlk növbədə artilleriya zabitlərinə, ayrı istiqamətdə və ötüb-keçən dəstələrdə fəaliyyət göstərən, cinahdan çıxaraq hədəflərə, düşmənin arxa cəbhəsinə manevr edən, aşırımları, tunelləri və vacib yüksəklikləri ələ keçirən motoatıcı bölmələr ilə sıx qarşılıqlı əlaqə saxlama qaydalarının öyrədilməsi vacibdir. Təlimdə tərbiyəvi işin təşkili şəxsi heyəti, qarşıya qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirərkən dağlıq ərazidə yaranmış çətin maneələri qətiyyətlə dəf etmək üçün ruhlandırmağa yönəldilməlidir. Təlimin yekunu və qiymətləndirilməsi artilleriya hazırlıq kursunun tələblərinə uyğun olaraq aparılır.

#### ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNƏ DAĞLARDA DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİNİN ÖYRƏDİLMƏSİNİN TƏŞKİLİ

Dağlıq ərazinin özünəməxsusluğu atəş mövqelərinin, komanda-müşahidə məntəqələrinin və müşahidə məntəqələrinin yerlərinin seçilməsini, kəşfiyyatın aparılmasını çətinləşdirir, artilleriya bölmələrinin atəşlə manevrini məhdudlaşdırır, atəşin hazırlanmasına və aparılmasına, topogeodeziya və metereoloji tədbirlərin yerinə yetirilməsinə öz təsirini göstərir.

Dağlarda mühəndis təminatı tapşırıqlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artır, atəş mövqelərini hazırlayarkən iş qabiliyyəti aşağı düşür, mühəndis texnikalarının işi məhdudlaşır. Bütün bunlar artilleriya bölmələrinin dağlarda tətbiq edilməyə hazırlanmasına xüsusi diqqətin ayrılmasını göstərir. İlk növbədə bu, zabit heyətinin peşəkar hazırlığına aid edilir. Artilleriya bölmə komandirləri bölmələrin dağlarda fəaliyyətinə və idarə olunmasına dair geniş biliyə malik olmalı, atəşin hazırlanması və idarə edilməsi üsullarını bilməli, döyüş fəaliyyətinin hərtərəfli təminatını təşkil et-

məli, ümumqoşun bölmələri ilə fasiləsiz qarşılıqlı fəaliyyəti davam etdirməlidirlər. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, dağlarda bölmələrin idarə edilməsi müstəqil fəaliyyət hesabına həyata keçirilir, bütün növ komandirlərin təşəbbüskarlığı və yaradıcılığı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilir. Zabit heyətinin bacarıqlarının komandir hazırlığı məşğələlərində və təlimlərdə artırılması məqsədə uyğundur.

Atəş bölmələrinin tapşırıqları yerinə yetirmələri üçün, divizionu və ya batareyaları müxtəlif hündürlüklərdə taqım və toplarla bir və ya bir neçə atəş mövqeyində yerləşdirmək məqsədəuyğundur. Dağlarda örtülü atəş mövqeyindən və düzünə tuşlama ilə atəş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə, yüksək keçicilik qabiliyyətini artırma vasitələrindən istifadə etməklə və topları əllə itələməklə dağ yollarında və cığırlarda manevri yerinə yetirməyə hazırlamaq lazımdır.

Artilleriya kəşfiyyat bölmələrinə ölü zonaları nəzərə almaqla komanda-müşahidə məntəqələrinin secilməsinin, onların hündürlük və dərinlik üzrə eşelonlaşdırılmasının, müxtəlif hündürlükdə yerləşmiş hədəflərə hədəf göstərmənin və atəşin hədəfə yönləndirilməsinin öyrədilməsi vacibdir. Rabitəcilərin hazırlanması zamanı əsas diqqət radiomaneə və dağların ekranlaşdırma fəaliyyəti zamanı dayanıqlı rabitənin təmin edilməsinə yetirilməlidir. Sürücülük hazırlığı zamanı şəxsi heyətlə tırtıllı və təkərli texnikalarla yoxuşlarda, enişlərdə və dağ ətəklərində sürücülük fəaliyyətlərinin məşq etdirilməsi vacibdir.

Artilleriya bölmələrinin dağlıq ərazidə döyüş fəaliyyətinə hazırlanması ilin və sutkanın bütün vaxtlarında yerinə yetirilməlidir. Buna taktiki, xüsusi hazırlıq və digər fənlərin öyrənilməsi ilə nail olunur. Dağlarda fəaliyyət üçün artilleriya bölmələrinin hazırlığı bir qayda olaraq, ümumqoşun bölmələri ilə birgə keçirilən batareya və divizionun döyüş atışlı taktiki təlimi ilə yekunlaşır. Gənc əsgərlərə fərdi hazırlıq dövründə maneələri dəf etmək üçün istifadə olunan dağ təchizatları və texnikaları öyrədilir. Dağ maneələrinin dəf edilməsinə dair məşğələlər bir qayda olaraq, batareya səviyyəsində tədris olunur. Şəxsi heyətin maneələri dəf etmə üzrə fiziki hazırlıq dərslə-



rində aldıkları bilik və bacarıqları taktiki, xüsusi hazırlıq və taktiki təlimlərdə daha da təkmilləşdirilir. Dağ maneələrinin dəf edilməsi qaydaları fənninin rəhbərləri adətən korpus səviyyəsində dağ təlimatçıları hazırlığı toplantısını keçmiş batareya və taqım komandirləri təyin edilir. Bölmələrin dağ fəaliyyətlərinə hazırlanması onların dağ təlim mərkəzlərində yerləşdirilməsi ilə həyata keçirilir. Hissənin yerləşdiyi məntəqələrdə və ona yaxın yerlərdə təlimin bütün fənləri üzrə məşğələlər keçirilir, bu məşğələlərin təmin edilməsi üçün obyektlər təchiz edilir və hissənin ərazisində dağ-ıdman şəhərciyi yaradılır. Dağ-təlim mərkəzlərində batareya və divizionla döyüş atışlı taktiki təlimlər keçirilir, təlimlərarası fasilələrdə isə taktiki-sıra, kompleks məşğələlər, atış və atəşin idarə olunması üzrə məşqlər və digər fənlər üzrə dərslər tədris olunur.

Ümumqoşun dağ-təlim mərkəzləri adətən aşağıdakı obyekt və məntəqələrlə təchiz olunur:

- müşahidə məntəqələri;

- dağ maneələrini dəf etmə üsullarının öyrədilməsi üçün sahə;
- qayalara dırmanmanı öyrənmək üçün sahə;
- dağ-təlim şəhərciyi;
- toplardan düzünə atış üçün təlim sahəsi;
- artilleriyanın örtülü atəş mövqeyindən atəş açması üçün təlim sahəsi;
- şəxsi heyətin şəraitə uyğunlaşması üçün sahə;
- yüksək dağlıq rayonlarda sürücülük, istirahət və qidalanma üçün yerlər;
- bölmələrə kəşfiyyatın aparılmasının, mühəndis hazırlığının və KQS-dən mühafizənin öyrədilməsi üçün sahə;
- çadır şəhərciyi, mənzil xidməti və məişət binaları.

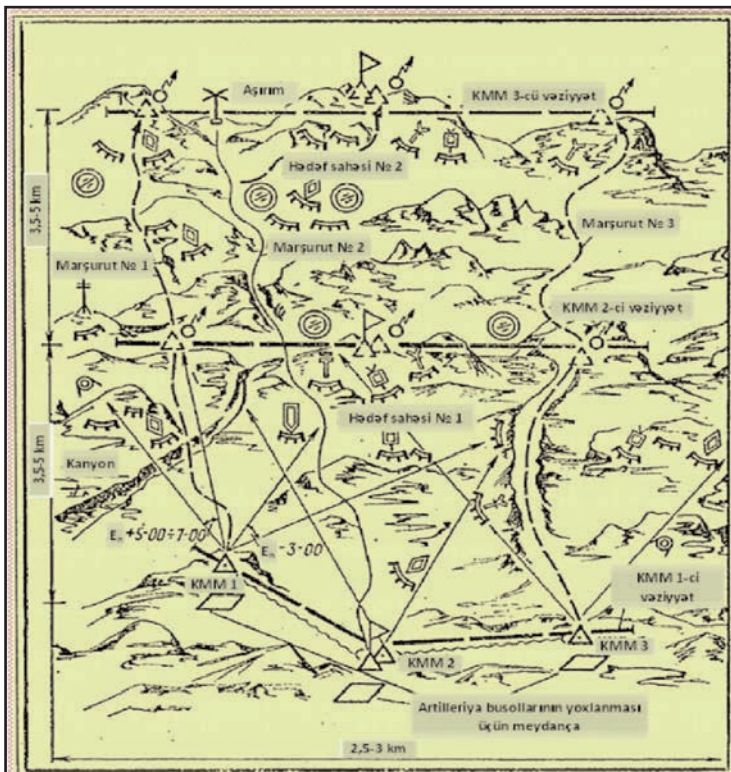
Təcrübələr göstərir ki, təlim sahələri ilə yanaşı tədris mərkəzlərində artilleriya bölmələrini hazırlamaq üçün dağ-təlim yerləri də hazırlamaq olar. Şəkil 1-də göstərilmiş dağ-təlim sahəsi variantı idarəetmə taqımının kəşfiyyatçı, məsafəölçən və radiotelefonçuların bacarıqlarının artırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. O özündə üç vəziyyətdə KMM-ni, üç marşrutu və üç hədəf rayonunu əks etdirir.

1-ci vəziyyətdə komanda-müşahidə məntəqələri mühəndis-texniki cəhətdən hazırlanır. Orada texniki hazırlıqdan dərslər keçmək üçün düz meydançaların olması vacibdir (məsafəölçənlərin, busolların və.s düzəlişlərin tapılması üçün).

KMM-1 yüksəkliyin yamacında elə yerləşdirilir ki, oradan hədəf sahəsini müşahidə edərkən bir istiqamətdə hədəfin yer bucağı müsbət (5-00 – 7-00), digər istiqamətdə mənfi (-3-00) olsun.

KMM-2 vadiyə girişi örtən yüksəkliyin ətəyində qurulur. O, dərə boyu və yüksəkliklərin yamaclarında olan çuxurlardakı hədəflərin kəşfiyyatının aparılmasına və batareyaların atəşinin idarə edilməsinə imkan verməlidir.

KMM-3 dağın yamacında yerləşdirilir. O, dağ silsiləsi boyu kəşfiyyatın aparılmasını və atışa xidmət etməni təmin etməlidir. Məşğələlər vaxtı kəşfiyyatçılar komanda-müşahidə məntəqələrini dəyiş-



**ŞƏKİL 1. İDARƏETMƏ TAQIMININ KƏŞFİYYATÇILARININ, MƏSAFƏÖLÇƏNLƏRİNİN VƏ RADİOTELEFONÇULARININ HAZIRLANMASI ÜÇÜN TƏYİN EDİLMİŞ DAĞ TƏLİM SAHƏSİ.**

məklə dağlıq ərazidə müxtəlif vəziyyətlərdə fəaliyyət göstərməni öyrənirlər.

1 №-li marşrutla, komanda-müşahidə məntəqələri kəskin kəşişən ərazilərdə dərin dərələri, dik yoxuş və enişləri, yüksəkliklərin yamaclarını, daşlı və.s əraziləri piyada dəf etməklə tutulur.

2 №-li marşrut elə seçilir ki, komanda-müşahidə məntəqəsinin açılma həddinədək maşınla hərəkət etmək mümkün olsun və komanada-müşahidə məntəqəsinin piyada tutulmasını gizli yerinə yetirmək imkanı olsun.

3 №-li marşrut isə dağ silsiləsi boyu növbəti açılma həddinədək komanda-müşahidə məntəqəsinin piyada yerdəyişməsi zamanı kəşfiyyatın aparılmasının öyrədilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Yan müşahidə məntəqələri KMM ilə qarşılıqlı görməni və iki tərəfli müşahidəni təmin etməlidir. Birinci və ikinci vəziyyətdə hədəflər sahəsində hədəflər düşmənin çoxyaruslu yerləşməsinə nəzərə alaraq yerləşdirilir. Hədəflər müxtəlif dik

yamaclarda (450 və daha çox), yüksəkliklərdə, onların əks yamaclarında, yarıqlarda və çuxurlarda, bundan başqa mağaralarda və digər dağ daldanacaqlarında yerləşdirilir.

3-cü vəziyyətdəki hədəflər rayonu orta keçilən ərazidə yerləşdirilir.

Hədəfləri və düşməni yamsılamaq üçün tranşeylər, dəyişdirilə bilən mişenlərlə təchiz edilmiş mağara tipli örtülər və digər yamsılama vasitələri düzəldilir. Kəşfiyyatçılara öz güc və vasitələri ilə KMM-in (MM) topogeodezik bənd edilməsinin öyrədilməsi üçün yerli əşyalardan və daşına bilən triqomentərdən istifadə edilir. Radiotelefonçulara telefon xətlərinin çəkilməsinin öyrədilməsi üçün KMM-lər arasındakı marşrutlardan istifadə edilir.

2-cı şəkildə göstərilmiş dağ-təlim sahəsi nümunəsi top heyətlərini, hesablayıcıları, topobəndediciləri, radiotelefonçuları və meteopostun şəxsi heyətinin öyrədilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

**O özündə birləşdirir:**

– bütün növ artilleriyanın və minaatanların AM-ni (birinci vəziyyətdə);

– dağlıq ərazinin müxtəlif vəziyyətlərində atəşin öyrədilməsi üçün üç sahəni;

– marşdan artilleriya bölmələrinin açılması üçün rayonu;

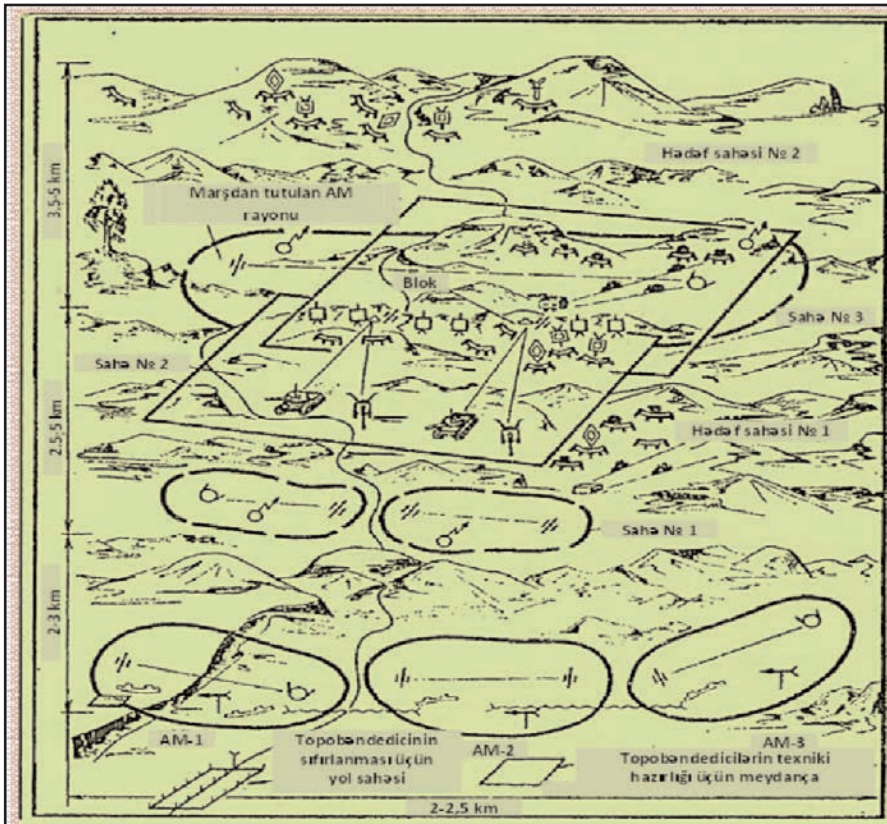
– mişen vasitələri ilə təchiz olunmuş iki hədəf sahəsini;

– topobəndedicilərin öyrədilməsi üçün təlim sahəsini.

Təlim sahəsinin təchizatının tədrisi əhatə etməsi aşağıdakılara əsasən vacibdir:

AM-1 – batareyasını iki atəş mövqeyində yerləşdirməklə örtülü atəş mövqeyindən atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini (taqımlarla);

AM-2 – örtülü AM-dən yaxın və uzaq məsafəyə maksimal qalxma bucağına yaxın (450-dək) və mortir atışı üçün (450-dən çox) atəş tap-



**ŞƏKİL 1. TOP HEYƏTLƏRİNİ, HESABLAYICILARI, TOPOBƏNDEDİCİLƏRİ, RADIOTELEFONÇULARI VƏ METEOPOSTLARIN ŞƏXSİ HEYƏTLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ ÜÇÜN DAĞ TƏLİM SAHƏSİ.**



minaatan və TƏİR batareyalarını yerləşdirməyə imkan verən hazırlanmamış AM rayonunu və 2 №-li hədəf sahəsini birləşdirir.

Onların yerləşməsi düzünətuşlama ilə (top və TƏİR) tərپənən və tərپənməyən hədəflərə hədəfin mənfi yer bucağında (TƏİR üçün: -2-00-dan -3-00-dək, toplar üçün -1-00-dək) düzünə atış məsafəsi və ona yaxın məsafədə və tərپən-

şırıqlarının yerinə yetirilməsini;

AM-3 – toplarını (minaatanları) əsas topa nisbətən tinli və müxtəlif hündürlüklərdə yerləşdirməklə örtülü AM-dən atış tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini.

Atış mövqelərində batareyanın baş zabitlərinin səngərləri elə təchiz edilir ki, orada hesablayıcıları və meteopostun şəxsi heyətini hazırlamaq üçün yerlər olsun.

1 №-li təlim sahəsi atış mövqeyindən hündürdə yerləşdirilmiş müxtəlif hədəflərə düzünətuşlama ilə atış tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. O özündə mühəndis-texniki cəhətdən hazırlanmamış AM-ni və 1 №-li hədəf sahəsini birləşdirir.

1 №-li hədəf sahəsi dəyişdirilə bilən (daşınan) və stasionar (tranşey, mağara tipli daldalanacaq) hədəflərlə təchiz olunur. Tərپənən hədəfləri yamsılamaq üçün stasionar və motorla hərəkət edən hədəflər təchiz olunur.

2 №-li təlim sahəsi hündürlükdə yerləşmiş AM-lərə topları (minaatanları) döyüş sursatını yaxınlaşma yolları ilə daşımaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. O hündürlüklərə topların dartıcı və qoşquların (trosların) vasitəsilə daşınmasını təmin edir.

3 №-li təlim sahəsi AM-dən alçaqda yerləşmiş hədəflərə düzünə və yarım düzünə tuşlama ilə atışın aparılmasının top heyətinə öyrədilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. O özündə, artilleriya,

məyən atış məsafəsindən xeyli aralı hədəflərə atışın aparılmasına imkan verməlidir. 2 №-li hədəf sahəsi 1 №-li hədəf sahəsinə oxşar hazırlanır.

Marşdan tutulan atış mövqeyi rayonlarına yaxınlaşma yolları olmalıdır və örtülü AM-dən atış tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün bölmələrin yerləşməsini təmin etməlidir. Topobəndedicilərin öyrədilməsi üçün yerlər 1-ci vəziyyətdəki AM yaxınlığında hazırlanır. Orada texniki hazırlıq üçün meydançalar, topobəndedicilərin sıfırlanması üçün yol sahələri, daşınan triqomentəqələr və digər yerli predmetlər hazırlanır.

Fiziki hazırlıq, sürücülük, mühəndis və KQS-dən mühafizə üzrə dərslər adətən təlim mərkəzinin ümumi obyektlərində keçirilir (dağ-idman şəhərciyi, tankadrom, avtodrom və.s).

## NƏTİCƏ

Qeyd etdiyimiz kimi, taktiki təlimlər artilleriya bölmələrini müasir döyüşdə çətin dağ şəraitində döyüş fəaliyyətinə hazırlanmasının əsas formasıdır. Taktiki təlimlərdə əsasən zabit heyətinin peşəkar hazırlıq səviyyəsinin artırılmasına, şəxsi heyətin hər cür döyüş şəraitinə uyğunlaşaraq fəaliyyət göstərməsinə nail olunmalıdır. Mürəkəb dağlıq şəraitində taktiki təlimlərin keyfiyyətli keçirilməsi, tədris dövründə şəxsi heyətin dağlıq ərazidə fəaliyyət göstərməyə hazırlanmasının

dan, onların mənəvi-psixoloji hazırlıqlarından, dözümlülük və fiziki hazırlıq səviyyələrindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bunun üçün ilk növbədə şəxsi heyəti dağlıq ərazidə döyüş fəaliyyətinə hazırlamaq üçün dağ-təlim sahələri yaradılmalı və bu təlim sahələrini mümkün olduğu qədər döyüş fəaliyyətinə yaxınlaşdırmaq lazımdır. Məsələn, Amerika komandanlığı əsgərlərin mənəvi-psixoloji hazırlığının, dözümlülüynün və fiziki hazırlıqlarının yüksəldilməsi məqsədilə təlim sahələrinin təchizatına xüsusi diqqət yetirir. Təlim sahələrində keçilməsi çətinlik törədən maneələr, vurulmuş tanklar, təyyarələr, dağıdılmış yaşayış məntəqələri, sıradan çıxarılmış körpülər və s. quraşdırılır. Təlimatlarda deyilir ki, təlim sahələrinin qorxulu görünüşü olmalıdır və onlar əsgərlərdə döyüş barədə müvafiq təəssürlər yaratmalıdır.

Təəssüf ki, taktiki təlimlərin planlaşdırılması və keçirilməsində bütün bunlar əksər hallarda nəzərə alınmır. Gələcək əməliyyatlarımızın dağlıq şəraitdə keçiriləcəyi ehtimalını nəzərə alaraq, müvafiq dağ-təlim sahələri yaradılmalı və təlimin mərhələləri klassik vəziyyətlərdən yayınaraq real şərait nəzərə alınaraq tərtib olunmalıdır.

Artilleriya bölmələrinin dağlarda döyüş fəaliyyətinə hazırlanmasının öyrədilməsi bölmə komandirlərinin fərdi və metodiki biliklərinin səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilərək onlarla keçirilən təlim və dərslərin keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Zabitlərin peşəkar hazırlıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün onlarla dağ-təlim mərkəzlərində təlim metodiki toplantılar təşkil olunmalı və toplantının gedişində artilleriya bölmələrinin dağlarda döyüş fəaliyyətinin öyrədilməsinə dair nümunəvi məşğələlər təşkil edilməlidir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операциях. Учебник. Москва, ВАГШ, 1999
2. Стрельченко Б.И., Лаушкин С.И. Тактика наземной артиллерии. Учебник.
3. Artilleriya hazırlıq kursu. 1-ci hissə (АНК-

99). Divizion, batareya, taqım, top.

4. Обучение артиллерийских подразделений боевым действиям в горах. Учебник.

5. Field Artillery in Military Operations (Combat Studies Institute Press).

## РЕЗЮМЕ

### ПОДГОТОВКА И ПРОВЕДЕНИЕ ТАКТИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ

М. АЛЫШАНОВ

В этой статье указаны общие данные о подготовке и проведению тактических учений с подразделениями артиллерии в горах и вопросы организации обучения артиллерийских подразделений боевым действиям в горах.

## SUMMARY

### PREPARATION AND CONDUCT OF TACTICAL TRAININGS IN MOUNTAINOUS AREA

M. ALISHANOV

In this article has been expressed the general information about preparation and conduct of tactical trainings with artillery units in the mountainous area and teaching the organization issues of combat training to the artillery units in the mountains.

# DAĞLARDA MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ

Mayor Qalib HÜMBƏTOV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** dağlıq ərazidə müdafiə, müdafiənin xüsusiyyətləri, müdafiə döyüşünün təşkili və aparılması.

**Ключевые слова:** оборона в горах, особенности обороны, ведение боя в обороне.

**Keywords:** defence of mountain area, specific sides of the defence, organization and conducting of the defence battle.

**E-mail:** Qalib HÜMBƏTOV@mail.ru

**Müdafiə** – hücum üçün əlverişli şərtlər əldə edilənə qədər bir bölgədə düşmən hücumlarının qarşısını almaq və ona itki vermək məqsədilə müvəqqəti tətbiq olunan döyüş növüdür.

Ölkə və ya müəyyən bölgənin müdafiəsi, dövlət və ya müəyyən orqanlar tərəfindən sülh və müharibə dövründə onun hərbi təhlükəsizliyini təmin etmək, hərbi, hərbi-iqtisadi və mənəvi potensialı vaxtında hücumdan qorumaq məqsədilə keçirilən tədbirlər kompleksidir.

### DAĞLIQ ƏRAZİLƏRİN ÜMUMİ KLASSİFİKASİYASI

Dağlıq ərazidə müdafiə olunan qüvvələrin ehtiyatı olan tank və motoatıcı briqadalar, bir qayda olaraq, xeyli irəlidə saxlanılır, iki və ya daha çox vacib bölgəni qapayacaq və sürətlə müdaxilə edə biləcək şəkildə ayrı-ayrı qruplar halında yerləşdirilir.

Taktiki hava qüvvələrindən düşmən ehtiyatlarının manevrlərinə mane olmaq və onları yubandırmaq üçün istifadə olunur. Təyyarələrdən istifadə olunmayacağı yerlərdə döyüş helikopterlərini tətbiq etməklə, arzu edilən hava dəstəyi təmin olunur.

Dağlıq ərazilər, döyüş əməliyyatlarının cərəyan etməsi ehtimalı olan ərazilərin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Öz xüsusiyyətlərinə görə dağlıq ərazilər müxtəlif olurlar. Dağlıq ərazilər relyefin, təbiət-iqlim şəraitinin mürəkkəbliyinə, bitki örtüyünün xarakterinə, torpaq-qrunt qatlarının müxtəlifliyinə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsinə (mənimsənilməsinə), həm döyüş əməliyyatlarının aparılması üsullarına, həm də maddi-texniki təminatın təşkilinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcək bir sıra digər faktorlara görə bir-birindən fərqlənirlər. Coğrafi yerləşməsindən asılı olaraq, dağlar meşələr, kolluqlar, çəmənlik bitkiləri ilə örtülmüş və yaxud hər hansı bir bitki qatından tamamilə məhrum olmuş halda ola bilərlər. Buna görə də, dağlıq ərazilər bitki örtüyünün mövcudluğu baxımından şərti olaraq dağlıq-meşəlik, dağlıq-çöllük və dağlıq-səhralıq ərazilərə bölünürlər.

Dəniz səviyyəsindən hündürlük nöqtəyi-nəzərindən dağlar alçaq, orta və yüksək hündürlüklü dağlar kimi üç müxtəlif qrupa bölünürlər. **Alçaq dağlar** hamar relyefə malik olaraq, bir hissəsi bitki örtüyü ilə örtülmüş olur. Bu dağların nisbi yüksəkliyi 200-500 metr arasında dəyişir, yamaclarında maillik bucağı isə 5-10° təşkil edir. Gün ərzində temperatur dəyişkənliyi müşahidə olunmur. Bu dağlarda torpaq-qrunt qatı müxtəlif olur və tərkib etibarına görə isə küllü və gilli növlü torpaqlar üstünlük təşkil edir. Əksər alçaq dağlıq ərazilər üçün kifayət qədər şaxələnmiş dəmir yol, şose və torpaq yol şəbəkəsi xarakterikdir.

**Orta hündürlüklü dağlar** maili və dairəvi formalı relyefə, o cümlədən ayrı-ayrı qayalıq, dağıntılı sahələrə və vadilərə malik olurlar. Nisbi yüksəklik 500-1000 metr təşkil edir. Əksər yamaclarda ən çox təsadüf edilən maillik bucağı  $10-25^\circ$  olmasına baxmayaraq, daha çox maillik bucağına malik olan sərt yamaclar və uçurumlara da rast gəlmək olur. Bu dağlarda aşırımlar əsasən 700 m. və daha artıq yüksəkliklərdə yerləşirlər, bəzi hallarda isə bu aşırımlardan keçmə (buraxılış) qabiliyyəti məhdud olur. Orta hündürlüklü dağlarda bitki örtüyü və torpaq-qrunnt qatı olduqca müxtəlif ola bilər. Avropa qitəsində yerləşən, döyüş əməliyyatlarının cərəyan etməsi ehtimalı olan bölgələrdə bu dağlar adətən küllü və çınqıllı torpaqlara malik olaraq, meşə və çəmənlik bitkiləri ilə, ayrı-ayrı ərəzilərdə isə qaya süxurları ilə örtülmüş olur. Bu dağlar üçün gündəlik və illik temperatur dəyişməsi kəskin xarakterə malik olur. Yol şəbəkəsi, adətən, zəif inkişaf etmiş olur. Yollar əsasən, təkmilləşdirilmiş və torpaq yollar olur, çay vadiləri və dağ silsilələri isə bütün qoşun növləri üçün əsasən keçilə bilən olur.

**Yüksək hündürlüklü dağlar** sıldırımlı və dik qayalı dağ silsilələrinə, dərin dərələrə, vadilərə və kanyonlara malik olurlar. Bəzi yerlərdə buzlaqlar, süxur yığınları, qar və qarlı örtülmüş sahələr olur. Nisbi yüksəklik 1000 metr və daha çox olur. Aşırımlar əsasən 1000-3000 metr yüksəklikdə yerləşirlər. 2000 metr hündürlüyədək bu dağlar meşələrlə, daha yüksəkdə isə qarlı zirvələrə keçən alp çəmənlikləri ilə örtülür olurlar. Bu dağlar əsas etibarilə ilə buzlaq mənşəyi olan çox miqdarda dağ çaylarına malik olurlar. Dağlıq-səhralıq ərəzilərdə isə bitki örtüyü çox kasıb olur, su mənbələrinə çox nadir rast gəlinir və ya onlar ümumiyyətlə, olmur. Yol şəbəkəsi zəif inkişaf etmiş, buraxılış qabiliyyəti isə aşağı olur. Yollarda çox sayda tunellərə, eniş və yoxuşlara rast gəlmək olur. Yüksəkliyin artması ilə temperaturun azalması (hər 1000 metr hündürlüyə görə təqribən  $6,5^\circ\text{S}$ ) dağlıq ərəzilərdə qışın uzun müddət sürməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, 3000-4000 metr hündürlükdə qış fəslisi sentyabrdan mayın sonuna qədər davam edir. Qışda dağlara çoxlu miqdarda yağıntı düşür. Qar örtüyünün qalınlığı

4-6 metr, darısqal dərələrdə isə 10-12 metrə çata bilər. 1500 metrədən yüksəklikdə havanın tez-tez dumanlı və buludlu olması, həmçinin qış vaxtı baş verən qar fırtınaları görmə məsafəsini 3-5 metrə qədər məhdudlaşdırır.

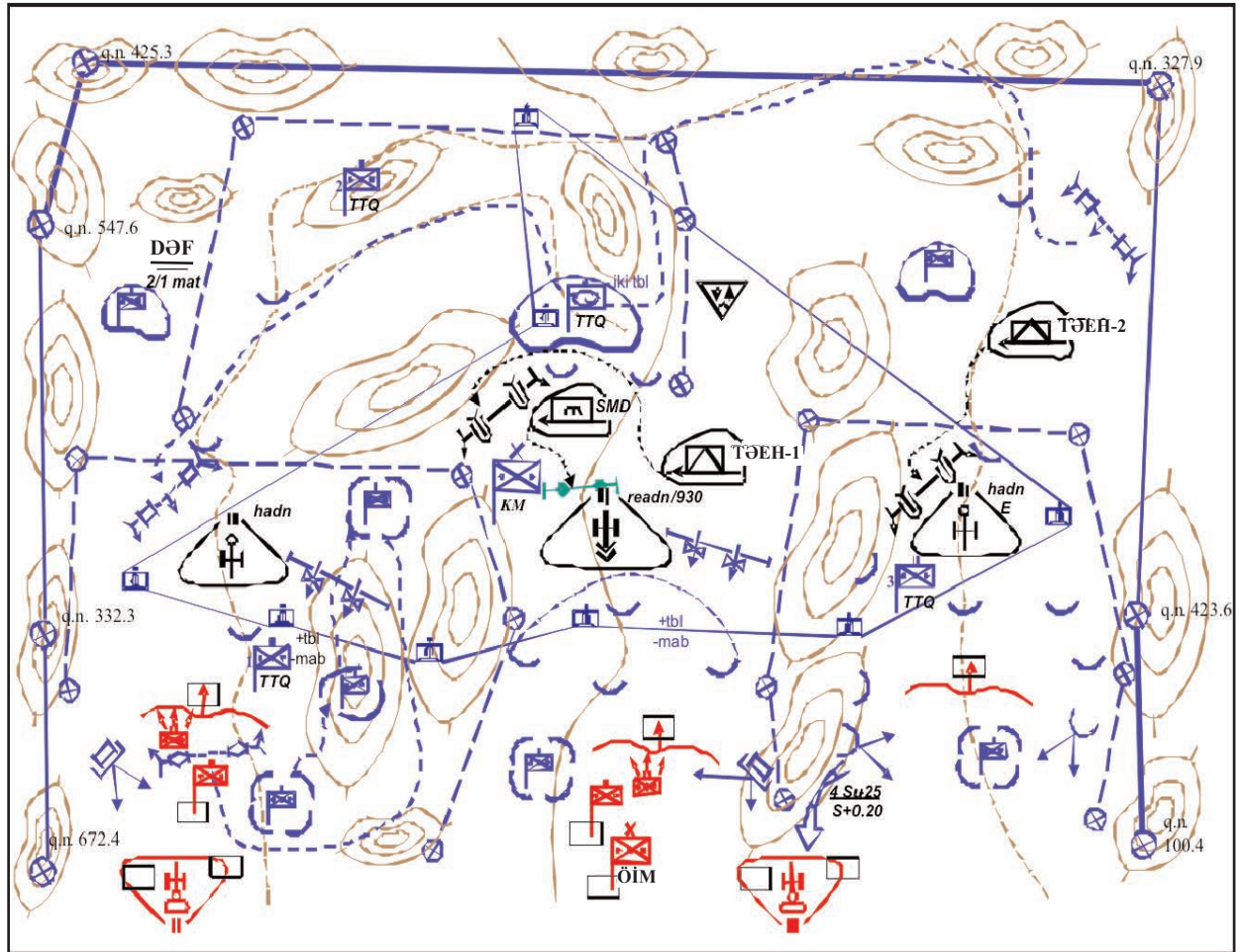
**Beləliklə, dağlıq ərəzilər üçün daha xarakterik xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:**

1. Kəskin dəyişkən relyef, çoxluq təşkil edən sərt eniş və yoxuşlar, qayalı yamaclar, dərələr, vadi və uçurumlar;
2. Daşlı, qəmbərli və çınqıllı torpaq-qrunnt qatının bəzi hallarda yaratdığı uçqunlar (daş töküntüləri);
3. Su səviyyəsinin kəskin dəyişməsi ilə səciyyələnən çoxlu sayda kiçik çaylar;
4. Dərin yarıqlar, uçurumlar arasından keçən, nəqliyyat vasitələri üçün hərəkət hissəsi məhdud olan, kəskin döngələrə və kiçik yükötürmə qabiliyyətinə malik körpülərdən ibarət olan məhdud sayda yollar;
5. Gün ərzində kəskin temperatur dəyişkənliyi;
6. Hündürlük artdıqca atmosfer təzyiqinin azalması.

**Dağlar** – yer səthinin əhatədəki ərazi üzərində yüksəlmiş sahəsidir və yüksəkliklərin kəskin sürətdə dəyişməsi, yamacların böyük dikliyi ilə səciyyələnir. Dağlar **aşağı** (500 m-dən 1000 m-ə kimi), **orta** (1000 m-dən 2000 m-ə kimi) və **yüksək** (2000 m-dən yuxarı) dağlara bölünür.

Dağ ərazisinin şəraiti qoşunların döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməsinə həmişə təsir göstərir. Onların həllində ərazinin xarakterini, onun relyefini, torpağını, iqlim və başqa şərtləri nəzərə almaq lazımdır. Dağlarda qoşunların döyüş fəaliyyətinə ən böyük təsiri relyef göstərir. Dağ relyefinin əsas xarakteristikası və əməliyyat-taktiki xüsusiyyətləri şəkil 1-də göstərilmişdir.

Dağlıq Qarabağdakı aşağı yüksəklikli dağlar, taktiki və əməliyyat taktiki əhəmiyyətli təbii sədlər təşkil edir. Onlar əksər hallarda relyefin yumşaq formaları ilə fərqlənilir. Oralarda çox rahat keçidlər, dərələr və çuxurlar olur. Dağlardan, demək olar ki, yaxşı istifadə olunur. Burada nisbətən inkişaf etmiş yol şəbəkəsi vardır. Bütün bunlar aşağı yüksəklikli dağlıq rayonlarda yüksək tempolə hücum əməliyyatları aparmaq, bütün



ŞƏKİL 1. DAĞLIQ RAYONLARDA BRİQADANIN MÜDAFİSİ

növlərdə döyüş texnikası tətbiq etmək imkanı verir.

Orta yüksəklikli dağlar əməliyyat-strateji əhəmiyyətli təbii maneələrdən ibarətdir. Bu dağların çoxu əksər hallarda əhali yaşayan yamaclardan ibarətdir. Aşırımlar qışda hərəkət üçün çətin keçiləndir, orta yüksəklikli dağ rayonlarında qoşunların manevri məhduddur, yoldan kənarında texnikanın tətbiqi çətin olur. Belə rayonlarda fəaliyyət şəxsi heyətin, döyüş texnikasının və silahların diqqətlə hazırlanmasını tələb edir.

Qoşunlar üçün ən çətin keçilə bilən, yüksək dağlıq rayonlardır. Burada qayalı qılıclar əksəriyyət təşkil edir. Yüksək dağlarda yamacların dikliyi yollardan kənarında qoşunların hərəkətini istisna edir. Yüksək dağlarda yollar azdır. Böyük yüksəkliklərə qalxdıqca onların keyfiyyəti ol-

duqca pisləşir. Olan yollar ensiz və əyri-üyrü, kəskin döngəli, serpantinli, dik yoxşulu və enişli olur. Havanın böyük seyrəkliyi şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinə və texnikanın, silahların imkanlarına mənfi təsir göstərir.

Dağlarda marş vaxtı qoşunların fəaliyyət xarakterinə həm hücumda, həm də müdafiədə yerin torpaq qatı mühüm təsir göstərir. Dağ ərazisində bərk torpaqlar-qayalıqlar və yarımqayalıqlar xüsusi qrup təşkil edir. Sürətli, axınlı, dik sahilli, kandarlı, yaxud dibi daşlı, ensiz dərələri olan çoxsaylı çaylar hücum edən qoşunlar üçün çətin keçilən olur. Dağ çaylarının axın sürəti, adətən 3-5 m/saniyə və daha çox olur.

Orta yüksəklikli və yüksək dağlıq rayonlarda döyüş fəaliyyəti aparmaq üçün ən çox dərələr, dağ çayları, dayaz çayların yataqları, aşırımlar və

maili dağ yamacları əlverişlidir. Ərazinin bu sahələri öz həcmi ilə məhduddur və bir-birindən çətin keçilən dağ silsilələri, dağ dərələri və başqa maneələrlə ayrılmış olur, bu da şübhəsiz ki, döyüş fəaliyyətinin genişlənməsini məhdudlaşdıracaq, qoşun növləri və xüsusi qoşun birləşmələrinin və hissələrinin döyüş tətbiqini mürəkkəbləşdirəcəkdir.

Dağlıq Qarabağda dağ çayları üzərindəki körpülər, əsasən, iki növ olur: sayca az, lakin lazımı miqdarda möhkəm daş, həmçinin dəmir-beton körpülər, davamsız, asan dağıdılan taxta körpülər. Dağ çayları adətən dayaz və su az olanda ayaqla keçilən olur, lakin dağlarda bərk, leysan xarakterli yağışlarda azsulu çaylar sürətli coşqun axınına çevrilir.

Küləklərin xarakteri və istiqaməti də müxtəlifdir: ən xarakterik yerli küləklərdir, onlar gündüz dərələrdən zirvələrə, gecələr isə əksinə, dağlardan dərələrə əsir.

Dağ sahələrinin bitkiləri də öz müxtəlifliyi ilə sıx meşə sahələri, zəif, quruluğa davamlı, yayın ortasında yanıb quruyan, susuz dağ yaylarında tikanlı keçilməyən kolluqlarla fərqlənir. Beləliklə, yaşıllıq düşmən qoşunları üçün örtük olmaqla onların gizli hərəkətinə imkan yaradacaq. Bütün bu göstərilən çətinliklər dağ sahəsinin çətin keçilməsi və orada hərbi texnikalı böyük qüvvələrin istifadəsinin mümkün olmaması təsəvvürünü yaradır.

#### DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ DÖYÜŞ

a. Bir qayda olaraq, tank və motoatıcı briqada dağlıq ərazilərdə döyüşə münasib qüvvə deyil.

b. Dağlıq ərazilərdə motoatıcı və tank briqadalarının imkan və qabiliyyətlərindən tam şəkildə istifadə olunmur.

c. Dağlıq ərazidə, ümumilikdə məhdud sayda tank birliklərindən istifadə edilə bilər. Lakin mümkün olan yerdə onlardan faydalanılmalıdır.

#### DAĞLARDA MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dağlıq ərazinin çətin keçilən sahələri və çoxsaylı təbii maneələri az qüvvə ilə möhkəm müda-

fə sistemi yaratmağa imkan verir. Dağ massivləri döyüş düzülüşünün quruluşunu və atəş sistemini düşməndən gizlətməyə, həmçinin müxtəlif maneələri geniş tətbiq etməyə imkan verir. Lakin çox miqdarda boş sahələrin və gizli yanaşma yollarının olması düşməne bizim müdafiəyə gizli yanaşmağa, az qüvvələrlə müdafiənin aralıqlarına soxulmağa, müdafiənin dərinliklərinə hava desantı və təxribat-kəşfiyyat qruplarını uğurla dəf etməyə həmçinin gözlənilmədən cəbhədən həmlə etməyə, cinahlardan və arxadan zərbə endirməyə imkan verir. Dağ relyefinin belə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, dağlarda müdafiə geniş cəbhədə düşmənin hücumu üçün mümkün olan istiqamətlər üzrə qurulur. O, tanklar keçiləbilən ərazilərdə daha möhkəm olmalıdır. Dağlarda müdafiə daha çox aşırımların, keçidlərin, tunellərin, yol qovşaqlarının və başqa ayrı-ayrı xüsusi vacib ərazi sahələrinin möhkəm saxlanması əsasında qurulur.

Bu, hücum edən düşmənin istifadə edə biləcəyi istiqamətləri çarpaz atəşlə örtəbilən və öz aralarında rabitəsi olan bölük və taqım dayaq məntəqələri sisteminin yaradılması yolu ilə əldə edilir. Dayaq məntəqələri arasında və cinahlarda kəşfiyyat və patrul fəaliyyəti aparılır, pusqular və maneələr qurulur.

Dağlarda müdafiəni dağ vadisində köndələn, dağ silsiləsi boyu, həmçinin dərədə qurmaq olar. Dağ vadisinin müdafiəsində qoşunların vadini tutmasından başqa, yüksəkliklərdə və vadinin dövrəsindəki dağ silsiləsi ətəklərində möhkəm dayaq məntəqələrinin yaradılması əvvəlcədən nəzərdə tutulmalıdır. Bununla cinahlarda çoxyaruslu atəş və güclü atəş yağmuru yaradılır.

Dağ silsiləsində düşmənin hücumu mümkün olan halda köndələn müdafiədə, əsas qüvvə silsilənin zirvəsinə daxil olan rayonun və qismən düşmən tərəfindəki yamacların saxlanılmasına sərf edilir. Bu, qarşdakı vadiləri və dərələri görmək və atəşə tutmaq üçün lazımdır. Müdafiənin dərinliyində mövqeləri yüksəkliklərin arxa yamaclarında qurmaq lazımdır. Dağlarda müdafiənin əsas xüsusiyyətlərindən biri pusquların geniş tətbiqidir.



Dağlarda briqadanın (taborun) müdafiə cəbhəsinin eni düzənlikdə olduğundan xeyli çox olur. Müdafiənin dərinliyi ərazinin xarakterindən və yol şəbəkəsindən asılıdır. O paralel dağ silsilələri arasındakı məsafədən, ehtiyatların manevri üçün cəbhə xətti üzrə və dərinlikdə istifadə olunan yol xətlərinin dairəsi ilə müəyyən olunur.

Motoatıcı briqadanın dağlarda müdafiədə döyüş düzülüşü vəziyyətdən və verilmiş tapşırıqdan asılı olaraq bir və iki eşelonlu olur. İki eşelonlu döyüş düzülüşü geniş vadilərin və dağ yaylalarının müdafiəsində tətbiq edilir. Birinci eşelona bir qayda olaraq, artilleriya, minaatanlar, tank əleyhinə idarə edilən reaktiv mərmilər və mühəndis bölmələri verilir. Motoatıcı bölmələr imkan daxilində tank əleyhinə pusqular yaratmaq üçün tanklarla gücləndirilir. Qoşunların o qədər də sıx olmayan döyüş düzülüşündə sarsılmaz müdafiənin əsası, artilleriya atəşinin dəqiq təşkilindən və qoşunların döyüş mövqelərinin və xətlərinin bacarıqlı mühəndis hazırlığından ibarətdir.

#### DAĞLARDA MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ

Dağ ərazisinin xarakteri, briqada (tabor) komandirinin qərar qəbul etməsi işinin məzmununa təsir edir və mühüm rol oynayır. Düşməni qiymətləndirəndə komandir, hər şeydən əvvəl, düşmənin dağlarda döyüş aparmağa hazırlıq dərəcəsinə, dağ və hava-desant qoşunlarının, həmçinin ordu aviasiya hissələrinin və bölmələrinin mövcudluğunu müəyyən etməlidir.

Öz qoşunlarını qiymətləndirərkən onların vəziyyətini və təminatını öyrənməklə yanaşı, bölmələrin dağlarda fəaliyyət hazırlığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu istiqamətlər üzrə qüvvə və vasitələrin daha əlverişli bölüşdürülməsi, tabeliyindəkilərə döyüş tapşırıqlarını, həmçinin bu şəraitlərdə qoşunların döyüş aparmaq hazırlığını yüksəltmək üzrə tədbirlərin müəyyənedilməsinə imkan yaradır.

Qoşunları qiymətləndirəndə onların yanaşı cinahlarında müdafiə xarakteri, tutulmamış aralıqların təminatı, ikinci eşelon, ehtiyatlarının isə cinahlarda və qovşaqlarda manevrlərin planlaşdırılması öyrənilir. Bunları nəzərə alaraq, cinah-

ların və qovşaqların təminatı üzrə tədbirlər müəyyən edilir, həmçinin düşmənin hücumunu dəf etmək üçün qonşularla birgə fəaliyyət razılaşdırılır. Ərazini qiymətləndirəndə aşağıdakılar xüsusi diqqətlə öyrənilməli və müəyyən olunmalıdır:

- ən çox keçilən istiqamətlər və onların taktiki həcmi;
- düşmənin toplanılması üçün mümkün olan rayonlar, irəliləmə yolları və onun qoşunlarının həmlə üçün açılma xətləri;
- tutulmamış ərazilər və öz müdafiəsinə gizli yanaşma yolları, dağıntı yaratmaq üçün əlverişli rayonlar, həmçinin müxtəlif maneələr qoymaq üçün yerlər;
- müdafiənin saxlanılmasından asılı olan rayonlar;
- ikinci eşelonların və ehtiyatların əks-həmləsi üçün açılma istiqamətləri və xətləri.

Saxlanılmasından müdafiənin dayanıqlığı asılı olan rayonları müəyyən edəndə onu nəzərə almaq lazımdır ki, aşırımlar, yol qovşaqları və başqa bu cür obyektləri əldə etmədən düşmən hücumu inkişaf etdirməyə qadir deyil. Bu obyektlərin müdafiəsinin davamlılığı yanaşı yüksəkliklərin və dağ yamaclarının möhkəm saxlanılmasından asılıdır.

Meteoroloji şəraiti qiymətləndirərkən onun qəflətən dəyişilməsi mümkünlüyünü və bununla əlaqədar dağ və qar uçqunlarının, leysan axınlarının əmələ gəlməsi, həmçinin qurumuş çay yataqlarının, dərələrin güclü yağışlardan və qarların əriməsi nəticəsində su basması ehtimalını nəzərə almaq lazımdır.

Müdafiə qərarında adi məsələlərdən başqa, düşmənin yandan ötüb keçəbilən bölmələrinin və taktiki hava desantının məhv edilməsi fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Tapşırıqlar verəndə və qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilində briqada (tabor) komandiri aşırımların müdafiəsi və THD ilə mübarizə məsələlərinə xüsusi diqqət verilməlidir. Aşırımın müdafiəsini təşkil edəndə briqada (tabor) komandiri, aşırım yaxınlığında yerləşən yanaşma yollarındakı yüksəkliklərin saxlanılmasına əsas qüvvələrin toplanılmasını nəzərə alır. Qüvvələrin

bir hissəsi bilavasitə aşırımda müdafiədə olur. Onun başqa sahələri dağıdılmağa hazırlanmalıdır (şəkil 1).

Atəşlə məhv etmənin, o cümlədən atəş sisteminin təşkilində briqada (tabor) komandiri ilk növbədə müdafiədən uzaqlıqda düşmənin məhv edilməsini nəzərdə tutur. Ən sıx atəşlə hücum üçün əlverişli istiqamətlər, yollar, dərələrdən çıxışlar, kanyonlardan keçidlər, həmçinin aşırımın yaxınlıqları örtülür. Bu vaxt çoxyaruslu, çarpaz və xəncəri atəş, həmçinin tank əleyhinə atəş təmin edilməlidir.

Dağlarda hava hücumu əleyhinə müdafiə təşkil edəndə briqada (tabor) komandiri daha etibarlı örtmə zərurətini nəzərə alır:

- aşırımdan, dağ keçidlərindən, dərələrdən, yol qovşaqlarından, dağ çaylarından keçən hissə və bölmələri;

- artilleriyanı;

- əks-həmlədə və manevr edəndə ikinci eşənləri.

Xüsusi diqqət çay yataqları boyu alçaqdan uçan hədəflərlə və hava desantları ilə mübarizənin təşkilinə ayrılır.

Kəşfiyyatın təşkilində briqada (tabor) komandiri və qərargah nəzərə alır ki, müdafiə yaxınlığında, gizli cinahlarda, müdafiədə olan qoşunların aralarında və arxasında fasiləsiz kəşfiyyat aparılmalıdır. Əsas qüvvələr düşmənin hücumu keçəbilən istiqamətlərində, həmçinin müdafiədəki qoşunları ötüb keçə bilən və onların cinahlarına, yaxud arxasına zərbə endirə bilən istiqamətlərdə toplanır.

Müşahidə postlarının (müşahidəçilərin) sayı, xüsusən gecə, duman vaxtı, alçaq buludluq olduqda və qar tufanlarında artırılır. Onlar müdafiənin bütün sahələrində, cinahlarda və arxada, adətən, müxtəlif yüksəkliklərdə, yaxın yol və aralıqlar yaxşı görünən yerlərdə qoyulur. Briqadanın (taborun) komanda məntəqəsi əsas istiqamətdə yolların yaxınlığında, mağara və tunel tipli sığınacaqlarda yerləşir.

Müdafiə olunan tərəf hücum edənə əksinə olaraq, yaxşı müşahidə və atəş sahəsi təmin edən hakim yüksəklikləri nəzərdə saxlamalıdır. Dağ-

larda hərəkət qabiliyyəti məhdud olduğuna görə hakim ərazinin əldə saxlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dağlıq bölgələrdə müdafiədə döyüş düzülüşü, mühafizə qüvvələrinin bölgəsi, əsas döyüş sahəsi (rayonu) və geri bölgə olaraq təşkil edilir.

Mühafizə qüvvələri bölgəsi təmas xəttindən başlayaraq əsas döyüş sahəsinin ön xəttinə qədər davam edir. Bu qüvvələr düşmən hücumları haqqında tez xəbər vermək, mövqelər haqqında məlumat toplamaq, vaxt qazanmaq, döyüş düzülüşünü pozmaq, onu gecikdirmək və əsas döyüş sahəsinin yeri ilə bağlı düşməni aldatmaq məqsədilə fəaliyyət göstərən qüvvələrdir.

Əgər mühafizə qüvvələrindən istifadə olunacaqsə, bu qüvvələr zenit, səhra artilleriyası, yaxud hava-istehkam dəstəyi və hücum təyinatlı helikopterlərlə gücləndirilməlidir. Böyük vadi dəhlizləri istisna olmaqla dağlıq ərazidə zirehli və mexanikləşdirilmiş bölmələrdən istifadə olduqca məhduddur. Buna görə də, mühafizə bölmələri imkan olduğu təqdirdə yüngül silahlar və helikopterlərdən istifadə etməlidir.

Texniki və arxa təchizatı təşkil edəndə briqada (tabor) komandiri dağlarda adi şəraitdən fərqli olaraq texniki təminat hissələrini (bölmələrini) yaxın məsafələrdə yerləşdirməlidir. Motoatıcı və tank bölmələrində, artilleriyanın və hava hücumu əleyhinə müdafiə vasitələrinin atəş mövqelərində əlavə döyüş sursatı, ərzaq, su və yanacaq ehtiyatları yaradılır. Yüksək dağlıq rayonlarda şəxsi heyət isti geyim və xüsusi ləvazimatla təchiz olunur.

Maddi vasitələrin gətirilməsi, yaralıların və xəstələrin təxliyyəsi üçün helikopterlərdən, həmçinin heyvanlardan nəqliyyat və daşıyıcılar komandası kimi istifadə olunur.

Adətən, hakim ərazi, müdafiə olunan tərəfin üstünlük əldə etməsinə imkan verir. Bununla yanaşı, hücum edən tərəfin yaxşı müşahidə və atəş mövqeyi tutması imkanların məhdudlaşdırır. Dağlıq ərazidəki təbii maneələrin təsiri süni maneələrlə artırıla bilər. Müdafiə olunan tərəf ərazidə gizli yer və maskalanmaq imkanları çox olduğuna görə öz qoşun və maneələri ilə bağlı düş-

məni asanca aldatmaq və yolların təkmilləşdirilməsi üçün daha çox vaxt qazanmaq kimi üstünlüklərə malikdir. Müdafiə olunan tərəf ərazini daha yaxşı tanıdığına görə qurudakı bölmələrin yerini hücum edən tərəfə nisbətən daha qısa müddət ərzində dəyişdirə bilər. Müdafiə vəziyyətində və ya hücum edən tərəf olmasına baxmayaraq, bu kimi üstünlüklər, dağlıq ərazini ideal müdafiə döyüşü sahəsinə çevirir. Həyata keçirilən fəaliyyətin miqyasından asılı olmayaraq, əsas məqsəd yaxşı müşahidə imkanları əldə etmək və bunun düşmən tərəfindən aşkar olunmasına şərait yaratmamaqdır. Yaddan çıxmamalıdır ki, döyüş hakim bölgəyə nəzarəti əldə saxlamaq üçündür.

### NƏTİCƏ

Müdafiə hərbi əməliyyatlar içərisində komandirlərin bəlkə də daha çox fikir verməli olduqları əməliyyat növlərindən biridir. İstər düzənlikdə, istərsə də dağ şəraitində müdafiənin təşkili bu gün çox önəm daşıyan, həm də canlı qüvvənin, şəxsi heyətin sağ qalmasını təmin edən bir əməliyyat növüdür. Dağlıq ərazilər, döyüş əməliyyatlarının cərəyan etməsi ehtimalı olan ərazilərin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edirlər. Dağlıq Qarabağda gedən döyüşlərdən aydın görünür ki, müdafiənin nə dərəcədə əhəmiyyəti vardır.

### ƏDƏBİYYAT

1. <http://gaspiko.ru/html/oborona>
2. Жаравин В. Подготовка к круговой обороне. Москва, 1987
3. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti (metodik vəsait). Bakı, 2005
4. <http://www.zakon-grif.ru/htm/> тактика
5. Dağlıq şəraitdə döyüş fəaliyyətlərinin aparılması üzrə təlimat. Bakı, 2011

### РЕЗЮМЕ ОСОБЕННОСТИ ОБОРОНЫ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ Г. ГУМБАТОВ

Оборона – это одна из видов боя в которой командиры должны уделять особое внимание. Организация обороны в горах так же как и на ровной местности имеет важное значение так как это один из основных видов операций который способствует сохранению личного состава. Горная местность – это одна из главных местностей где возможно будет происходить операция. Мы также знаем важность оборонной операции из боев которые были в Нагорном Карабахе.

### SUMMARY ORGANIZATION OF THE DEFENCE IN THE MOUNTAIN AREAS G. GUMBATOV

Defence is a type of the war which commanders probably should give special attention. Either in the smooth or in the mountain area organizing defence operation today is the most important type of the operation which providing surviving of the personnel. Mountain areas are taking main part of the area of the operation which perhaps military operation will take place. We can easily see the importance of the defence operation from the battles which took place during Nagorno Karabakh war.

# RADIOTEKNIKI HISSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ TƏTBİQİNİN TƏMİNATI

Mayor Zamin MUSAYEV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** hava hücumundan müdafiə, hava hədəfi, aşkaretmə zonası, qorunan obyekt, aşağı hündürlük.

**Ключевые слова:** противовоздушная оборона, воздушные цели, зона обнаружения, обороняемый объект, малые высоты.

**Keywords:** air defence, low altitude, publicity zone, defended object, air target.

yüş və maddi-texniki təminata bölünür.

Döyüş təminatı (kəşfiyyat, KQSM, maskalanma, REM, mühəndis, topogeodezik, meteoroloji, bilavasitə himayə və yerüstü müdafiə təminatları) radiolokasiya bölüyünün döyüş

tapşırıqlarının yüksək effektlə yerinə yetirilməsinə nail olması və düşmənin təsir effektivliyinin azalmasına yönəldilən tədbirlərin təşkili və yerinə yetirməsindən ibarətdir.

**Döyüş təminatının növləri aşağıdakılardır:**

- kəşfiyyat təminatı;
- kütləvi-qırğın silahlarından müdafiə təminatı;
- radioelektron mübarizə təminatı;
- maskalanma təminatı;
- mühəndis təminatı;
- kimyəvi təminat;
- topogeodezik təminat;
- meteoroloji təminat;
- mühafizə və müdafiə təminatı.

**Kəşfiyyat təminatı** – döyüş təminatının mühüm növüdür ki bu zaman radiolokasiya bölüyünün qüvvələri ilə yerüstü düşmənin kəşfiyyatı və nüvə partlayışlarının aşkar olunması, kimyəvi, radiasiya, spesifik olmayan bioloji (bakteroloji silahların) kəşfiyyatı təşkil olunur.

Kəşfiyyat, alınan döyüş tapşırığına uyğun tabor komandirinin qərarı və hərbi hava qüvvələrinin (HHQ) qərarının kəşfiyyat üzrə sərəncamı əsasında təşkil olunur. Taborun qərarı rəisi kəşfiyyatın təşkili üçün cavabdehlik daşıyır və ona rəhbərlik edir. Bölmələrdə kəşfiyyatın bilavasitə təşkilatçıları komandirlərdir.

### TƏMİNATIN ÜMUMİ TAPŞIRIQLARI VƏ NÖVLƏRİ

Döyüşə tətbiqin təminatı radiolokasiya bölüyünün (taqımın) yüksək döyüş hazırlığının saxlanılmasına yönəlmiş tədbirlərin hazırlanmasından, yerinə yetirilməsindən, onun döyüş qabiliyyətinin saxlanılmasından, verilmiş döyüş tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə və vaxtında yerinə yetirilməsi üçün şəraitin yaradılmasından ibarətdir.

Radiolokasiya bölüyünün döyüş təminatı tabor komandirinin qərarına və hərbi hava qüvvələrinin qərarının təminat növləri üzrə sərəncamlarına uyğun olaraq təşkil olunur və həyata keçirilir. Təminatın təşkili və həyata keçirilməsinin əsasları döyüşə tətbiqetmə təminatı planında əks olunur. Planda təminat növləri üzrə əsas məqsədlər və tapşırıqlar, cəlb olunan qüvvə və vasitələr, tapşırıqların yerinə yetirilmə müddəti və onların yerinə yetirilməsinə cavabdehlik göstərilir.

Təminatın təşkilində əsas qüvvələr mühüm tapşırıqları yerinə yetirən bölmələrin manevr imkanlarının təmin olunması şəraitindən asılı olaraq, qüvvə və vasitələrin təminatının cəmləşdirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Radiolokasiya bölüyünün döyüş tətbiqetmə təminatı dö-

Kəşfiyyat, tabor komandirinin qərarında, döyüş tətbiqetmə təminatı planında əks olunur və bölmələrə sərəncamlarla çatdırılır.

Yerüstü (dəniz) düşmənin kəşfiyyatı öz yerləşmə rayonunda bütün bölmələr tərəfindən fasiləsiz olaraq aparılır.

Sərhədyanı (cəbhəyanı) zolaqda yerləşən bölmələrdə ərazidə və hava məkanında uçuş aparatlarını və yerüstü düşmən qüvvələrini aşkar etmək məqsədilə gün ərzində gözləmə-müşahidə məntəqəsində (GMM) müşahidəçi tərəfindən müşahidə aparılır.

Dəniz sahilində yerləşən bölmələr bundan başqa, dəniz düşmənin və onun desantlarının kəşfiyyatını aparırlar. Bundan əlavə ölkə ərazisinin dərinliyində yerləşən bölmələr düşmənin hava desantının və kəşfiyyat-təxribat qrupunun aşkar olunması məqsədilə müşahidəni təşkil edir.

Yerüstü düşmənin kəşfiyyatının əsas üsulu vizual müşahidədir, hansı ki vizual postunda növbətçi müşahidəçi tərəfindən müşahidə aparılır.

Düşmən haqqında məlumatlar qonşu hərbi hissələrdən (bölmələrdən), sərhəd qoşunlarından, Daxili İşlər Nazirliyindən, həmçinin tutulmuş təxribatçıları, əsirləri, qaçaqları dindirməklə və yerli sakinlərlə sorğu aparmaqla alınır.

Yerüstü düşmən haqqında məlumat dərhal yuxarı komanda məntəqələrinə, yaxın hərbi hissə komandirlərinə (qarnizon rəislərinə, sərhəd zəstava rəislərinə), yerli hökumət orqanlarına və Daxili İşlər Nazirliyinə ötürülür. Yerüstü düşmən haqqında məlumatda onun aşkar olunma yeri və vaxtı, düşmənin fəaliyyəti və məlumatın alınma mənbəyi göstərilir.

Nüvə partlayışlarının aşkar olunması, vizual müşahidə postları və indikatorların ekranlarında nüvə partlayışlarının tanınmasını təmin edən ayrılmış radiolokasiya stansiyaları ilə aparılır.

Radioaktiv zəhərlənməni, düşmənin zəhərləyici maddələr və bakterial vasitələr tətbiq etməsinin vaxtında aşkar etmək, zəhərlənmiş rayonların və zəhərlənmənin xüsusiyyətini müəyyən etmək məqsədilə bölmədə radiasiya, kimyəvi və spesifik olmayan bioloji kəşfiyyat təşkil olunur.

**Kütləvi-qırğın silahlarından müdafiə təminatı** – nüvə, kimyəvi və bioloji silahların tətbiqi şəraitində döyüş qabiliyyətinin saxlanması məqsədilə həyata keçirilir.

Radiolokasiya böliyündə kütləvi-qırğın silahından müdafiənin əsas tədbirləri aşağıdakılardır:

- bölmələrin, döyüş düzülüşü elementlərinin və material ehtiyatların toplanması (yerləşmə rayonlarının dəyişməsi);

- mövqelərin mühəndis təchizatı;

- silahların, hərbi texnikanın və şəxsi heyətin ərazinin qorunma və maskalanma xüsusiyyətlərindən istifadə edərək maskalanması və gizlədilməsi;

- bilavasitə düşmənin kütləvi-qırğın silahlarını tətbiqetmə təhlükəsi və tətbiqə başlaması, radioaktiv, kimyəvi, bioloji zəhərlənmə haqqında bölmələrin xəbərdarlığı;

- bölmələrdə epidemiyaya qarşı, sanitariya-gigiyenik, xüsusi profilaktik tibbi tədbirlərin keçirilməsi;

- düşmənin kütləvi-qırğın silahlarını tətbiq etməsinin nəticələrinin aşkar olunması və aradan qaldırılması;

- şəxsi heyətin və texnikanın dağılmış, su basmış, yanğın olan rayonlarda və zəhərlənmə zonalarında fəaliyyəti zamanı təhlükəsizliyinin və qorunmasının təmin olunması.

Radiolokasiya böliyündə kütləvi-qırğın silahlarından müdafiənin təşkilinə HHQ komandanın və tabor komandirinin sərəncamı əsasında komandir rəhbərlik edir.

Taborun müvafiq rəisləri (qərargah rəisi və kimyaçı-təlimatçı) və bölmə komandirləri bilavasitə kütləvi-qırğın silahlarından müdafiə üzrə tədbirlərin təşkilatçıları və iştirakçılarıdır.

**Radioelektron mübarizə təminatı (REM)** – radioelektron müdafiədən və xarici texniki kəşfiyyatın əks-fəaliyyətindən ibarətdir.

**Radioelektron müdafiə** bölmənin radioelektron texnikasını (RET) radioelektron susdurmadan və radiolokasiyaya qarşı raketlərdən qorunmasından, nüvə silahının ion və elektromaqnit şüalanmasının fəaliyyətindən qorunmasından,

RET elektromaqnit birləşməsinin təmin olunmasından ibarətdir.

**Xarici texniki kəşfiyyata** qarşı əks-fəaliyyət, xarici kəşfiyyatın texniki vasitələrin köməyi ilə briqadanın (alayın) döyüş tərkibi və döyüş imkanları barədə etibarlı məlumatların olmaması və ya çətinliyi məqsədilə aparılan təşkilati və texniki tədbirlər çoxluğundan ibarətdir. Xarici texniki kəşfiyyata qarşı əks-fəaliyyətin əsas üsulları əks-maskalanma əlamətlərinin gizlədilməsi və yalnız texniki məlumatdan ibarətdir.

Bölmələrdə radioelektron mübarizə, qərəgahın sərəncamları, radioelektron şəraitin qiymətləndirilməsi və komandirin qərarı əsasında təşkil olunur. Radioelektron şəraitin qiymətləndirilməsi düşmənin radioelektron kəşfiyyatına və şüalanmaya özünüsalan raketlərdən və atılan maneə ötürücülərindən istifadə etməklə radioelektron texnikanın maneə ilə susdurulmasına görə imkanlarının təyin olunmasından, qarşılıqlı maneə rayonlarının və elektromaqnit birləşməsinin təmin olunması tədbirlərinin təyin olunmasından ibarətdir.

Radiotexniki taborda radioelektron mübarizənin təşkili qərəgah rəisinə həvalə olunur. REM tapşırıqları bölmələrə aşağıda göstərilən sərəncamlarla çatdırılır:

– radioelektron şərait və onun dəyişməsi haqqında məlumatlarla;

– radioelektron qorunma və xarici texniki kəşfiyyata qarşı əks-fəaliyyət tədbirlərinin aparılması tapşırıq və qaydaları ilə;

– elektromaqnit birləşmənin (uyğunlaşmasının) təmin olunması üzrə tədbirlər.

Radioelektron qorunma və xarici texniki kəşfiyyata qarşı kompleks əks-fəaliyyət üzrə təşkilati və texniki tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

– düşmənin REM qüvvə və vasitələrinin imkanlarının təhlili və bacarıqla qorunma üsullarının seçilməsindən;

– müxtəlif tezlik diapazonlu radiolokasiya stansiyalarının (RLS) birlikdə tətbiqi; eyni tipli RLS və rabitə vasitələrinin iş tezliyinin paylanmasından;

– ehtiyat tezliyə və digər iş rejiminə keçid qaydalarının reqlamentləşdirilməsindən;

– radioelektron vasitələrin şüalanmasının maskalanmasından;

– düşmən tərəfindən atılan maneə ötürücülərin məhvindən;

– gizli və məxfi radioşəbəkə və radioistiqləmələrin istifadəsindən.

Radiotexniki bölmələrdə maskalanma, düşmənin bütün kəşfiyyat növlərindən və vasitələrindən, bölmələrin idarəetmə məntəqələrinin, döyüş düzülüşünün, RLS və rabitə vasitələrinin həqiqi yerləşmə yerinin və digər taktiki-texniki məlumatlarının gizlədilməsi məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir. O ibarətdir:

– vizual müşahidədən, təyyarələrdən və yerin süni kəşfiyyat peyklərindən şəkillərin çəkilməsindən;

– radiolokasiyaya qarşı maskalanmadan;

– radiomaskalanmadan;

– təşkilati-texniki tədbirlərin keçirilməsindən.

Radiotexniki bölmələrdə maskalanma, qərəgahın maskalanma üzrə göstərişi əsasında təşkil edilir. Döyüş tətbiqi zamanı maskalanma, yuxarı qərəgahdan xüsusi göstəriş olmadan, fasiləsiz olaraq həyata keçirilir.

Maskalanma aktiv, inandırıcı (həqiqətə uyğun), fasiləsiz və müxtəlif olmalı, bölmənin və ya idarəetmə məntəqəsinin açılma anından həyata keçirilməlidir. Maskalanma tətbiq olunma üsullarına görə müxtəlif olmalıdır. O, ərazinin konkret şəraitinə uyğun olmalı və düşmənin kəşfiyyat vasitələrinin kompleks tətbiq edilməsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Radiomaskalanma düşmənin radiokəşfiyyatına əks-fəaliyyət məqsədilə keçirilən tədbirlər kompleksidir. O, radiolokasiya, radio və radiorele stansiyaların işinin radiomaskalanmasına bölünür. Radiolokasiya stansiyalarının işinin radiomaskalanmasına aiddir:

– dövlət sərhəddinin, iri şəhərlərin, açıq ticarət limanlarının və digər məntəqələrin yaxınlığında, həmçinin düşmənin kəşfiyyat aviasiyasının və yerin süni kəşfiyyat peyklərinin uçuşu zamanı yeni tipli radiolokasiya stansiyalarının xüsusi rejimlərdə və ya şüalanmada işinin müvəqqəti məhdudluğu və ya qadağan olunması;

– sülh dövründə ehtiyat mövqelərə keçirilmiş

radiolokasiya stansiyalarının işinin qadağan olunması;

– tezlik məhdudiyyətinə malik olan radiolokasiya stansiyalarının tezliyinin sülh dövründə yenidən qurulmasının qadağan olunması;

– radiolokasiya stansiyalarına düşmənin radiomaneələrinin təsir effektivliyinin gizliliyi;

– dövlət tanınma sisteminin iş vaxtının məhdudiyyəti;

– təlim-məşq məşğələləri keçirilərkən, aparaturları tənzimləyərkən və yoxlayarkən və bu halda antena ekvivalentlərindən və hədəfləri yamsılamadan (imitatorlarından) istifadə edərkən radiolokasiya stansiyalarının dövlət sərhəddinə (cəbhə xəttinə) tərəf şüalanmasının məhdudiyyəti;

– hava düşməninin kəşfiyyatı üçün qoşulan radiolokasiya stansiyalarının sayının məhdudiyyəti;

– hava hədəflərinin dövlət sərhəddi boyu uçuşu zamanı sərhədyanı (cəbhəyanı) zolaqda qrafik üzrə işləyən radiolokasiya stansiyalarının əvəz olunmasının qadağan olunması;

– növbətçi radiolokasiya stansiyalarının iş qrafikinin dövrü olaraq dəyişməsi.

#### **Təşkilati-texniki tədbirlər ibarətdir:**

– şəxsi heyətin maskalanma intizamına riayət etməsi, adamların və nəqliyyatın mövqe rayonunda hərəkətlərinin məhdudiyyətindən;

– bölmələrin və radiolokasiya stansiyalarının mövqelərinin dəyişməsindən;

– radioelektron vasitələrin (xüsusən təzə tipli) parametrlərinin ciddi gizli saxlanılmasından;

– işıq və səsmaskalanma qaydalarına riayət etməkdən;

– yalançı mövqelərin təchizatından.

Döyüş tətbiqin gedişatında yalançı mövqələrdə həyat fəaliyyətinin həqiqətə uyğun yamsılanması üçün RLS yellənməsi və fırlanması işi təşkil olunur. Sülh dövründə yalançı mövqələrdən ehtiyat kimi istifadə olunur.

Radiotexniki bölmələrdə **mühəndis təminatı**, silahların və hərbi texnikanın döyüş imkanlarının maksimal reallaşması, briqadanın döyüş düzülüşlərinin vaxtında və gizli açılması üçün zəruri şəraitin yaranması, bölmə ilə maneənin keçiril-

məsi və verilmiş döyüş tapşırıqların yerinə yetirilməsi, bölmələrin idarəetmə məntəqələrinin, döyüş mövqelərinin yaşama qabiliyyətlərinin yüksəlməsi, şəxsi heyətin, silahların və hərbi texnikanın bütün məhəvətə vasitələrindən müdafiəsi məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Radiotexniki taborda mühəndis təminatını komandir təşkil edir. Mühəndis təminatı üzrə tədbirlərin bilavasitə icraçıları tabor komandirin MTT üzrə müavini və bölmə komandirləridir.

#### **Mühəndis təminatı ibarətdir:**

– ərazinin mühəndis kəşfiyyatından, idarəetmə məntəqələrinin istehkam təchizatından, mövqelərin maskalanmasından;

– keçid yollarının hazırlanmasından və saxlanmasından;

– suyun əldə olunması və təmizlənməsi, su təchizatı məntəqələrinin avadanlıqlaşdırılmasından;

– döyüş düzülüşünün himayəsi üçün hasarlanma qurğularından;

– düşmən zərbələrinin fəsadlarının aradan qaldırılması üzrə mühəndis tədbirlərinin keçirilməsindən;

– bölmələrin marş zamanı dağılmış, su basmış rayonları keçməsinin təminatı və yanğın mənbələrini yayılmağa imkan verilməməsi üzrə mühəndis tədbirlərinin keçirilməsindən.

Ərazinin mühəndis kəşfiyyatı radiolokasiya böliyyətinin mövqe rayonunun və təxmini maneə marşrutlarının ərazi incələməsi ilə birlikdə aparılır.

#### **Bu zaman təyin olunur:**

– yolların və keçid yollarının keçilmə mümkünlüyü, hasarlanmanın və təbii maneələrin olması;

– bölüklərin döyüş düzülüşlərinin açılmasına cavab verən daha sərfəli ərazi sahəsi;

– ərazinin müdafiə maskalanma xüsusiyyəti;

– mühəndis tikililərinin qurulması üçün nəzərdə tutulan iş həcmi.

Mühəndis işlərinin ardıcılığını şəraitdən, qüvvə və vasitələrin varlığından asılı olaraq komandir təyin edir. Birinci növbədə yaradılır: şəxsi heyət üçün səngərlər və sığınacaqlar, mövqələrdə olan silah və hərbi texnika üçün gizləncilər; komanda məntəqələri (idarəetmə məntəqələri) üçün tikililər; komanda məntəqələrinə və bölmələrin

mövqələrinə keçid yolları; su təchizatı məntəqələri. Eyni zamanda onların maskalanması aparılır.

İkinci növbədə iş ibarətdir: şəxsi heyət üçün sığınacaqların mövqələrdə və komanda məntəqələrində olan silah və hərbi texnika üçün sığınacaqların inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsindən; döyüş düzülüşlərinin himayəsi üçün hasarların qurulmasından; ehtiyat idarəetmə məntəqələrinin, ehtiyat və yalançı mövqələrin qurulmasından və təchizatından; maskalanmanın sonrakı təkmilləşdirilməsindən, yollarının təkmilləşdirilməsindən və yolların və körpülərin saz vəziyyətdə saxlanılmasından.

Mühəndis işlərinin həcmnin azalması və onların yerinə yetirilmə müddətinin ixtisarı üçün təbii və süni sığınacaqlardan, yarınlardan, dərələrdən, kanallardan, çuxurlardan və yeraltı mədən yerlərindən maksimal istifadə olunur. Mühəndis işlərinin aparılması üçün xüsusilə yerli tikinti materiallarından istifadə olunur.

**Kimyəvi təminat** – radiotexniki bölmədə qoyulmuş döyüş tapşırıqlarının radioaktiv, kimyəvi və bioloji zəhərlənmə şəraitlərində yerinə yetirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Kimyəvi təminatı, radiotexniki tabor komandirinin qərarı və HHQ qərargahının sərəncamları əsasında qərargah təşkil edir. Qərargah kimyəvi təminatın başlıca tapşırıqlarını və onların yerinə yetirilmə üsullarını təyin edir. Kimyəvi təminatın bilavasitə təşkilatçısı bölmə komandiridir.

**Topogeodezik təminat** – radiotexniki bölmələrin döyüş tətbiqinin təşkili üçün komandirlərə və qərargahlara zəruri olan topogeodeziya məlumatlarının və digər materialların hazırlanması məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Topogeodezik təminatı radiotexniki taborun qərargahı təşkil edir. Topogeodezik təminat tədbirlərinin bilavasitə təşkilini və planlaşdırılmasını qərargahın zabitlərindən biri həyata keçirir.

**Meteoroloji təminat** – döyüş tapşırıqlarının hazırlığı və yerinə yetirilməsi zamanı meteoroloji şəraitin qiymətləndirilməsi və qeydiyyatı, silahların və hərbi texnikanın effektiv tətbiqi üçün məlumatlardan istifadə və bölmələrin kütləvi

qırğın silahından müdafiəsi üzrə tədbirlərin keçirilməsi məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Meteoroloji təminatın əsas təşkilatçısı qərargah rəisidir. O, meteoroloji şərait haqqında məlumatların alınmasını, çatdırılmasını qaydasını, komanda-idarəetmə məntəqələrində təsvirini təşkil edir.

Bölmələrdə meteoroloji müşahidə santimetr diapazonlu dalğalı radiolokasiya stansiyaları ilə və küləyə, buludluğa, görüntüyə, yağıntı və xüsusi hava hadisələrinə (tufan, buz, çovğun, duman, fırtına, qum burulğanları və s.) görə vizual müşahidə ilə həyata keçirilir.

### MÖVQENİN MÜHAFİZƏSİ VƏ MÜDAFİƏSİ

Radiotexniki bölmənin bilavasitə himayəsi və yerüstü müdafiəsi, döyüş düzülüşlərinin hava və düşmənin hücumundan qoruma məqsədilə təşkil olunur.

Bilavasitə himayə və yerüstü müdafiəni radiotexniki taborun qərargahı, radiolokasiya bölməsinin komandiri təşkil edir. Radiotexniki taborun qərargahı, idarəetmə məntəqəsinin himayə və yerüstü müdafiə sxemini hazırlayır. Himayə və yerüstü müdafiə sxemi, tələb olunan detallandırmanı təmin edən irimiqyaslı xəritədə işlənir.

#### Sxemdə əks olunur:

- düşmən zərbələrinin ehtimal olunan istiqamətləri;
- qorunan obyektin döyüş düzülüşü;
- qorunan obyektin taqım dayaq məntəqələri sistemi;
- himayə vasitələrinin mövqələri;
- qarşılıqlı əlaqədə olan hissələrin (bölmələrin) mövqələri;
- idarəetmə və qarşılıqlı əlaqənin rəhbərliyi;
- hasar qoyulan yerlər, müdafiənin oriyentiri və cavabdehlik sektoru;
- idarəetmə və qarşılıqlı əlaqə siqnalları.

Zərurət olduqda sxemdə digər məlumatlar da təsvir oluna bilər. Radiotexniki bölmələrdə döyüş düzülüşlərinin hava düşməninə bilavasitə himayəsi HHQ ümumi hava hücumundan müdafiə sistemində təşkil olunur. Radiotexniki bölmələrin zenit vasitələri və atəş silahları HHQ atəş vasitələrini tamamlayırlar.



Radiotexniki bölmələrin döyüş düzülüşlərinin zenit-raket qoşunları və qırıcı aviasiyanın yerləşmə rayonlarından nəzərə çarpacaq dərəcədə uzaqlığı zamanı, həmçinin hava düşməninin kütləvi hücumunun dəf olunması şəraitində bilavasitə himayə tapşırıqları bölmənin öz qüvvələri ilə həll olunur.

Döyüş düzülüşlərinin yerüstü müdafiəsi taqım dayaq məntəqələri sistemi kimi qurulur. Taqımın dayaq məntəqələri aşağıdakılardan ibarətdir: komanda-müşahidə məntəqəsi, mənbələr (atıcılar) üçün sənəklər, uzunmüddətli atəş nöqtələri, pulemyotların və qumbaraatanların mövqeləri. Yerüstü müdafiənin idarəedilməsi xətti və ya ultraqısa dalğalı rabitə vasitələri ilə həyata keçirilir.

Daha təhlükəli istiqamətlərdə hasarlar yaradılır. Müdafiə, ərazinin maskalanma və müdafiə xüsusiyyətlərindən maksimal istifadə ilə təşkil olunur.

Radiotexniki bölmələrin digər hissə və bölmələrlə birlikdə yerləşməsi zamanı yerüstü müdafiə, komandirin razılaşdırılmış planı üzrə təşkil olunur.

Bölmələrin ayrıca yerləşməsi zamanı yerüstü müdafiə dairəvi qurulur. Bu zaman yaxında yerləşən silahlı qüvvələrin digər növlərinin hissələri ilə və daxili işlər nazirliyinin yerli orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə təşkil olunur.

Sərhədyanı zolaqda yerüstü müdafiə sərhəd qoşunları ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla təşkil olunur. Mövqe rayonunda yerüstü düşmənin aşkar olunması zamanı bölmələr döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə davam edir, şəxsi heyətin bir hissəsi plana uyğun müdafiəni tutur və hücumu dəf edirlər.

Silahların, hərbi texnikanın və məxfi sənədlərin ələ keçmə təhlükəsi zamanı bölmə komandirləri onların təxliyyəsi və ya məhv edilməsi üzrə bütün tədbirləri görür.

#### MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN (MTT) NÖVLƏRİ VƏ TƏŞKİLİ

Maddi-texniki təminat radiotexniki bölmələrdə silahlarla, hərbi texnika ilə, hərbi-texniki əmlakla təminatı, onun effektiv tətbiqi, zədələndikdə təcili bərpa (təmiri) və sıraya qaytarılması məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir. Maddi-texniki təminat iki hissəyə bölünür: maddi təminat

və texniki təminat. Texniki təminatın növlərinə aiddir: mühəndis-radioelektron, mühəndis-artilleriya, avtotexniki, mühəndis-texniki, kimya-texniki, AİS və rabitənin texniki təminatı, arxa cəbhə xidmətləri üzrə texniki təminat, metroloji təminat.

Texniki təminatın təşkilinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- radiotexniki bölmələrin silahlarla, texnika ilə və hərbi-texniki əmlakla vaxtında təmin olunmaları;

- əsas qüvvələrin başlıca tapşırıqları yerinə yetirən bölmələrin təmin olunmasına cəmləşdirilməsi;

- döyüş sursatlarının və hərbi-texniki əmlakların ehtiyatlarının müəyyən olunmuş normalara qədər müntəzəm tamamlanması;

- texniki qulluğun, silah və texnikanın bərpa-sının müntəzəm aparılması, texnikanın, döyüş sursatlarının və hərbi-texniki əmlak itkisinin, onların yenidən paylanması və ya ehtiyatları hesabına vaxtında yerinin doldurulması;

- bölmələrin və qoşun təmir orqanlarının ehtiyat hissələrə, alətlərə və materiallara olan tələbinin daha tam təmin olunması.

Texniki təminatın tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə göstərilənləri etməklə nail olunur: radiotexniki briqadanın yerinə yetirilən tapşırıqlara uyğun olaraq silahlara, hərbi texnikaya, hərbi-texniki əmlaklara olan tələbinin düzgün təyin olunması ilə; texniki təminatın qüvvə və vasitələrinin tətbiqinin dəqiq planlaşdırılması və məqsəduyğun təşkili, vaxtında toplanılması, eşlonlaşdırılması və onlarla çevik manevr ilə; şəxsi heyətin yüksək ixtisas və texniki hazırlığı ilə; qoşun təmir orqanlarının zədələnməmiş (nasaz) texnikanın təcili bərpa qabiliyyəti və qoşun təmir orqanlarının, hərbi-texniki əmlak anbarlarının qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi üzrə tədbirlərin keçirilməsi ilə.

Texniki təminatın əsas təşkili HHQ təminat növləri üzrə sərəncamları və radiotexniki tabor komandirinin qərarıdır. Bölmə komandiri texniki təminata şəxsən özü, texniki hissə üzrə müavini və xidmət rəisləri vasitəsi ilə, rəhbərlik edir. Bölmə komandirinin texniki hissə üzrə müavini tex-

niki təminat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini planlaşdırır, təşkil edir, tabelikdə olan bölmələrin işinə və ixtisas hazırlığına rəhbərlik edir, bölüyün müvafiq hərbi texnika növlərinin yüksək döyüş effektivliyinin hazırlığı və təmin olunması üzrə tədbirlərin keçirilməsini təşkil edir.

Mühəndis-radioelektron təminatı radioelektron texnikanın döyüş tətbiqinə hazırlığının saxlanması, onların müntəzəm və effektiv istismarının təminatı, zədələndikdə təmiri və sıraya qaytarılması səlahiyyətinə malikdir. Mühəndis-radioelektron təminatı tədbirləri (RET) komplekt heyətlərinin, qoşun təmir orqanlarının, taborun mühəndis-texniki heyətinin qüvvələri ilə keçirilir.

Mühəndis-artilleriya təminatı atıcı silahların, döyüş sursatlarının və müşahidə cihazlarının döyüşə hazır vəziyyətdə saxlanması üçün təşkil olunur.

Atıcı silahlara texniki qulluq bölmələrin qüvvələri ilə aparılır. Atıcı silahların təmiri qoşun təmir orqanlarının və ya ixtisaslaşmış təmir orqanlarının qüvvələri ilə həyata keçirilir.

Avtotexniki təminat radiotexniki bölmənin avtomobil texnikası ilə təchizatı və onun, daim yüksək hərəkətliliyini təmin edən vəziyyətdə saxlanması məqsədinə malikdir. Radiolokasiya bölüyündə avtotexniki təminatı bölük komandirinin texniki hissə üzrə müavini təşkil edir.

Mühəndis-texniki və kimya-texniki təminat radiotexniki bölmələrinin mühəndis və kimya silahları və hərbi texnikası vasitələri ilə təminatı, onların saz vəziyyətdə və döyüş tətbiqinə daimi hazırlıqda saxlanması, etibarlı işinin təminatı, tez bərpası və sıraya qaytarılması məqsədi daşıyır.

Rabitə texniki təminatı rabitənin texniki vasitələrinin saz vəziyyətdə və döyüş istifadəsinə daim hazırlıqda saxlanması, onlarla bölmələrin təminatı, zədələndikdə təmiri və sıraya qaytarılması məqsədi daşıyır. Rabitənin texniki təminatını taborunda rabitə rəisi, bölüklərdə rabitə taqımının komandiri təşkil edir.

Arxa cəbhə xidmətləri üzrə texniki təminat yanacaq doldurma və yanacaqvurma vasitələrinin, tibbi xidməti üzrə texnika və aparatlarının, yeməkhazırlama, çörəkbişirmə texniki vasitələrinin və başqa arxa cəbhə texnikalarının, onların

istismarının, qulluğunun, saxlanması (qorunmasının), vaxtında təmirinin və təxliyyəsinin düzgün texniki yolla saz vəziyyətdə saxlanması, həmçinin etibarlı işinin təminatı məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

**Metroloji təminat** – silahları və hərbi texnikanı, onların daimi döyüş hazırlığını təmin edən vəziyyətdə saxlanması məqsədilə vahid, tələb olunan dəqiq ölçmələrə və ölçülən parametrlərə nəzarətin düzgünlüyünə riayət olunmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin keçirilməsindən ibarətdir.

**Metroloji təminatın əsas tapşırıqları aşağıdakılardır:**

- silahlara və hərbi texnikaya metroloji xidmət;
- ölçmə vasitələri ilə təminat, dəyişmə fondunun yaradılması;
- ölçmə vasitələrinin istismarı, saxlanması, qorunması və qeydiyyatı;
- ölçmə vasitələrinin metroloji attestasiyası, yoxlanılması və təmiri;
- şəxsi heyətə ölçmə vasitələrindən istifadə qaydalarının öyrədilməsi;
- metroloji nəzarət.

Bölmələrdə mühəndis texniki heyətdən ölçmə vasitələrinin istismarına cavabdeh zabit təyin olunur. Metroloji təminatı radiotexniki taborun mühəndis-texniki heyəti və MN birləşmiş təmir emalatxanası, ölçmə vasitələri laboratoriyası, təmir müəssisələrinin metroloji bölmələrinin qüvvə və vasitələri ilə həyata keçirirlər.

#### ARXA CƏBHƏ TƏMİNATI

Radiotexniki bölmələrin arxa cəbhə təminatı bölmənin yerinə yetirdiyi tapşırıqlara, döyüş düzülüşünün qurulmasına və şəraitə uyğun olaraq təşkil olunur və həyata keçirilir. Arxa cəbhə təminatı ibarətdir: arxa cəbhə xidmətləri üzrə maddi təminatdan, tibbi təminatdan, baytarlıq təminatından, ticarət-məişət təminatından, mənzil-istismar təminatından və maliyyə təminatından. Arxa cəbhə təminatı aşağıdakı razılaşdırılmış məsələlərin həlli əsasında texniki təminatla sıx qarşılıqlı əlaqədə təşkil olunur və həyata keçirilir:

- arxa cəbhə və texniki təminat bölmələrinin yerləşməsi və yerdəyişməsi;
- silahların və hərbi texnikanın, yanacağın və

digər maddi vasitələrin daşınmasının təşkili;

– daşınma və təxliyyə yollarından, həmçinin nəqliyyat vasitələrindən istifadə;

– bilavasitə himayə və yerüstü müdafiə, idarə etmə və rabitə.

Arxa cəbhə təminatına rəhbərliyi böyük komandiri şəxsən özü, bölüyün baş çavuşu və təsərrüfat taqımının (manqasının) komandiri vasitəsilə həyata keçirir.

**Arxa cəbhə xidmətləri üzrə maddi təminat** radiotexniki bölüyün maddi vasitələrlə (yanacaq, ərzaqla, əşya ilə, tibbi, mənzil və digər əmlaklarla, müxtəlif təyinatlı materiallarla və xüsusi mayelərlə), həmçinin su ilə vaxtında və tam təminat olunması məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Maddi təminatın müvəffəqiyyətinə maddi vasitələrin zəruri ehtiyatlarının əvvəlcədən yaradılması və düzgün eşelonaşdırılması, onların sərf olunmasının və itkisinin müntəzəm olaraq yerinin doldurulması ilə nail olunur. Bölmələrin təminatı bir sıra hallarda həyata keçirilə bilər:

– ərzaqla silahlı qüvvələrin digər növlərinin və HHQ qoşun növlərinin yaxın hissələrinin (bölmələrinin) anbarlarından, həmçinin bilavasitə tədarük bazalarından;

– yanacaq, sürtkü materialları və xüsusi mayelərlə yaxın neft bazalarından.

Maddi təminatın başlıca tapşırıqlarından biri maddi vasitələrin daşınmasıdır. O, istənilən şərait vəziyyətlərində müəyyən olunmuş ehtiyatların yaradılması, bölüklərdə sərf olunması və itkisinin yerinin doldurulması məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir. Bölmələr üçün maddi vasitələrin daşınması bütün növ nəqliyyatlardan kompleks istifadə ilə həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq hər bölmənin yerləşmə rayonunda, bir qayda olaraq, təyyarələr və helikopterlər üçün enmə meydançaları təchiz olunur.

**Tibbi təminatı** şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinin saxlanması və sağlamlığının möhkəmlənməsi, yaralılara və xəstələrə vaxtında tibbi köməyin göstərilməsi və onların tez sıraya qaytarılması, briqadada xəstəliklərin yaranması və yayılmasının xəbərdarlığı məqsədilə təşkil olunur və həyata

ta keçirilir. O, müalicə-təxliyyə, sanitariya-gigiyenik, epidemiyaya qarşı tədbirlərdən və şəxsi heyətin kütləvi qırğın silahlarından müdafiəsi üzrə tibbi xidmət tədbirlərindən ibarətdir.

Yaralılara və xəstələrə tibbi yardım göstərilir: ilk tibbi yardım hərbi qulluqçuların özü tərəfindən özü və qarşılıqlı kömək qaydası ilə, həmçinin bölüyün sanitariya təlimatçısı tərəfindən; həkimə qədər və ilk həkim yardımını radiotexniki taborun tibb məntəqəsində və yaxın hərbi hissələrin, birliklərin tibbi müəssisələrində və bölüyün yerləşdiyi yer üzrə mülki müalicə müəssisələrində.

Müalicə-təxliyyə tədbirlərin əsasını yaralıların və xəstələrin təyinat üzrə təxliyyəsi ilə və daha çox sanitariya itkiləri olan rayonlarda olan bölüklərə radiotexniki taborun tibb xidmətinin qüvvə və vasitələrinin maksimal mümkün qədər yaxınlaşması ilə mərhələlərlə müalicə sistemi təşkil edir.

Yaralıların və xəstələrin təxliyyəsi, bir qayda olaraq, taborun sanitariya nəqliyyatı ilə həyata keçirilir. Zərurət olduqda yaralıların və xəstələrin təxliyyəsi üçün tabor komandirinin qərarı ilə şəxsi heyət və ümumi təyinatlı nəqliyyat ayrılır.

Sanitariya-gigiyenik tədbirlərə, şəxsi heyətin sağlamlığının qorunması üzrə tələblərin yerinə yetirilməsi, hərbi əməyin, qidanın təşkili, su təchizatının, hamam-camaşırxana xidmətinin şəraiti, həmçinin həlak olmuş hərbi qulluqçuların dəfn olunmasına sanitariya nəzarəti aiddir.

Epidemiyaya qarşı tədbirlər ibarətdir: radiotexniki bölmələrin mövqe rayonlarının sanitariya-epidemiya kəşfiyyatından, təcili profilaktika vasitələrindən istifadədən, qoruyucu peyvəndlərin və şəxsi heyətin infeksiyaya tutulmamasının yüksəlməsi üzrə başqa tədbirlərin keçirilməsindən, infeksiya xəstəlik mənbələrinin məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılmasında iştirak etməkdən, dezinfeksiya müşahidəsi və karantin tədbirlərinin keçirilməsindən.

**Mənzil-istismar təminatı** ibarətdir: kazarma-yaşayış fondunun, kommunal tikililərin və avadanlıqların bölüklərə təqdim olunmasından; bölükləriə kazarma və yanğın inventarları, mebel və digər mənzil əmlakları, tikinti materialları, bərk yanacaq təminatından; bütün növ kommu-

nal xidmətlərin təqdim olunmasından. Taborda mənzil-istismar təminatına komandirin MTT üzrə müavini cavab verir.

**Maliyyə təminatı** ibarətdir: maliyyə planlaşdırılmasından və maliyyələşdirilməsindən; pul vəsaitlərin təlabatı, alınması, saxlanılması, qənaət və məqsədyönlü məsrəf olunmasından, maliyyə nəzarəti, qeydiyyatı və hesabatından. Maliyyə təminatına maliyyə xidməti (maliyyə bölməsi) rəisi cavab verir.

### ƏDƏBİYYAT

1. Генерал-лейтенант Сечкин Н.Б. Тактика радиотехнических войск. Москва, 1988
2. Боевой устав радиотехнических войск протвовоздушной обороны (бригада, полк, Батальон, рота). Москва, 1989

### NƏTİCƏ

Məqalədə problemin aktuallığı yaxın keçmişdə baş verən müharibələrdə radiotexniki qoşunların tətbiqinə əsaslandırılıb və analiz olunub. Radiotexniki vasitələrin mühüm rolu, döyüş əməliyyatlarında istifadə mümkünlüyü və döyüş tətbiqi açıqlanmışdır. Radiotexniki hissə və bölmələrin sülh və müharibə dövründə döyüş tətbiqinin hər-tərəfli təminatına aydınlıq gətirilmişdir.

### РЕЗЮМЕ

#### ОБЕСПЕЧЕНИЕ БОЕВОГО ПРИМЕНЕНИЯ РАДИОТЕХНИЧЕСКИХ ЧАСТЕЙ И ПОДРОЗДЕЛЕНИЙ З. МУСАЕВ

В статье анализировалось актуальность проблемы и применения радиотехнических войск в войнах происходивших в ближайшем прош-

лом. Поясняется важность роли радиотехнических средств, возможность использование их в боевых операциях и боевое применение. Изложено всестороннее обеспечение боевого применения радиотехнических частей и подразделений в мирное и военное время.

### SUMMARY

#### SYRVICY OF THY COMBAT ACCOMPLISHMYNT OF THY RADIOTYCHNICAL UNITS AND TROOPS Z. MUSAYEV

Why actuality of thy problym basyd on historical facts and analysyd in thy yssay. Main roly usyinq possibility duringq combat oprations and combat implymyntation of thy radar systyms ary dytailyd. In thy articly has byyn yxplainyd fully syrvicy of thy combat accomplishmynt of thy radiotychnical units and troops during pyacy and war timy.

# MEŞƏLİK ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏ ZAMANI KƏŞFİYYATIN APARILMASI

Mayor Nahid MURADOV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** meşəlik ərazilərdə kəşfiyyat, müdafiə zamanı kəşfiyyat, kəşfiyyatın aparılması.

**Ключевые слова:** разведка в лесной местности, разведка в обороне, ведение разведки.

**Keywords:** reconnaissance in woodland terrain, reconnaissance in defence, conducting of reconnaissance.

**e-mail:** nahid.muradov.1980@mail.ru

Korpusun (briqadanın) meşədə müdafiəsi yetərinə tez-tez baş verən haldır. Bu, böyük həcmdə meşə massivlərinin olması və onları müdafiə etmənin ciddi çətinlikləri ilə izah olunur.

Meşə, qoşunların maskalanmasına əlverişli şərait yaradır. Eyni zamanda o, oriyentirləşməni, müşahidəni, atəşə düzəliş verməni, eləcə də idarəetməni çətinləşdirir.

İri meşə massivində müdafiə hazırlanarkən kəşfiyyatın təşkili və aparılması xüsusi mürəkkəbləklə fərqlənir. Belə ki, qoşunlarımızın və hücum edən düşmən qoşunlarının bəzi xüsusiyyətləri: kəşfiyyat qüvvə vasitələrinin döyüşdə tətbiqi imkanlarına meşənin təsiri ilə bağlı bir çox amillərə bələd olmanı və onların nəzərə alınmasını tələb edir.

Meşədə müdafiə ərazinin çətin keçilən olması səbəbindən, dövrələmələr və tankların tətbiqi, qoşunların manevr imkanlarının azaldığı şəraitlərdə nüvə zərbələrinin nəticələrindən sürətlə istifadə etməklə bir qayda olaraq, ayrıca istiqamətlərdə – əsas etibarilə yollar, cığırlar boyunca və seyrək meşələrdə aparılır. Buna görə, kəşfiyyatın səyləri tələfat vasitələrinin, qoşunların manevrinin və düşmənin taktiki hava desant-

larının ehtimal tətbiqinin aşkar olunması tələbləri baxımından əsas istiqamətlərdə cəmləşdirilməlidir.

Kəşfiyyatı təşkil edərkən, korpus komandiri və qərargahı nəzərə almalıdırlar ki, qoşunlarımızın müdafiəsi meşədə, adətən mənbə xarakterinə malik

olub, dairəvi müdafiə prinsipi ilə qurulur. Onlar bir qayda olaraq daha dərin və fəal, əlverişli təbii xətlərdən istifadə etməklə tank keçən istiqamətlərə qarşı təşkil olunur.

Çətin keçilə bilən sahələr, adətən məhdud qüvvələrlə müdafiə olunur, artilleriya atəşi və maneələri himayə edilir. Bu, qoşunlarımızın müdafiə olunan hissə və bölmələrinin döyüş düzülüşlərinin sıralanma və ölçülərində əhəmiyyətli fərqlər olacaq ki, bu, düşmən kəşfiyyatı informasiya toplayan zaman qruplaşmalarımızın tərkibinin aşkara çıxarılmasını çətinləşdirə bilər. Lakin, tank keçən istiqamətlərin məhdud tutumu qoşunlarımız haqqında mövcud məlumatların dərin təhlili, müdafiə zolağındakı və korpusun cinahlarındakı ərazinin dərinə qiyətləndirilməsi düşməyə müdafiəmizin mümkün yerləşmə yerinin və fəaliyyət xarakterinin, həmçinin maskalanma cəhətdən əsas xüsusi diqqət yetirəcəyimiz rayonların (istiqamətlərin) müəyyən edilməsində açar ola bilər. Eyni zamanda, meşəlik ərazi kəşfiyyat orqanlarımızın düşmən arxasına girməsinə əlverişli şərait yaradır.

Döyüş əməliyyatlarının meşədə aparılması şəraiti hücum edən düşməyə qarşı müxtəlif maneə-

lərdən, dağıntı və yanğınlardan istifadə etmək, qoşunları və müdafiə tikililərini yaxşıca maskalamaq, əks-həmlələrin (əks-zərbələrin) edilməsi gedişində dövrələmələr, yandan ötüb-keçmələr yerinə yetirmək, hava desantlarını və aeromobil qoşunlarını tətbiq etmək imkanı verir. Bununla əlaqədar, kəşfiyyat qarşısında, əlavə tapşırıqları həll etmək zərurəti meydana çıxır: düşmənin müdafiəmizi yarmaq üçün seçdiyi meşə rayonlarını (sahələrini), oradakı qoşun qruplaşmalarını və onların hərəkətinin təmin edilməsi cəhətdən hazırlanmasını aşkarlamaq; tank keçən istiqamətlərin, düşmənin hücum edən qüvvələrinin cinah və arxasına çıxaran gizli yolların, taktiki hava desantlarımızın çıxarılması üçün daha yararlı rayonların (meydançaların) olmasını müəyyən etmək, düşmənin aeromobil qoşunlarının tərkibini və fəaliyyət xarakterini, eləcə də meşə qalaqlarının, maneələrin, dağıntı və yanğınlardan olmasını və onları düşməyə qarşı istifadə edilməsi yollarını aşkara çıxarmaq.

Düşmənin cinah hücumları, onun aeromobil bölmələrinin və taktiki hava desantlarının çıxarılma mümkünlüyü, cinahlarda müdafiə olunan hissələr (bölmələr) arasındakı boşluqlarda və korpusun arxasında kəşfiyyat aparmaq, eləcə də güclü qüvvə və vasitələr, ələlxüsüs qoşun kəşfiyyatı ehtiyatına malik olmaq zərurəti doğurur. Düşmənin kütləvi-qırğın vasitələrini, tank hissələrini, artilleriyasını, tank əleyhinə vasitələrini, ehtiyatlarını və idarəetmə məntəqələrini aşkarlamaq məqsədilə kəşfiyyatın əsas səylərinin korpusun əsas səyləri istiqamətində cəmləşdirilməsi, meşədə müdafiə zamanı, kəşfiyyat qarşısında qoyulmuş tapşırıqların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinin vacib şərti olaraq qalır.

Kəşfiyyat tapşırıqlarının artan həcmi, kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin imkanları meşənin müsbət və mənfi təsiri nəzərə alınmaqla, onun çox diqqətlə planlaşdırılmasını tələb edir. Bunun üçün meşədə: kəşfiyyat orqanlarının kəşfiyyat obyektlərinə gizlicə girməsi, pusqular (basqınlar) zamanı və döyüşlə kəşfiyyat aparılarkən pusqulardan qəfil hərəkətlər, kəşfiyyat orqanlarının gizlicə açılması, yerdəyişməsi və mühafizəsi

üçün əlverişli şərait yaradılır. Bununla yanaşı, meşə, obyektlərin (hədəflərin) optik görünmə məsafəsinin kəskin azalması səbəbindən, müşahidə ilə kəşfiyyat aparılmasını çətinləşdirir. Kolluğun pöhrələnmədiyi (kolluğu olmayan) meşədə müşahidə məsafəsi hesablamalar zamanı  $D = \frac{L^2}{d}$

düsturuna görə təyin edilə bilər ki, burada:

**D** – m-lə müşahidə məsafəsi;

**L** – ağaclar arasındakı, m-lə orta məsafə;

**d** – ağacların m-lə orta diametridir.

Belə ki, **L** = 6 m və **d** = 0,2 m olduqda, **D** təqribən 180 m təşkil edir. Pöhrəli (kolluğu olan) meşədə müşahidə məsafəsi xeyli azalır.

Görünüş sahəsinin meşədə kiçilməsi, müdafiə hazırlanarkən təşkil olunan müşahidə sistemində müşahidə postlarının (məntəqələrinin) artırılmasını və onların açılma yerlərinin çox diqqətlə seçilməsini tələb edir.

Kolluğu olmayan (20% örtülmüş) meşədə 1 km ön xəttə (N) düşən müşahidə postlarının orta sıxlığını təyin etmək üçün

$$N = \frac{600 \cdot d}{L^2}$$

düsturundan istifadə oluna bilər ki, burada **L** və **d** – yuxarıda göstərilən göstəricilərdir. 1. Ağaclar arasındakı orta məsafə və onların orta diametri, adətən hərbi-topoqrafiya xəritələrində göstərilir. 2. Tanklar və zirehli transportyorlar meşəni adətən, ağaclar arasındakı məsafə orta hesabla 6 m və daha artıq olduqda ağacları qırmadan, məsafə 6 m-dən aşağı olduqda isə ağacları qıraraq keçirlər.

Meşədə obyektləri (hədəfləri) aşkar etmə və onların koordinatlarını dəqiq təyin etmə imkanları xeyli azalır. Bu, təkcə, müşahidə məsafəsinin azalması və düşmənin öz qüvvə və vasitələrinin maskalanması üçün əlverişli şəraitlə deyil, həm də, meşədə oriyentirlərin çox vaxt yoxluğu, mərmilə və bomba partlayışlarından baş verən yanğın tüstüsünün və tozun aramla dağılması ilə izah olunur. Naviqasiya cihazları olmadıqda, koordinatların təyininə sərf olunan vaxt təqribən iki dəfə artır və səhvlər çoxalır. Buna görə, müşahidə sistemi meşədə təşkil edilərkən, müşa-



vasitələrin (minomyotların, haubitsaların) ayrılması tələb olunur.

Pusqular qurmaq üçün yerlərin seçilməsi meşədə asanlaşır, belə ki, yolların, məzələrin, cığırınların məhdud sayı düşməni bir qayda olaraq, eyni marşrutlarla hərəkət etməyə vadar edir. Bu səbəbdən də pusqu yerinə doğru irəliləyərkən, düşmən pusqusu üstünə çıxmamaqdan ötrü, xüsusi ehtiyatlılıq göstərilməsi zəruridir.

hidə postları və aydın görünən oriyentirlərin yerlərinin topogeodezik bənd edilməsi, naviqasiya aparatlarının, çox böyüdücü optik cihazların, uzaqlıqölçənlərin, rəngkontrastlı filtirlərin geniş tətbiqi, habelə müşahidənin qulaqasma ilə uzlaşdırılması, təkcə gecə yox, gündüz də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müşahidə postları (məntəqələri) kəşfiyyat obyektlərinə yaxınlaşdırılır və təkcə yerdə deyil, həm də ağaclarda yerləşdirilir.

Ağaclar yuxarıdan müşahidəyə, yolları, cığırını, talaları və düşmənin yerləşdiyi seyrək meşəni gözdən keçirməyə və müxtəlif obyektləri yerdə olduğundan daha böyük dərinlikdə aşkar etməyə imkan verir. Odur ki, müşahidəyə, özünün yüksək manevr etmə keyfiyyətləri, eləcə də meşənin qoruyucu və maskalayıcı xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə əlverişli şəraitlərdə düşmən qüvvələrinin dərinliyinə girərək, lazımi obyektlərin kəşfiyyatını açıq ərazidə olduğundan daha yaxın məsafələrdən apara bilən mövcud helikopterlər cəlb oluna bilər.

Meşə, axtarışların (xüsusilə gecə vaxtı) təşkilini və aparılmasını çətinləşdirir, lakin, açıq ərazidə olduğundan daha müvəffəqiyyətlə, gündüz tərkibcə kiçik bölmələrlə (qruplarla) aparılmasına kömək edir. Bu zaman, kəşfiyyatçıların yüksək oriyentirləşmə və meşədə səssiz hərəkət bacarığı, onların atəş dəstəyinə əsasən dik trayektoriyalı

Meşədə döyüşlə kəşfiyyatın aparılmasına adətən, piyada qaydada fəaliyyət göstərən və düşməne açıq ərazidə olduğundan daha yaxın məsafədə, çox vaxt (qəfilliyə nail olmaq məqsədilə) ilkin artilleriya hazırlığı (artilleriyanın atəş basqını) aparmadan həmlə edən gücləndirilmiş motoratıcı bölmələr cəlb olunur. Konkret şəraitdən asılı olaraq, müdafiə ediləsi obyektlər, təkcə ön xətdə deyil, həm də müdafiə mövqeyinin yaxın və uzaq dərinliyində seçilə bilər. Meşədə döyüşlə kəşfiyyatının aparılmasına cəlb olunan bölmələrə atəş dəstəyindən ötrü, dik trayektoriyalı daha çox atəş vasitələrinin və düzünə tuşlama topalarının ayrılması tələb olunur və bu məqsədlə, korpusa (briqadaya) verilmiş atəş dəstəkli helikopterlərdən istifadə edilir. Lakin hədəflərin (obyektlərin) aşkar edilib, tanınmasındakı və onların dəqiq koordinatlarının müəyyənləşdirilməsindəki, eləcə də, cəlb olunan qüvvə və vasitələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin, bölmə və hissə komandirlərinin döyüşlə kəşfiyyatın nəticələrinin şəxsən müşahidəsinin təşkilindəki çətinliklər onun təşkilini mürəkkəbləşdirir.

Yeni kəşfiyyat tapşırıqlarının açıq ərazidə olduğundan daha çox qəfil meydana çıxma ehtimalı, korpusdan ayrı-ayrı hallarda isə, həm də taborlardan zabit kəşfiyyat dozorlarının daha tez-tez göndərilməsini tələb edəcək. Yollardan kənar ərazinin çətin keçilə bilinməsi, çox vaxt, zabit

kəşfiyyat dozorlarını tırtıllı maşınlarda, bəzən piyada qaydada (qışda-xizəklərdə), korpusdan helikopterlərlə göndərmək zərurətini doğurur.

Meşənin maskalayıcı və qoruyucu xüsusiyyətləri, kəşfiyyat (döyüş və əlahiddə kəşfiyyat) dozorlarının və kəşfiyyat dəstələrinin kəşfiyyat obyektlərinə nəzarətə, eləcə də, pusqular və basqınlar zamanı fəaliyyət qəfilliyinə nail olmalarına əlverişli şərait yaradır. Ancaq yollardan kənar meşənin çətin keçilə bilinməsi dozor və dəstələrin manevrini ləngidir, kəşfiyyatın aparılma sürətini azaldır və tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan vaxtı uzadır.

Dozor və dəstələrin, təkərli transportyorlarda fəaliyyəti, çox vaxt, yalnız yollar, mərzlər, enli cığırılar və seyrək meşə boyunca mümkün olur. Kəşfiyyat aparılarkən şəxsi heyətin bir hissəsi, təkcə, oriyentirləşmək və maşınlar üçün əlçatmaz yüksək yerlərdən, ağaclardan müşahidə aparmaq və ərazi predmetlərini gözdən keçirmək üçün deyil, həm də sonrakı manevr yollarının axtarılmasından və nəzərdə tutulmuş marşrutun ayrı-ayrı sahələrinin təmizlənməsindən ötrü, tez-tez maşınlardan düşməyə məcburdur. Maşınların, yollardan kənar meşədə idarə olunması, yorulma nəticəsində, adətən, hərəkət şəraiti dəyişikliyinə reaksiyasının və komandalara həssaslığının azaldığı sürücü heyətinin həddən artıq yüklənməsi ilə bağlıdır. Bu, ya dincəlmək üçün dayanacaqlar etmək, ya da hər bir maşında ehtiyat sürücünün olması zərurətini doğurur.

Müdafiədə üstünlüyün əldə olunması gedişində və geri çəkilən düşmən təqib edilərkən, korpusun (briqadanın) kəşfiyyat bölmələri tərkibindən və əlavə verilmiş atəş dəstəyi helikopterlərindən komplektləşdirilən əlahiddə hava-yerüstü kəşfiyyat dozorlarından istifadə oluna bilər. Kəşfiyyat aparılarkən, bu cür dozorlar havadan müşahidəni



yerüstü dozorların çıxarılması, qəfil basqın, yaxud helikopterlərin atəş himayəsi ilə pusqulardan fəaliyyətlə uzlaşdırıla bilər.

Düşmən arxasında fəaliyyət göstərən piyada kəşfiyyat qruplarının rolu, meşədə xeyli artır. Bu, onların, hava şəraitindən və meşənin xarakterindən asılı olmayaraq, maskalanmış obyektlər haqqında dəqiq məlumatlar əldə etmək, düşmənin, o cümlədən hava kəşfiyyat vasitələri ilə müşahidə oluna bilməyən yollar, mərz və cığırılarla hərəkətlərini fasiləsiz izləmək, eləcə də düşmən arxasında əsir və sənədləri ələ keçirmək, artilleriyanın atəsinə düzəliş vermək və dəstəkləyici artilleriyanı havadan görünməyən hədəflərə zərbələr üçün tuşlamaq imkanları ilə şərtlənir. Meşədə gizlicə və qəfil hərəkətlər, düşmən tərəfindən aşkar edildikdə isə onun təqibindən yayınmaq üçün əlverişli şərait piyada kəşfiyyat dozorlarının davamlılığını artırır.

Tapşırığın yerinə yetirilmə vaxtını qısaltmaq və şəxsi heyətin gücünü qoruyub saxlamaqdan ötrü, kəşfiyyat qruplarının bir hissəsini düşmən arxasına, uçuş təhlükəsizlikləri bilavasitə meşə üzərində xeyli artan helikopterlərlə göndərmək məqsədəuyğundur. Bəzən qrupları helikopterlərdən, hətta ağac təpələrinə, çox vaxt bucurqadın köməyi ilə ip nərdivanla düşürmək (qruplar düşmən arxasından göndərilərkən mindirmək) lazım gəlir



ki, bundan ötrü, kəşfiyyatçıların və helikopter ekipajlarının əlavə məşqi tələb olunur.

Meşədə daha yaxşı oriyentirləşmənin və obyektlərin (hədəflərin) koordinatlarının daha dəqiq müəyyənləşdirilməsinin təmin edilməsindən ötrü, qrupları 1 : 50 000, yaxud 1 : 25 000 miqyaslı xəritələrlə (imkan daxilində fəaliyyət rayonunun, koordinat şəbəkəsi göstərilmiş aerofotoşəkillərlə), kompaslarla (hər bir kəşfiyyatçıya), portativ qarmaqlarla (qrupa bir cüt), addımölçən və uzaqlıqölçənlə (qrupa hərəyə bir) təchiz etmək məqsədəuyğundur.

Meşədə, düşmənlə qəfil rastlaşma zamanı yaxın döyüşün başvermə ehtimalının artması, şəxsi heyəti səs avtomatla təmin etmək zərurəti doğurur və kəşfiyyatçılardan əlbəyaxa döyüş məharətinə yiyələnmələrini tələb edir.

Qrupların nəzərdə tutulmuş nüvə zərbələri rayonlarından təhlükəsiz uzaqlığını müəyyən etmək üçün nəzərə alınmalıdır ki, meşə, zərbə dalğasının tələfat radiusunu 1,5-2 dəfəyə qədər kiçildir.

Kəşfiyyatçı təyyarə ekipajlarının və ordu aviasiyası helikopterlərinin xeyli uzaq, o cümlədən digər kəşfiyyat növlərinin əlçatmaz sahələrdən düşmən və ərazi haqqında qısa müddətdə məlumatları əldə etmə imkanları, hava kəşfiyyatının rolunu artırır. Buna rəğmən meşə, ekipajların obyektləri vizual aşkaretmə və tanıma imkanlarını azaldır. Düşmən qoşunlarının ekipaj tərəfindən vizual olaraq gözdən keçirilən yerləşmə rayonlarının ölçüləri 1,5-2 dəfə kiçilir. Meşənin transparantlığı (ağac çətirləri ilə örtülməmiş sahənin meşənin ümumi sahəsinə nisbəti başa düşülür) zamanı meşədəki obyektlərin 0,5-dən azı vizual olaraq, aşkar edilmir. Odur ki, meşə üzərində aparılan orta dərəcəli ərazidən daha iri miqyaslarda hava fotoçəkilişinin, eləcə də, hava kəşfiyyatının digər kəşfiyyat növləri ilə sıx qarşılıqlı əlaqəsinin əhəmiyyəti artır.

Hava kəşfiyyatı aparmaq üçün pilotsuz uçan aparatlar hissə və bölmələrindən korpusun maraqlarına cavab verən fəaliyyət göstərəcək hava kəşfiyyat orqanları ayrılı bilər: kiçik məsafəli pilotsuz uçan aparatların hava və radioelektron kəşfiyyat postları, yaxın məsafədə fəaliyyət

göstərən hava kəşfiyyat heyətləri. Ehtiyac olduqda kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün korpusun tərkibindən kəşfiyyat və xüsusi vasitələrlə təchiz olunmuş ştatdankənar güc və vasitələr cəlb oluna bilirlər.

Elektromaqnit şüalanmaların əksətməsi və meşə tərəfindən udulması səbəbindən, radio və radiotexniki kəşfiyyatın imkanları azalır, radiolokasiya kəşfiyyat vasitələrinin tətbiqi, radiorabitə postları üçün mövqelərin seçilməsi və kəşfiyyat orqanları ilə radiorabitənin (ələxusus UQD diapazonda) saxlanması çətinləşir. Hərəkət edən kiçik və orta məsafəli yerüstü hədəflərin kəşfiyyatı radiolokasiya stansiyalarından meşədən azad rayonların, habelə yol sahələri və məzrlərin müşahidəsində istifadə olunur. Bəzən ağaclardan, kol-luqdan və otdan əks edən maneolucu (yanlıq) siqnalların təsiri nəticəsində, radiolokasiya stansiyaları tərəfindən hədəflərin aşkaredilmə uzaqlığı xeyli (1,5-2 dəfəyə qədər) azala bilər.

Digər kəşfiyyat orqanları tərəfindən müşahidəsi aparılmayan hədəflərin kəşfiyyatından və onlara artilleriya atəşinə düzəliş verməkdən ötrü, Böyük Vətən müharibəsinin təcrübəsindən göründüyü kimi, düşmən arxasına artilleriya kəşfiyyat qrupları göndərilə bilər.

Tapşırıqların həcmi, artan mühəndis kəşfiyyatı zamanı meşədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsas səyləri, düşmənin hücum istiqamətlərində ərazinin keçilə bilinməsini və dağıdılmış yol sahələrini, meşə qalaqlarını, nüvə-mina maneələrini, yanğı rayonlarını və düşmənin daha çox möhkəmləndirilmiş dayaq məntəqələrini, yandan ötüb-keçmə yollarını axtarır tapmaq məqsədilə, korpusun əsas səylərin cəmləşməsi istiqamətində cəmləşdirilir.

Tapşırıqların yerinə yetirilmə müddətini qısaltmaq üçün, korpusdakı mühəndis və kimya dozorlarının bir hissəsi helikopterlərdə fəaliyyət göstərə bilər.

Texnika helikopterin bayır asmasına bərkidilməklə, yerüstü kəşfiyyat qüvvə və vasitələrinin çətin keçilə bilən rayonlar üzərindən daşınmalarının, eləcə də, yanğından mühafizə tədbirləri keçirilməsinin meşədə əhəmiyyətini artırır.

Meşədən çıxılmazdan əvvəl korpus kəşfiyyatının

səyləri, birləşmələrimiz (hissələrimiz) meşə kənarına çıxarkən düşmənin onlara qəfil zərbələr endirmək niyyətlərinin boşa çıxarılmasının təmin edilməsi məqsədilə aparılır.

### NƏTİCƏ

İstər tarixdə qalan, istərsə də müasir döyüşlər göstərir ki, meşəlik ərazilərdə müdafiə zamanı kəşfiyyatın tətbiqində yeni üsul və texnologiyadan istifadə etməklə qəti nəticəyə nail olmaq mümkündür. Döyüş növündən asılı olmayaraq kəşfiyyatın təşkili zamanı güclü müşahidə sisteminin qurulması müdafiənin ayrılmaz bir hissəsidir. Aparılan araşdırmadan belə nəticəyə gəlinir ki, meşəlik ərazidə müdafiə zamanı kəşfiyyatı təşkil edərkən bəzi hallarda qarşılaşılan çətinlikləri dəf etmək, canlı qüvvə qənaətinə əməl etmək üçün müasir texniki vasitələrin tətbiqinə və daha dəqiq qiymətləndirməyə əhəmiyyətli dərəcədə ehtiyac duyulur.

### ƏDƏBİYYAT

1. Разведка военно-энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. В 86 томах, 1890-1907
2. Перминов. С. И. Войсковые разведчики. Москва, Воениздат, 1962
3. Полевой устав армии США. Ведение боевых действий. FM100-5, 1962
4. Бублик. Г. И. Разведка в лесисто-болотистой местности. Москва, Воениздат, 1944
5. Quru qoşunlarının döyüş təlimnaməsi. I hissə.
6. Taktiki kəşfiyyat kitabı (dərslük).
7. QQT-100-15 ordu və korpus əməliyyatı. 2005

### РЕЗЮМЕ

#### ВЕДЕНИЯ РАЗВЕДКИ В ОБОРОНЕ В ЛЕСИСТЫХ МЕСТНОСТЯХ Н. МУРАДОВ

В современных условиях, особенно если учесть местность Нагорного Карабаха наша

армия должна быть готова действовать в различных географических и климатических районах, как в активном наступлении, так и в решительной обороне. С этой точки зрения ведение и подготовка мероприятий по разведывательной деятельности ведет к уменьшению вероятных потерь, полной победы над противником. В статье отражены трудности и решения, а также приведена ясность к некоторым моментам по ведению разведки в горнолесистой местности во время обороны.

#### SUMMARY RECONNAISSANCE IN WOODLAND TERRAIN IN DEFENSE N. MURADOV

In modern conditions army should be prepared to conduct active and decisive operations in different climates, on different terrains during active assault and in decisive defense. From this point of view intelligence precautions play the leading way to achieve victory, decrease in probable casualties and total victory in war. In this article problems and solutions to that questions of reconnaissance in mountainous and woodland terrain has been explained.

# PİLOTSUZ HAVA KƏŞFİYYATI KOMPLEKSLƏRİNİN MÜASİR DÖYÜŞ ƏMƏLİYYATLARINDA ROLU

Mayor Vüqar ABBASOV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** PUA, kəşfiyyat PUA-sı, PUA-nın tətbiq sahələri, hava kəşfiyyatının aparılma növləri.

**Ключевые слова:** БПЛА, разведочный БПЛА, сферы применения БПЛА, виды ведения воздушной разведки.

**Keywords:** unmanned flying machine, reconnaissance unmanned flying machine, sphere of the accomplishment of the UAV, type of conducting air scout.

**e-mail:** vugar20@yahoo.com

şafın təsiri ilə hava kəşfiyyatına olan tələblərin formalaşması, bu tələblərin texnikanın, silahlanmanın hər inkişafda dəyişilməsi, qoşunların hücumlarının atəş gücünün, manevr və tempinin artması kimi məsələlər labüddür.

Kəşfiyyat obyektləri müxtəlifdir: stasionar və hərəkətli, böyük ölçülü və nöqtə, açıqda olan və maskalanmış. Onların çətinlik dərəcələri və aşkaretmə əlamətləri də fərqlidir. O cümlədən kəşfiyyat obyektləri zamanla dəyişilərək yeni sima alırlar.

“Döyüş sahəsinin müşahidəsi” termini quru qoşunlarına məxsusdur. Xidmətinin ilk günlərindən quru qoşun döyüşçülərinə döyüş sahəsinin müşahidəsi təlim və tədris edilir. Bu termindən aviasiya da istifadə edir. Hərbi aviasiyanın yaranması ilə onun ilk yerinə yetirdiyi döyüş tapşırığı hava kəşfiyyatı olmuşdur. Hava kəşfiyyatı taktikasının bir neçə onillikləri əhatə edən özünəməxsus tarixi vardır. Bu tarixi səhifələrdə onun inkişafında dönüş yaradan xeyli sayda qəhrəmanlıqlar, dramatik anlar, uğur və uğursuzluqlar, hadisə və durğunluq dövrləri olmuşdur. Böyük Vətən müharibəsi dövründə havadan döyüş sahəsinin müşahidəsinin əsas tapşırığı, əsas hücum istiqamətində hərəkətdə olan öz qoşunlarımızın cari vəziyyətinin müəyyən edilməsi idi.

Qoşunların kəşfiyyata olan tələbi dəyişərək inkişaf etməkdədir. Buna səbəb, texniki imkanların inkişafı, qoşunların döyüş fəaliyyətlərinin xarakterindəki dəyişikliklər və kəşfiyyat məlumatlarına artan ehtiyaclardır. Buna görə, bu inki-

Hava kəşfiyyatçısı döyüş sahəsinin üzərindədir. Aşağıda mina və mərmilər partlayır, yer sanki qaynayır, döyüş gedir. Yanan tankların qara tüstüsü göylərə ucalır. Tüstü külək istiqamətinə yönələrək yer səthini örtür və kəşfiyyatçının atəşdən parıldayan döyüş sahəsinə bəzən görməsinə maneə yaradır. Tüstünün səngiyən yerlərindən bir-birinə qarşı hərəkətdə olan qoşunlar, tanklar görünür. Bir az kənarda artilleriya mövqedədir. O özünü uzun, sarı alov ilə bürüzə verir, toplar atəş açır ... və.s

2-ci Dünya müharibəsi illərində hava kəşfiyyatçıları qarşısında məhz belə bir mənzərə açılırdı. Tam bir hədəflər kompleksi: hərəkətdə olan qoşunlar, tanklar döyüş düzülüşündə, artilleriyanın, minaatanların, tank əleyhinə vasitələrin mövqe-

ləri. Düşmən fəaliyyətinin xarakterini müəyyən etmək, yarma icra edən öz qoşunlarımızı tanımaq asan deyildi. Həmçinin düşmən müdafiəsi üzərində müşahidə aparmaq da asan deyildi. Belə ki, kəşfiyyat təyyarələrinin görünməsi ilə düşmən müdafiə mövqeyi donmuş və ölü bir sükunətdə görünürdü. Düşmən, qoşun və döyüş texnikasını mümkün olduğu qədər güclü maskalayır, kamufulyaj örtüklər və maskalama torları tətbiq etməklə müdafiə qurğularını gizlətməyə çalışır. Fəal müdafiə işləri və qoşunların yerdəyişməsi gecələr və pis hava şəraitlərində həyata keçirilirdi. Kəşfiyyatçılar görünən anda hər şey donurdu. Yalnız “təqlidəci” qoşun qruplaşması “canlanırdı”, aldadıcı obyektlər fəaliyyət göstərirdi. Bu “görünməyən” düşmən idi və onu aşkar etmək çox çətin idi.

**Hava kəşfiyyatı** – hərbi kəşfiyyatın növlərindən biri olaraq uçan aparatların köməyi ilə havadan aparılır. Silahlı qüvvələrin bütün növləri və qoşun növləri ilə hərbi fəaliyyətlərin uğurlu yürüdülməsi üçün düşmən haqqında (obyektlər, qüvvə və vasitələr, ərazi və.s.) məlumat əldə etmək məqsədilə kəşfiyyat aviasiya hissələri, aviasiya birləşmələrinin kəşfiyyat bölmələri, döyüş tapşırığı yerinə yetirən bütün ekipajlar, həmçinin pilotsuz uçan aparatlar (təyyarələr, avtomatik aerostatlar və.s.) ilə yerinə yetirilir. Əksər ölkələrin silahlı qüvvələrində hava kəşfiyyatının əsas vasitələri **pilotlu və pilotsuz kəşfiyyat təyyarələri hesab edilir.**

**Pilotsuz uçuş aparatı** dedikdə bir və ya çoxsaylı istifadəyə nəzərdə tutulmuş, bortunda heyət olmayan, güc qurğuları ilə təchiz olunmuş, aerodinamik prinsiplərə əsaslanan, qaldırıcı gücə və faydalı (və ya döyüş) yükə malik, xüsusi tapşırıqları yerinə yetirməyə qadir uçuş davamlılığına sahib uçuş aparatı başa düşülür. Onlar əhəmiyyətli dərəcədə uzaqlıqda yerləşən kəşfiyyat obyektlərinə çıxmağa, kiçik zamanda böyük bir ərazini müşahidə etməyə, dəqiq kəşfiyyat məlumatlarını əldə etməyə və onu çevik şəkildə yuxarı komandanlığa çatdırmağa qadirdirlər. Döyüş fəaliyyətlərinin daha da səmərəli təmin edilməsi məqsədilə hava kəşfiyyatı daim digər kəşfiyyat növləri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmalıdır.

**PUA-lar təşkilatı və texniki əlamətlərə görə siniflərə bölünür:**

– tətbiq miqyasına görə (strateji, əməliyyat və taktiki);

– quru, hava və dəniz qoşunları, digər güc strukturları (DİN, sərhəd qoşunları, FHN və.s) tərəfindən tətbiq edilən ləvazimatlara görə;

– çəki və qabarit xüsusiyyətlərinə görə (incə və kiçik, çox kiçik, kiçik, orta, böyük);

– yenidən tətbiqedilmə imkanına görə (bir dəfə istifadə üçün və çoxsaylı istifadə üçün);

– aerodinamik sxemə görə – təyyarə və helikopter formasında;

– start üsuluna görə – katapult yolu ilə, əllə havaya buraxma yolu ilə, qalxma-enmə zolağından buraxılanlar;

– enmə üsuluna görə – təyyarə üsulu ilə, paraşütlə enənlər, müxtəlif qurğularla durdurulanlar;

– idarəetmə üsuluna görə – idarəetmə kanalı vasitəsilə operatorlar tərəfindən idarə edilənlər, proqram üzrə avtomatik idarə edilənlər, kombinə üsulla idarəetmə;

– tətbiqedilən kəşfiyyat avadanlıqları növünə görə – foto-video, radiolokasiya, istilik, radio və radiotexniki kəşfiyyat, radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyat, meteokəşfiyyat;

– yığılmış məlumatın alınması vaxtına görə – real zaman miqyasında, vaxtaşırı rabitə seansının gedişi zamanı, enişdən sonra;

– buraxıcı qurğunun bazalanma növünə görə – yerüstü, hava, dəniz;

– tətbiq edilmə hündürlüyünə görə – çox az hündürlükdə, az hündürlükdə, orta hündürlükdə və böyük hündürlükdə tətbiq edilənlər;

– fəaliyyət məsafəsinə görə – uzaqlığı çox az olan məsafə, az məsafə, orta məsafə, böyük məsafədə;

– uçuşu davamətə qabiliyyətinə görə – kiçik, orta və böyük səviyyədə davamətə qabiliyyəti.

Hava kəşfiyyatı **strateji, əməliyyat və taktiki kəşfiyyata** bölünür. **Strateji hava kəşfiyyatı** ali komandanlığı düşmən dərinliklərində yerləşən strateji obyektlər barədə vacib kəşfiyyat məlumatları ilə təmin etmək məqsədilə aparılır. **Əməliyyat hava kəşfiyyatı** birlik (birləşmə), silahlı qüvvələr növləri və qoşun növləri komandanlığı-

nın maraqlarında cəbhə və ordu əməliyyatlarında, eləcə də donanma və HHQ-ləri tərəfindən keçirilən əməliyyatlarda vacib kəşfiyyat məlumatlarını əldə etmək məqsədilə aparılır. **Taktiki hava kəşfiyyatı** birləşmələrin və hissələrin, silahlı qüvvələr növləri və qoşun növlərinin maraqlarında döyüşün təşkili və aparılması üçün zəruri olan kəşfiyyat məlumatlarının əldə edilməsini təmin etmək məqsədilə aparılır. Taktiki hava kəşfiyyatının əsas səyləri döyüş sahəsində və taktiki dərinlikdə olan obyektlərə cəmləşdirilir.

**Hava kəşfiyyatının aparılmasının əsas üsulları bunlardır:**

- vizual müşahidə;
- aerofotokəşfiyyat;
- radioelektron vasitələrin köməkliyi ilə kəşfiyyat.

**Hava kəşfiyyatının aparılma üsulunun seçilməsi asılıdır:**

- yerinə yetirilən tapşırıqdan;
- uçan aparatın (UA) növündən və onun kəşfiyyat avadanlığından;
- düşmənin əks-müqavimətindən;
- sutkanın vaxtından və meteoreoloji vəziyyətdən.

**Vizual müşahidə** gözlə və ya optik cihazlarla həyata keçirilir. Bu üsul böyük rayonları tez bir zamanda araşdırmaqla düşmənin qruplaşması və fəaliyyəti, obyektləri barədə ümumi məlumatlar almağa, eləcə də ərazi və havanın öyrənilməsinə, əldə olunmuş məlumatların dərhal ümumiləşdirilməsinə və uçan aparatın bortundan komandanlığa ötürülməsinə imkan verir.

**Aerofotokəşfiyyat** gündüz və gecə aerofotoparatlarının köməyliyi ilə yerinə yetirilir. O düşmən qoşunları, obyektlər və ərazi barədə daha dolğun, doğru və dəqiq məlumatların əldə edilməsini təmin edir.

**Radioelektron vasitələrin köməyliyi ilə hava kəşfiyyatı aşağıdakı formalara bölünür:**

- radio;
- radiotexniki;
- radiolokasiya;
- televizion.

**Radiokəşfiyyat** zamanı düşmənin, radio ötürü-

cülərinin məzmununu üzə çıxarmağa, onun qüvvələrinin tərkibini və yerləşmə yerlərini müəyyən edən, onların fəaliyyəti və niyyətləri barədə məlumat almağa imkan verən təyyarə radioqəbuledici qurğuları istifadə edilir.

**Radiotexniki kəşfiyyat** zamanı düşmənin radiolokasiya və radioteleidarəetmə vasitələrinin işinin əsas texniki parametrlərini, həmçinin yerləşmə yerlərini aşkar etməyə imkan verən qəbul-pelenqləmə qurğuları tətbiq edilir. Radiotexniki kəşfiyyat istənilən hava şəraitində gecə və gündüz aparıla bilər.

**Radiolokasiya kəşfiyyatı** düşmənin radiolokasiya ilə münasibətdə kontrastlıq təşkil edən obyektləri aşkar etmək, obyektlərin və ərazinin radiolokasiya təsvirinin fotoçəkilişini almaq, onun radiolokasiya maskalanması üzrə tədbirlərini üzə çıxarmaq üçün təyyarə RLS-in vasitəsilə yerinə yetirilir.

**Telekəşfiyyat** həm düşmən qoşunlarının həm də öz qoşunlarımızın obyektlərini və fəaliyyətlərini müşahidə etməyə imkan verən, tərkibində təyyarədən ötürücü və yerüstü qəbuledici stansiyaları olan televizion sistemlərin köməkliyi ilə yerinə yetirilir. Bir çox ölkələr istilik, lazer və digər vasitələr də tətbiq edirlər.

Döyüş sahəsinin müşahidəsi üzrə məsafədən idarə olunan uçan aparatların (MİUA) interaktiv rejimdə yerüstü məntəqədə operator tərəfindən idarə olunması vacibdir. Döyüş sahəsinin havadan müşahidəsi prosesi növbəti ardıcılıqlarla həyata keçirilir.

**Hədəfin (obyektin) axtarışı.** Hədəfin axtarışı zamanı uçan aparat, operatoru maraqlandıran obyektlərin olacağı marşrut üzrə hərəkət edir. Bu zaman operator, səthin Mİ uçan aparat tərəfindən radiokanal vasitəsi ilə ötürülən quş uçuşu təsvirini müşahidə edir.

**Hədəfin aşkar edilməsi.** Hədəfdə şübhəli nöqtələr aşkar etdikdə operator onu daha yaxşı müşahidə etmək üçün bəzi idarəedici fəaliyyətlər yerinə yetirir. İdarəedici fəaliyyətlər bunlar ola bilər:

- uçan aparatı hədəfə yönləndirmək;
- kameranın baxış sahəsini darlaşdırmaq;
- daha dar fiksasiyalı görüş sahəsi olan ka-

meraya çevirməklə və.s.

Operatorun belə fəaliyyətləri nəticəsində şübhəli nöqtənin təsviri aydın olduqda o, bu nöqtənin onu maraqlandıran hədəflər sırasına daxil olduğuna dair qərar qəbul edir.

**Hədəfin tanınması.** Operator aşkar edilmiş hədəfi diqqətlə izləməklə yanaşı idarəedici fəaliyyətlər icra edərək hədəfin növünü və elementlərini müəyyən edir. “Bu müdafiənin dayaq məntəqəsi”, “tank”, “maskalanmış səngər” və.s ola bilər.

**Hədəfin koordinatlarının ölçülməsi.** Bu mərhələdə operator mövcud proqram təminatında bunun üçün nəzərdə tutulmuş hərəkətli və hərəkətsiz kəşimləri hədəfin təsviri ilə bir araya gətirərək kompyutera koordinatı təyin etmək üçün komanda verir.

**Məruzə.** Hədəf üzərində görülmüş işin nəticəsində operator hədəf barəsində (növu və koordinatları) məruzə formalaşdırır. Məruzə bu və ya digər üsulla tələbatçıya çatdırılır.

**Döyüş sahəsinin müşahidəsinə davam etməyə keçid.** Hədəflə işini bitirdikdən sonra operator Mİ uçuş aparatına proqram üzrə uçuşlarını davam etmək üzrə və ya hədəfə yenidən giriş etmək üçün komanda verir. Operator, məsafədən idarə olunan uçuş aparatının sonrakı uçuş proqramını dəyişə bilər.

MİUA-nın hər hədəflə iş dövrü kifayət qədər uzun bir proses deməkdir. Bu zaman MİUA bir hədəflə məşğul olur və digər hədəflərin axtarışını, aşkar edilməsini və tanınmasını icra etmir.

#### QOŞUNLAR HAVA KƏŞFİYYATINDAN HANSI MƏLUMATLARI GÖZLƏYİR

Əgər 1-ci Dünya müharibəsi zamanı aparılan döyüşlərin xarakterinə nəzər salsaq görərik ki, bu döyüşlərdə dərinlikdə kəşfiyyatın aparılması tələb olunmurdu, belə ki, az maneəvərlə və zərbə qüvvəsindən ibarət olan qoşunlarda tərəflərin hücum döyüşlərinin xarakteri müdafiə hədd və zolaqlarının ardıcıl olaraq “çeynənməsindən” ibarət idi. Belə olan halda, müvəffəqiyyətdən faydalanaraq düşmənin dərinliyinə doğru irəliləmə həvəsi olmadığı üçün daha böyük dərinliklərdə də kəşfiyyatın tətbiqinə ehtiyac qalmırdı. Qoşunların az

hərəkətli kolonlarının hava kəşfiyyatı tərəfindən aşkar edilməsi halında gizlənməsi çətin idi və aşkar edilmiş obyektlər barədə məlumatlar öz aktuallığını uzun saatlar ərzində saxlaya bilirdi.

2-ci Dünya müharibəsi vaxtında bu mənzərə tankların və aviasiyanın geniş tətbiqi, dərinliyə doğru hücum əməliyyatlarının davam etdirilməsi və hücum sürətinin yüksəlməsi kimi xarakterlərin fonunda tamamilə dəyişildi.

Təbii ki, döyüş fəaliyyətlərinin bu cür xarakteri, kəşfiyyat məlumatlarına olan tələbləri də kökündən dəyişdi. Artıq düşmənin fəaliyyəti barəsində məlumat komandir və qərargahlara nəinki taktiki, həm də əməliyyat dərinliyində lazım idi. Bilmək vacib idi ki düşmən necə manevr edir, qoşunlarının və aviasiyasının əsas səylərinin cəmləşmə istiqaməti haradır, düşmənin müdafiə həddi haradan keçir və.s. Qoşunların tələblərinin təsiri altında hava kəşfiyyatı rayonunun dərinliyi və genişliyi ani artmağa başladı. Onun əldə edəcəyi məlumatın həcmi artdı, məlumatın çatdırılması müddəti isə qısaltdı. Kəşfiyyatın əsas səyləri hücum əməliyyatlarının bütün dərinliyi boyu düşmən müdafiəsi və qruplaşmasının aşkar edilməsi, qoşunların yerdəyişməsinin izlənməsi, aerodromlarda aviasiyanın fəaliyyəti və bizim mexanikləşdirilmiş, eləcə də, tank-zərbə birləşmələrimizin hərəkət marşrutunun ortaya çıxarılmasına yönəldilirdi. Hava kəşfiyyatına olan tələbat əhəmiyyətli dərəcədə artdı.

Yaxın keçmişə nəzər salsaq görərik ki, 2-ci Dünya müharibəsindən sonra texnikada, silahlanmada və döyüş fəaliyyətlərinin xarakterində baş verən dəyişikliklər kəşfiyyata olan tələblərdə daha çox hiss olunmağa başladı. Bu tələblərin artmasına gətirib çıxaran əsas (aparıcı) məqamları ortaya qoymağa çalışaq.

**Bütün silah sistemlərində atəş gücünün, atışın hərəkətliliyi və dəqiqliyinin artması nəticəsində** Qərbin bir çox ordularında qoşunlar böyük dağıdıcı gücə malik nüvə sursatları aldılar, daha sonra 80-ci illərdə isə öz effektivliyinə görə az gücə malik nüvə silahından geri qalmayan yüksək sərrast silahlara sahib oldular. Tank, ZTR və PDM-lərin sayı xeyli sayda artdı. Xarici mət-

buatda bu cür texnikalar böyük dərinlikdə fəaliyyət göstərə bilən yüksək manevrli texnikalar kimi, artilleriya sistemləri isə əvvəlki nümunələrdən fərqli olaraq böyük məsafədə atəş uzaqlığı ilə yanaşı yüksək atəş tempini təmin etmə qabiliyyətində olduğu təqdim edildi. Məsələn, 2-ci Dünya müharibəsindən bu günə kimi amerikan tanklarının yanacağa nəzərən ehtiyat gedişi 3 dəfə, artilleriya silahlarının atış tempi 5 dəfə artmışdır. Həmin dövrdə tankların hərəkət sürəti 15-20 km/saat təşkil edirdi. İndi tankların, ZTR-lərin, PDM-lərin sürəti 60 km/saat hətta kəşifən ərazilərdə belə onların sürəti 20-30 km/saat təşkil edir. Müasir, tezhərəkətli vasitələrlə təchiz olunmuş raket və artilleriya sistemləri də bu cür sürətli hərəkətə malikdirlər. Ümumqoşun birləşmələrinin təşkilat strukturuna daxil edilən döyüş və nəqliyyat helikopterləri öz növbəsində qoşunların hərəkət sürətini daha da artırır. Qərb mütəxəssislərinin fikrincə qoşunlarda geniş vüsət alan idarəolunan və özüyönlənən mərmilər (qanadlı ballistik raketlər, aviasiya bombaları, yarımavtomatik yönləndirilən tank əleyhinə raket kompleksləri, idarəolunan artilleriya mərmiləri) və yüksəkdəqiqli silahların digər nümunələri kiçikölçülü zirehli hədəflərin məhvini və atışın yüksək dəqiqliyini təmin edir. Yüksəkdəqiqli silahların mövcudluğu ilə belə hədəflərin məhvinin çox asan olmasını hesab edən NATO-nun hərbi rəhbərliyinin qənaətləri əsassız deyil. Yalnız bir problem qalır, o da onların aşkar edilməsi və qoşunlara kəşfiyyat məlumatlarının vaxtında ötürülməsidir.

Bütün bu yeniliklər qoşunların kəşfiyyat orqanları qarşısında qoyduğu tələblərə təsirsiz ötüşə bilməzdi. Məhvetmə vasitələrinin atış uzaqlığı artdıqca sayı və əhəmiyyəti daha artan, dərinliklərdə yerləşən hədəflərin artilleriya vasitələri və raket atəşləri ilə məhfini təmin etmək üçün həmin hədəflərin xarakteri və koordinatları barədə tam və dəqiq məlumatlara ehtiyac yaranır. Kiçik bölmələrin böyük təsirlərə malik silahlarla təchiz edilməsi həmin bölmələrin döyüş zamanı diqqətə alınmasını zəruri edir və hər biri bir kəşfiyyat obyektini kimi qiymətləndirilir. Məsələn, sərbəst fəaliyyət göstərən **taktiki təyinatlı raket bölmələri**,

**artilleriya batareyaları, qoşunları idarəetmə məntəqələri** – bunların hamısı kəşfiyyatın müstəqil aşkar edəcəyi hədəfləridir. Bütün bunlar öz növbəsində hava kəşfiyyatının qarşısında mümkün qədər az vaxt ərzində, xeyli sayda yüksək hərəkət qabiliyyətli, kiçikölçülü hədəflərin müşahidəsi, geniş rayonun baxışının təşkili kimi tələblər qoyur. Belə bir vəziyyətdə kəşfiyyatın imkanları ilə artan hədəflərin arasında onların aşkar edilməsi üzrə ziddiyyət meydana gələrək artır. Bu səbəbdən hava kəşfiyyatının əsas səyləri, qoşunlara daha çox təhlükə yaradan birinci dərəcəli obyektlərin müəyyən edilməsi və izlənməsinə yönəldilməlidir.

Müasir zamanda döyüş fəaliyyətlərinin manevr, gərginlik və dinamikliyi artmışdır. Əvvəllər qoşunlar piyada döyüş düzülüşündə saatda 4-5 km məsafəyə yerdəyişmə edirdilərsə, günümüzdə mobil imkanlar sayəsində onlar, yüksək sürətlə, yüksək manevrli döyüş fəaliyyətlərini yerinə yetirmə imkanları ilə yanaşı düşməne onun dərinliyi boyu atəş zərbəsi endirmə və müxtəlif döyüş tapşırıqlarını sərbəst yerinə yetirmə qabiliyyətinə malikdirlər.

Tərkibində helikopter bölmələri olan yüksək hərəkət qabiliyyətinə malik tank və motoatıcı birləşmələr, eləcə də səhra artilleriyası əsas istiqamətlərdə tez bir zamanda qüvvə çoxluğu yaratmaqla düşməni üzərində üstünlüyü təmin edir.

Müasir dövrdə keçirilən döyüş əməliyyatlarının məzmununu nüvə və atəş zərbələri, hava vasitələrilə düşməni müdafiə dərinliyinə doğru irəliləyərkən onun ələ keçirilməsi, hava-desant qoşunlarının qətiyyətli fəaliyyətləri, üz-üzə gəlmə döyüşləri təşkil edir. Güclü ehtiyat və 2-ci eşelona məxsus qoşunların dərinliyə doğru döyüş düzülüşü, döyüş sahəsinin ölçülərinin böyüməsinə gətirib çıxarır. Təbii ki belə xarakterli döyüş fəaliyyətlərində qoşunların kəşfiyyat məlumatlarına olan tələbləri ani artaraq yeni çalarlar meydana gətirir.

ABŞ ordusunun elektron sistemlərinin araşdırılması və inkişafı idarəsinin rəisi general mayor Ç.Daniel mövcud mürəkkəb silahları və qoşunların yüksək səviyyədə mexanikləşdirilməsini nəzərə alaraq demişdir: “Gələcək müharibələrdə

döyüş sahəsi 2-ci Dünya müharibəsi dövrü ilə müqayisədə tamamilə fərqli olacaq". Bütün bunlar düşmənin əsas zərbə istiqamətini müəyyən etmədə komandirə çətinlik yaratmaqla yanaşı düşmənin məhv edilməsi vacib olan ehtiyatlarının və onun həssas tərəflərinin aşkar edilməsi işində kəşfiyyatdan böyük səylər tələb edir.

Artıq komandir və qərargahlara döyüşün təşkilinə keçmişdə olduğu kimi günlər və hətta həftələr yox, sayılı saatlar və dəqiqələr sərf ediləcək. Bu o deməkdir ki kəşfiyyat real zaman miqyasında düşmənin, xüsusən də onun yüksək manevrli birləşmələrinin müşahidəsini aparmalı və döyüşün gedişi zamanı öz qoşunlarımızın düşməne vurduğu zərbələrin nəticələrinə yubanmadan nəzarət etməli, həmçinin növbəti fəaliyyətlər üçün hədəfin seçilməsi və incələnməsini təmin etməlidir. Bundan başqa, hava kəşfiyyatı nisbətən sürətli fəaliyyət göstərdiyi üçün digər kəşfiyyat növlərinin məlumatlarını yenidən yoxlamağa imkan yaradır.

#### KƏŞFİYYAT MƏLUMATINA OLAN TƏLƏBLƏRİN FƏRQLİLİYİ GENİŞLƏNDİ

Əlbəttə belə fərqlilik əvvəl də mövcud idi. Qərb ekspertlərinin fikrincə buradakı yenilik ondan ibarətdir ki döyüş fəaliyyətlərinin müxtəlif mərhələlərində eyni məlumat "tələbatçısına" eyni obyekt haqqında ona lazım olacaq spesifik məlumatları müxtəlif dərəcədə aydınlaşdırılmış şəkildə əldə edə bilsin. Məsələn, əgər quru qoşunlar komandanlığına düşmən qüvvə və vasitələrinin dislokasiya yeri və yerləşdiyi ərazinin xarakteri barədə dəqiq məlumat əldə etmək vacibdirsə, raket bölmələri komandirlərinə düşmənin böyük ölçülü hədəflərinin dəqiq xarakteri barədə məlumat əhəmiyyət kəsb edir, o cümlədən obyektlərin HHM vasitələri ilə himayəsi aviasiya komandirlərini maraqlandırdığı kimi, düşmən aerodromlarından təyyarələrin kütləvi havaya qalxması kimi məlumatlar HHM komandanlığı üçün əhəmiyyətlidir.

Günümüzdə müasir ordularda yüksək dəqiqliyə malik silahların tətbiqinə qarşı maskalanma fəaliyyətlərinin sürətlə inkişafı hava kəşfiyyatı qarşısında obyektlərin aşkar olunmasında dəqiq-

lik tələbinin artmasına səbəb olmuşdur.

Bütün təbəqə komandirlərin qərarlarının effektivliyi onların mövcud döyüş şəraitində baş verən dəyişikliklərə verdikləri cəld reaksiya ilə düz mütənasibdir. Buna görə də bütün hallarda kəşfiyyata olan tələblərdən biri də "vaxtında" məlumatı çatdırmaqdır, belə olmayan halda mənfi fəsadlar qaçılmazdır. Bu tələb öz növbəsində digər bir kəşfiyyat tələbinin yaranmasını vacib edir, belə ki kəşfiyyat proseslərinin quru qoşun və aviasiya döyüş fəaliyyətləri ilə "qarşılıqlı əlaqəsi" zərurəti yaranır. Kəşfiyyatla qoşunların döyüş fəaliyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi, kəşfiyyatla hədəflərin məhvinin real zamanda əlaqələndirilməsinə əsaslanan kəşfiyyat-zərbə komplekslərinin (KZK) təkmilləşdirilməsi ilə özünün növbəti inkişafını əldə etdi.

Əvvəllər döyüş fəaliyyətləri zamanı hər bir hədəfi iki dəfə aşkar etmək zərurəti yaranırdı, birinci dəfə kəşfiyyat zamanı, ikinci dəfə isə zərbə aviasiyasının ekipajı tərəfindən. Hava kəşfiyyatı (hədəflərin aşkar olunması) ilə zərbənin endirilməsi (hədəflərin məhvi) arasındakı zaman uçurumu əsasında tank və raket bölmələri kimi hərəkətli, yüksək manevrli hədəflər öz yerlərini dəyişə bilirdi və onlarla mübarizə aparmaq çətinləşirdi. Bu problem KZK-nın tətbiqi ilə aradan qaldırıldı, belə ki, bu komplekslər vasitəsilə obyektləri aşkar etməklə yanaşı eyni anda onların təkrar aşkar olunması ehtiyacı olmadan zərbə endirmək mümkündür.

KZK tərkibində mövcuddur: kəşfiyyat vasitələri və hədəfgöstərmə (təyyarələr, helikopterlər) məhvetmə (raketlər, təyyarələr), yerüstü radionaviqasiya məntəqələri şəbəkəsi, toplanma mərkəzi, xəbərlərin işlənilməsi və idarəetmə vasitələri.

Beləliklə, koordinatların təyin olunması və onların dərhal məhvetmə vasitələrinin aviasiya nişangah komplekslərinə ötürülməsi, təyyarə və raketlərin aşkar olunmuş hədəflərə yönləndirilməsi və cəld şəkildə nəticələrə nəzarət kimi tapşırıqlar hava kəşfiyyatı məlumatının "vaxtında" əldə olunması tələbindən meydana gəlmişdir.

Məhz qoşunların tələblərini yerinə yetirmək üçün hava kəşfiyyat aparatları düşmən arxasına uçurlar.



**Onların edəcəklərini sadalayaq:**

**Birinci**, düşmənin HHM-nin müqavimətini keçərək kəşfiyyat obyektlərinə çıxmalıdır.

**İkinci**, bacarıqla maskalanmış obyektləri aşkar etmək “görünməyən” düşməni tapmaq.

**Üçüncü**, bunun üçün təyyarələrin və müxtəlif aparatların yüksək uçuş-taktiki xüsusiyyətlərini tam istifadə etməyi bacarmaq.

**Dördüncü**, qoşunların tələbinə uyğun olaraq kəşfiyyat məlumatlarını “vaxtında” əldə edib çatdırmaq.

Bu dörd qruplaşdırılmış hava kəşfiyyatı sədləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəlidir.

PUA-ların hərbi sahədə geniş istifadə edilməsi bu aparatlara qoyulan tapşırıqların, bu tapşırıq növlərinin sinifləndirilməsi və müxtəlif şərtlərdə tətbiqi əsaslarının analiz edilməsinə imkan yaradır. Təyinatı üzrə sinifləndirilmiş əsas mövcud və perspektiv kəşfiyyat tapşırıqları:

- yerüstü hədəflərin kəşfiyyatı;
- hava hədəfləri əgər raket əleyhinə müdafiə sisteminin tərkibində tətbiq edilərsə, ballistik (ballistik raketlərin döyüş başlıqları) hədəflərin kəşfiyyatı;
- dəniz hədəflərinin kəşfiyyatı;
- ərazinin kəşfiyyatı (minalar və mina sahələri);
- radiasiya, kimyəvi və bioloji kəşfiyyat;

- meteokəşfiyyat;
- radio və radiotexniki kəşfiyyat.

**Atəş (zərbə) tapşırıqları:**

- yerüstü hədəflərə zərbələrin endirilməsi;
- dəniz hədəflərinə zərbələrin endirilməsi;
- HHM sisteminin elementlərinə zərərvermə (ilk növbədə radiolokasiya stansiyalarına);
- hava hədəfləri ilə mübarizə;
- ballistik raketlərin döyüş başlıqlarının məhv edilməsi (raket əleyhinə müdafiə sistemi tərkibində tətbiq edilərsə).

**Təminədiçi tapşırıqlar:**

- düşmənin radio və radiotexniki vasitələrinə maneələrin qoyulması, REM üzrə digər tapşırıqların yerinə yetirilməsi;
- atəşi idarəetmə və yerüstü, hava, eləcə də dəniz atəş vasitələrinə hədəf göstərmə;
- düşməne endirilən zərbələrin nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- xəbər və məlumatların retranslyasiyası;
- nəqliyyat tapşırıqları.

Döyüş potensialı daim artmaqda olan qoşunları, düşmən haqqında lazımi məlumata sahib olmadan istifadə etmək olmaz. Belə məlumat olmadan, düşməni döyüş düzülüşünə açılmasından əvvəl atəşin açılmasında və zərbənin endirilmə-



**ŞƏKİL 1.** KZK “MQ-1 PREDATOR” İDARƏOLUNAN İKİ ƏDƏD “HELFAYR” RAKETLƏRİ İLƏ



ŞƏKİL 2. MOBİL RLS VƏ YERÜSTÜ İDARƏETMƏ STANSİYASI (YİS)

sində qabaqlamaq, öz qüvvə və vasitələrimizin yenidən qruplaşmasını həyata keçirmək, döyüşə başlamaq üçün əlverişli mövqe tutmaq və dərinliyə doğru inkişaf etdirmək mümkün olmaz. Bunun üçün də qoşunlar, hava kəşfiyyatı qarşısında böyük tələblər qoyur.

#### NƏTİCƏ

PUA-nın hava kəşfiyyatında geniş istifadəsi müasir ümumqoşun döyüşlərini xarakterizə edən

amillərdəndir. Əməliyyat sahəsinin və orada baş verən müxtəlif döyüş fəaliyyətlərinin təfərrüatlı incələnməsindən alınan kəşfiyyat məlumatları, eləcə də döyüşlərin gedişində düşməyə vurulan zərbələrin nəticəsinin real zamanda yuxarı komandanlığa ötürülməsi ilə qəbul edilən doğru qərarlar qələbənin qarantıdır. Bu baxımdan PUA-nın daha da artmaqda olan imkanlarından səmərəli istifadə etmək üçün şəxsi heyətin taktiki və texniki bilik və vərdişlərinin fasiləsiz artırılması üzrə tədbirlərin yerinə yetirilməsi vacibdir.



ŞƏKİL 3. MOBİL RLS

осуществляется уничтожение объектов разведки в реальном времени в различных боевых действиях обеспечивает благополучные условия для достижения успешных результатов. Подобные комплексы имеют возможность в короткое время выйти на отдаленные объекты разведки, вести наблюдение на широкой местности, добыть точные данные разведки и вовремя донести результаты старшим командирам. Таким образом с резким изменением характера общевойсковых боев увеличились и требования к разведке.

## ƏDƏBİYYAT

1. [www.topwar.ru](http://www.topwar.ru)
2. [www.defense-update.com](http://www.defense-update.com)
3. Path Planning Strategies for Cooperative Autonomous Air Vehicles Tsourdos et al August 2010
4. <http://www.modernarmy.ru/article/331/podgotovka-operatorov-bpla-v-vs-ssha>
5. <http://dpla.info/articles/195> - Разведывательные ДПЛА

**РЕЗЮМЕ**  
**РОЛЬ КОМПЛЕКСОВ БЕЗПИЛОТНОЙ**  
**ВОЗДУШНОЙ РАЗВЕДКИ**  
**В СОВРЕМЕННЫХ БОЕВЫХ**  
**ОПЕРАЦИЯХ**  
**В. АББАСОВ**

Взаимодействие разведки с боевыми действиями войск, развитие ударно-разведывательных комплексов с помощью которого

## SUMMARY

**ROLE OF UAV IN MODERN**  
**COMBAT OPERATIONS**  
**V. ABBASOV**

With the contribution of the intelligence troops' actions during different military operations and with the development of the intelligence-attack systems based on connection about destruction of the targets by intelligence become much easier to gain decisive conclusions (results).

Such systems have a capability of getting to intelligence objects which are in long distance, observing large area, to reaching accurate intelligence informations and delivering them rapidly to the HQ.

According to mainly characteristic changing of the modern combined arms battles, demands to intelligence are increasing.

# HÜCUM ƏMƏLİYYATININ PLANLAŞDIRILMASI

Mayor Vüsal NAĞIYEV

## SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

**Açar sözlər:** hücum, hücum qrupu, cəmləşmə bölgəsi, hücum mövqeyi.

**Ключевые слова:** наступление, группировка наступления, район сосредоточения, позиция наступления.

**Keywords:** attack, attack group, region concentration, attack position.

**e-mail:** vusal.nagiyev@mail.ru

**Hücum** – briqadanın taktiki fəaliyyətlərinin əsas növlərindən biridir. O, düşməni darmadağın etmək və əhəmiyyətli rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək məqsədilə keçirilir. Darmadağın dedikdə düşməne elə bir tələfatın verilməsi başa düşülür ki, o, tam və ya qismən öz döyüş qabiliyyətini itirmiş olsun.

Briqadanın hücumunun məqsədlərinə bir sıra taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə nail olunur ki, onlardan da əsasları aşağıdakılardır: atəş üstünlüyünün qazanılması, düşmənin qoşunlarla və silahlarla idarəetmə sisteminin pozulmasında iştirak, düşmənin hava zərbələrinin dəf edilməsi, döyüş düzülüşü elementlərinin irəliləməsi və açılması, təyin olunmuş hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) düşmənin darmadağın edilməsi, əks-həmlələrin (əks-zərbələrin) dəf edilməsi, hücumun inkişaf etdirilməsi, düşmənin əhəmiyyətli rayonlarının (hədlərinin, obyektlərinin) ələ keçirilməsi.

**Hücumun planlaşdırılması** taktiki tapşırıqlar və onların icra müddəti üzrə həyata keçirilir. Əgər hücumun vaxtı müəyyən olunmayıbsa, he-

sablamalar “S” vaxtına nəzərən nisbi həyata keçirilir. Düşməne atəşlə zərər vurulması, bölmələrin hücumu keçməsi, briqadanın yaxın tapşırığının yerinə yetirilməsi və ikinci eşelonun döyüşə yeridilməsi daha detallı planlaşdırılır. Taktiki hava desantı tətbiqinin planlaşdırılması desantın əsas

qüvvələrinin endirilməsinə başlanması vaxtı əsas götürülərək ona nəzərən həyata keçirilir.

Hücumun hazırlanması taktiki fəaliyyətlərə hazırlığın ümumi müddəaları əsasında həyata keçirilir və aşağıdakılardan ibarətdir: idarəetmə orqanları və bölmələrin hücum döyüşünə hazırlanmasından, briqadanın vəzifəli şəxslərinin tabelikdəki bölmələrdə praktiki işi, onlara nəzarət və köməkliyin göstərilməsindən, hücum üçün başlanğıc rayonun (vəziyyətin) tutulması və onun mühəndis cəhətdən hazırlanmasından, irəliləmə marşrutlarının və açılma hədlərinin hazırlanmasından.

Dərinlikdən irəliləyərək hücum bir qayda olaraq, xəritə üzrə təşkil olunur, vaxt olduqda ərazi kəşfi keçirilir.

**Hücum niyyətində** briqada komandiri müəyyən edir: əsas zərbə istiqamətini, döyüş tapşırığının yerinə yetirilmə üsullarını (düşməni, harada, hansı ardıcılıqla və necə darmadağın edilməli, düşməne atəşlə zərərvurma hansı qaydada aparılmalıdır), briqadanın döyüş düzülüşünü. Bundan başqa, briqadanın hücumkeçmə üsulundan asılı



olaraq: dərinlikdən irəliləyərək hücumda – başlanğıc hədd, irəliləmə marşrutları və qaydası, tabor kolonlarına açılma həddi, həmləyə keçmə həddi (ehtiyac olduqda), bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumda – yenidən düzlənmə (dəyişdirmə) və başlanğıc vəziyyəti tutma qaydaları müəyyən edilir.

Əsas zərbə istiqaməti briqada komandiri tərəfindən (yuxarı rəis tərəfindən də göstərilə bilər) hücumun bütün dərinliyinə və ya yalnız yaxın tapşırıq üzrə təyin edilir və bu istiqamət hücumun gedişində yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Briqadanın hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) hücum edən taborların döyüş tapşırıqları aşağıdakılardan ibarət ola bilər: birinci mövqedə düşməyə zərər vurmaq və onu təcrid etmək, düşmənin briqada (alay) ehtiyatlarını darmadağın etmək və göstərilmiş vaxtda düşmən müdafiəsinin dərinliyində rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək, ələ keçirilmiş hədlərdə möhkəmlənərək düşmənin üstün qüvvələrinin əks-həmlələrini (əks-zərbələrini) dəf etmək, göstərilmiş istiqamətdə hücumu davam etdirmək.

**a.** Hücumda döyüş gücü hər cür ehtiyacı ödəyə bilən, sürətlə hərəkət edən və döyüşü fasiləsiz davam etdirən qarışıq ixtisaslardan təşkil edilən qüvvələrlə təmin edilir.

**b.** Hücum diqqətlə planlaşdırılır və şiddətli bir şəkildə həyata keçirilir. Planlar, hücum əsnasında yaranacaq əlverişli vəziyyətlərdən faydalanmanı təmin etməlidir. Bu cəhət, komandirin əlində dəyişən hərəkətli bir ehtiyat və müvəffəqiyyətdən faydalanmada yetərli atəş dəstəyinin saxlanılmasını lüzumlu edir. Qəti nəticəli hücum fürsəti yarandığı zaman komandir bütün lazımi imkanlarından istifadə edir və birliklərdən maksimum səy göstərmələrini tələb edir. Zəifləyən düşməyə gecə və gündüz göstəriləcək təzyiqlər, düşmənin döyüşə aravermə imkanının və itkilərin yerini doldurmasının qarşısını alır, təşəbbüsü təkrar ələ keçirmə imkanını tükəndirir. Firsətlərdən faydalanmaqda bacarıqsızlıq, hücumun yavaşadılması, nəticəsiz qalmasına və hətta, ağır itkilər verilməsinə səbəb ola bilər.

**c.** Uğurlu hücum əməliyatı, bütün vasitələrin cəmləşdirilməsini və sinxronlaşdırılmasını lazım bilir. Taktiki müvəffəqiyyəti təmin etmək üçün döyüş qüvvələri, istehkamçılar, səhra artilleriyası, HHM artilleriyası, hücum helikoptərləri, yaxın hava dəstəyi, REM vasitələri qəti nəticə yerində və vaxtında sinxronlaşdırılmalıdır.

**ç.** Hücum edən birlik öz atəşlərinin təsirlərindən faydalanmaq və düşməyə yaxınlaşıb, onu hücumla məhv etmək üçün manevr edir. Bu manevr, düşməni münasib olmayan ərazidə döyüş

aparmağa məcbur edə biləcəyi kimi, atəşlə yox etməyə əlverişli bir hədəf meydana gətirməyə yol açan aldadıcı hərəkət də ola bilər.

**d.** Hücümə, ərazinin böyük əhəmiyyəti var və ondan faydalananda bir çox üstünlüklər əldə etmək olar. Əməliyyat çox vaxt, mürəkkəb ərazi hissələrinin qabaqcadan nəzarət altına alınmasına və ya həmin ərazidəki düşmənin təsirsiz hala salınmasına yönəldilir. Bu əməliyyatın məqsədi aşağıdakılardır:

- müşahidədə üstünlük təmin etmək;
- örtü və gizləmə təmin etmək;
- daha yaxşı atəş məkanları ələ keçirmək;
- manevr və dəstək imkanlarını artırmaq;
- öz qüvvələrimiz tərəfindən istifadə olunan yolları mühafizə nəzarətinə götürmək;
- döyüş sərbəstliyi qazanmaq;
- əlavə mühafizəni təmin etmək;
- düşmənin istifadə etdiyi yollarda nəzarəti təmin etmək.

**e.** Ardıcıl olaraq basqın imkanı axtarılır. Bu imkan düşməni aldatmaq və ya gözlənilməyən yerdə, gözlənilməyən vaxtda bir manevr qaydası seçmək vasitəsilə əldə edilə bilər. Örtmə və aldatma fəaliyyətləri basqının uğur qazanmasına kömək edir. Gecə və məhdudgörmə şəraitində aparılan basqın şəklində hücüm, müvəffəqiyyət imkanını artırır.

**ə.** Şiddətli hücüm, düşməyə əks tədbir görmək imkanı vermədiyindən, mühafizəni təmin edir.

**f.** Radioelektron mübarizə hücumun planlaşdırılmasının ayrılmaz hissəsidir.

### HÜCUM PLANI

**a.** Hücüm planı əvvəlcə briqada komandiri tərəfindən planlaşdırılır və təkmilləşdirilir. Hücüm planı döyüş planı və atəş dəstəyi planından ibarətdir. Atəş gücü ilə döyüşün bir-birini müvafiq şəkildə tamamlaması vacibdir.

**b.** Hücüm planının hazırlanmasında briqada komandirinin tapşırıq, qarşıdakı əməliyyat, düşmənin tərtibatı, tərkibi, qüvvələrinin imkan və qabiliyyətləri, əməliyyatın aparıldığı ərazi və döyüş gücü haqqında mülahizələri əsasdır. Briqada komandiri basqın üçün, hücumun daha az əlverişli yaxınlaşma istiqamətindən və ya gecə vaxtı apa-

rılmasını da nəzərə alır. Plan, tabelikdə olan birliklərin hədəflərə çatdıqları zaman görəcəkləri işləri də əhatə etməlidir.

**c.** Briqadanın hücüm əməliyyatının hazırlanmasında adi istiqamətləndirmə və idarəetmə üsulları tətbiq olunur. Əmrlər yayımlandığı zaman, tabelikdə olan birliklərə vəziyyəti qiymətləndirmə və kəşfiyyat aparmaları, plan hazırlamaları və əmrlərini vermələri üçün vaxt ayrılmalıdır. Əlavə əmrlər və ya ilk plandakı dəyişikliklər tək-tək əmrlər halında bildirilir. Nəzarət və rəhbərlik vəzifələri planlaşdırmanın başlamasından əməliyyatın başa çatdırılmasına qədər, bütün komandirlər tərəfindən həyata keçirilir.

**ç.** Düşmən və ərazi haqqında bütün məlumatlar toplanılır, komandir və qərargah vəziyyət qiymətləndirmələrini aparırlar. Qərargahın vəziyyət qiymətləndirmələrini nəzərə alaraq, komandir qərarını verir və əməliyyat niyyətini təkmilləşdirib, qərargaha bildirir.

Komandirin əməliyyat niyyəti, qərargahının və tabelikdə olan birliklərin nə etməli olduqlarını tam şəkildə təmin edəcək təfəsilatları əhatə etməlidir. **Ən azından:**

- hücumun vaxtını və yerini;
- döyüş planını;
- adi, nüvə və kimyəvi atəş dəstəyini;
- nəzarət tədbirlərini;
- izahına ehtiyac duyulan digər məsələləri əhatə etməlidir.

### HÜCUMUN VAXTI VƏ YERİ

Hücüm vaxtı daha yuxarı komandanlıqdan əmr edilir və ya briqada komandiri, əmr edilməyi təqdirdə hücüm vaxtını özü təyin edir. Əgər hücüm vaxtının təyin edilməsi briqada komandirinə həvalə olunubsa, ərazi kəşfiyyatı, düşmən haqqında məlumatların toplanılması və tabelikdə olan birliklərin hazırlanması üçün lazım olan vaxtı nəzərə almalıdır. Daim yadda saxlanması lazımlı olan məsələ, briqadanın hazırlıq üçün istifadə etdiyi vaxt, düşmənin öz müdafiəsini hazırlamaq və hətta, briqadaya hücüm etmək üçün ehtiyac duyduğu vaxtdır. Əgər hücüm hazırlığına çox vaxt sərf olunursa, ehtimal ki, hücüm şansı da itirilə bilər. Düşməni səhv yola sövq etmək və

dəstək atəşlərinin bir-birini izləyən hücum eş-  
lonlarına köçürülməsinə imkan vermək üçün, ta-  
belikdə olan birliklərin hücumları vaxta görə  
mərhələləşdirilə bilər. Eyni vaxtda aparılan hü-  
cumlar düşmənin atəşlərini cəmləşdirmə və ya  
ehtiyatının yerdəyişmə imkanını azaldır. Nüvə,  
kimyəvi və bioloji atəşlər hücum vaxtına təsir  
edə bilər. Taktiki ziyanın dəyərləndirilməsi və la-  
zımı dəyişiklik zamanı əməllərin yayımlanması  
üçün vaxta ehtiyac duyula bilər.

Hücum yeri ən çox müvəffəqiyyət vəd edən bö-  
lgələrdən yerinə yetirilir. Hücum düşmənin zəif  
nöqtəsinə edilir. Əgər heç bir zəif nöqtə tapılma-  
yıbsa, zəif bir nöqtə yaradılmalıdır. Bu hal  
atəşlərlə, və ya taktiki aldatma yolu ilə düşmənin  
bəzi qüvvələrini digər bölgələrə yönəltməsi  
təmin olunaraq yaradıla bilər. Həmçinin, ərazi də  
hücum yerinin seçilməsində əhəmiyyətli rol oy-  
nayı. Bölmələr və taborlar örtü və gizləmə təmin  
edən bir mövqedən digərinə irəliləyirlər. Briqada  
bütün döyüş və döyüş dəstəyi birlikləri üçün  
sürətli irəliləmə təmin edən yollarla hərəkət edir.  
Ələlxüsus əsas hücumun aparılacağı bölgədə  
komandirin şəxsən kəşfiyyət aparması arzu edi-  
lir.

### DÖYÜŞ PLANI

a. Döyüş, tapşırığın öhdəsindən ən az sayda  
insan, silah və texnika itkisi ilə gəlmək üçün atəş  
və hərəkəti birləşdirmək vasitəsilə düşmən üzə-  
rində üstünlüyü təmin etməkdir. Uğurlu döyüş  
standart qaydalardan qaçmanı, istiqamətləndirmə  
və idarəetmədə, təşkilat və döyüş xidmət dəstə-  
yində çevikliyi zəruri edir. Döyüş planı hücumda  
döyüş elementlərindən necə istifadə ediləcəyini  
göstərən plandır. Döyüş planında:

- tapşırıq bölümü;
- hədəf və hücum düzülüşü (əsas və köməkçi  
hücum);
- nəzarət tədbirləri;
- ehtiyat və ehtiyatın tapşırığı;
- mühafizə tədbirləri;
- hədəf ələ keçirildikdən sonra hədəfdə tərtib-  
lənmə və yenidən təşkilatlanma:
- sonrakı döyüş üçün planlaşdırma kimi məsə-  
lələr yer alır.

### PLANLAŞDIRMA ARDICILLIĞI

Döyüş planının hazırlanmasında komandir və qə-  
rargah heyəti bir qayda olaraq, aşağıda göstəril-  
diyi kimi, məntiqi bir planlaşdırma ardıcılığına  
riayət edək:

- vəzifə və mövcud məlumatları təhlil edir;
- vəzifənin öhdəsindən gəlinməsinə təmin edə-  
cək hədəfləri seçir;
- hədəfləri ələ keçirəcək birlikləri müəyyən  
edir;
- əsas və köməkçi hücum qüvvələrindən və eh-  
tiyattan istifadə qaydasını müəyyənləşdirir;
- hədəfə yaxınlaşma istiqamətlərini seçir;
- tətbiq olunacaq hücum əməliyyatının qayda-  
sını müəyyənləşdirir;
- nəzarət tədbirlərini bildirir;
- mühafizə tədbirlərini açıqlayır;
- döyüş xidmət dəstəyini müəyyən edir;
- hədəfin ələ keçirilməsindən sonra görülməli  
işləri və qabaqcadan ehtimal oluna biləcək  
vəziyyətlər üçün ehtiyat planları hazırlayırlar.

### HÜCUM MÖVQEYİ CƏMLƏŞMƏ BÖLGƏSİ

Əmr və komanda tabelikdə olan birliklərin daha  
sonrakı hərəkətə hazırlıq üçün tərtibləndikləri  
bölgədir. Burada əməllər yayımlanır və sərəncam-  
dakı vaxta görə, tamamlama və təminat işləri  
aparılır. Təmas vəziyyətində olan qüvvələrə ya-  
xın yerlərdə cəmləşmə bölgəsi seçməkdən yan  
keçilməlidir. Nüvə silahlarına hədəf olmaq ehti-  
malını azaltmaq üçün, təmas xəttindən olduqca  
arxada, geniş səpələnməni təmin edən tabor cəmlə-  
şmə bölgələrində hücum keçməyə hazır olma-  
lıdır. Əgər bu bölgələr, hücum keçməkdən qa-  
baq yanacaq təminatına ehtiyac duyulacaq qədər  
arxadadırlarsa, ön yanacaq təminatı bölgələri,  
yanacaq doldurma məntəqələri yaradılır. Birləş-  
mə və hissələr qısa yollardan hücum mövqeləri-  
nə doğru hərəkət edirlər.

Cəmləşmə bölgələri müşahidədən gizlədilməli,  
artilleriya atəşlərinə, hava və ya nüvə hücumla-  
rına hədəf olmamaq üçün lazımı genişlikdə ol-  
malı, irəliyə gedən əlverişli yollar tank hücum-  
larından təbii qorunma vasitələri ilə təmin olun-  
malıdır.

Cəmləşmə bölgəsində birliklər aşağıdakı işləri görürlər:

- əmrlərin çatdırılması;
- döyüş üçün yenidən tərtiblənməni;
- qarşıdakı əməliyyat üçün təlimin və planlaşdırılmasını;
- yanacaq doldurma təminatı və təkrar təminatı;
- qulluq və KQS-dən zəhərlənmiş (çirkənlənmiş) təchizatın təmizlənməsini;
- şəxsi heyətin istirahətini;
- əldə edilən ən son məlumatlara görə, planların gözdən keçirilməsini.

### HÜCUM MÖVQEYİ

Briqada bir qayda olaraq, hücum mövqeyi tutur. Bununla belə, hücum elementlərinin hücum düzülüşünə keçmələrini asanlaşdırmaq üçün, təbəçilikdə olan birliklərə hücum mövqelərinin əsas yeri göstərilə bilər. Nüvə silahlarının hədəfinə tuş gəlməmək üçün zirehli birliklər, bir qayda olaraq, hücum mövqeyində dururlar. Mövqeyə keçid edir, əmr edilən düzülüşü alır və dayanmadan hücum edirlər.

### DÖYÜŞ ÜÇÜN TƏRTİBLƏNMƏ

**Hücumda qüvvələr** əsas hücum, köməkçi hücum; ehtiyat olmaqla üç qrupa ayrılır.

Briqada, vəzifəsini yerinə yetirməkdən ötrü müxtəlif silah sistemlərinə, zirehli maşınlara, tank əleyhinə silahlara, səhra artilleriyasına, hava hücumundan müdafiə artilleriyasına malikdir. Tabeliyinə istehkam, helikopter və artilleriya birlikləri ayrılır və ya verilir.

Komandir əsas hücumun aparılacağı yerin seçilməsində və vəziyyətdəki dəyişikliklərə cavab verməyə hazır olmalıdır. Planlaşdırma əsnasında briqada komandirinin münasib bildiyi hərəkət tərzini, sonradan hücum zamanı dəyişdirilə bilər. Briqada komandiri belə vəziyyətdə döyüş gücünün ağırlığını həmin bölgənin üzərinə qoya bilər və müvəffəqiyyəti artırmaq üçün bütün səyləri sərf etməlidir.

### ƏSAS HÜCUM QRUPU

Qəti nəticə yerində, dar bir cəbhədə artilleriya,

zirehli və motoatıcı birliklər və digər atəş dəstəyi vasitələri ilə möhkəm bir döyüş gücü toplanaraq əsas hücum qrupu təşkil edilir. Əsas hücumun başlıca xüsusiyyəti, hava və artilleriya dəstəyi ardıcılığı ilə ehtiyatın həmin bölgədə saxlanması və dərinliyə eşelonlaşdırılmasıdır. Əsas hücum qrupunun vəzifəsi hədəfi ələ keçirmək və düşmən qüvvələrini məhv etməkdir.

### KÖMƏKÇİ HÜCUM QRUPU

Köməkçi hücumlarda, ümumilikdə əsas hücumdan daha geniş döyüş bölgəsi, daha yaxın və daha az hədəflər verilir. Bunun nəticəsində ehtiyatların gücü və dərinliyi az olur. Köməkçi hücum üçün tapşırıq almış qüvvələr güc baxımından zəif olduğu zaman bu zəifliyi aradan qaldırmaq və düşməni aldatmaq üçün güclü bir atəş dəstəyindən faydalana bilər. Peşəkar bir şəkildə mövqeləndirilmiş dəstək silahları, sonradan əsas hücumu dəstəkləmələrini ləngitmədən, köməkçi hücumu atəşləri ilə dəstəkləyə bilərlər. Köməkçi hücum qrupu aşağıdakı vəzifələrdən bir və ya bir neçəsini yerinə yetirərək əsas hücumun müvəffəqiyyətinə köməkçi olur:

- əsas hücumun manevr imkanını artıran ərazini nəzarətdə saxlamaq;
- əsas hücumla əngəl törədən düşmən qüvvələrinə mane olmaq;
- düşməni müəyyən bir ərazi sahəsində qalmaq məcbur etmək;
- əsas hücumun yeri ilə əlaqədar, düşməni yarıltmaq;
- düşmənin ehtiyatlarını vaxtından qabaq və qəti nəticənin əldə ediləcəyi yerdən uzaqda döyüşə məcbur etmək.

Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün lazımı qədər döyüş gücündən istifadə olunur. Tapşırıqın öhdəsindən gəlməkdə böyük qüvvələrə ehtiyac olduqda, qüvvə ayrılması əvəzinə nüvə və kimyəvi silahlarda tətbiq oluna bilər.

### Ehtiyat qrupu:

Ehtiyatın əsas vəzifəsi əldə edilən müvəffəqiyyəti artırmaq və ya qəti nəticə əldə etmək üçün lazımı yer və vaxtda hücum edərək əməliyyata qoşulmaqdır.



**Ehtiyatın vəzifələri:**

- müvəffəqiyyətdən faydalanmaq;
- hücum edən birliklərin gücləndirilmə və ya hücum sürətini qorumaq;
- düşmənin əks-hücumlarını dəf etmək;
- təhlükəsizliyi təmin etməkdən ibarətdir.

Ehtiyatın başlanğıcdaki gücü və yeri planlaşdırılan istifadə tapşırıqlarına mövcud qüvvəyə ediləcək manevr şəklinə əraziyə düşmənin gözlənilən əks hərəkətlərinə vəziyyətin aydınlıq dərəcəsinə görə dəyişir.

Vəziyyətin olduqca aydın və düşmənin imkan və qabiliyyətlərinin məhdud olduğu hallarda kiçik bir ehtiyat yetərli ola bilər.

**Ehtiyatın yeri.** Vəziyyətin aydın olmadığı hallarda, ehtiyat, başlanğıcda mərkəzi bir yerdə yerləşmək, ön xətdə və cinahlarda hər hansı bir yerdə doğru hərəkətə hazır olmaqla birliyin böyük hissəsindən əmələ gətirilə bilər. Ehtiyatın döyüşə girib girməyəcəyi və döyüşəgirmə vaxtının və yerinin seçilməsi, komandirin ən çətin və əhəmiyyətli bir qərarıdır. Ehtiyatın qruplar halında bir neçə cəmləşmə rayonuna yayılması və ya marş kolonları halında yerləşməsi, nüvə silahlarına həssaslığı azaldır. Ehtiyatlar, qəti nəticə vaxtı gələndə tərəddüdsüz istifadə olunmalıdır. Ehtiyatı döyüşə hissə-hissə yeritmək olmaz. Ehtiyat döyüşə girən kimi, yubanmadan yeni bir ehtiyat təşkil edilməlidir.

**NƏTİCƏ**

Qərb istiqamətdə Ermənistan SQ-nin Azərbaycan Respublikasının ərazisinin 20%-ni işğal etməsini nəzərə alaraq, məqalədə əsasən, hücum əməliyyatlarının əməliyyat-taktiki səviyyədə tətbiq olunması, döyüş şəraitinə uyğun olaraq təşkil edilməsi öyrənilmiş, bununla bərabər qoşunların döyüş sahəsindəki hücum əməliyyatı üzrə imkan və qabiliyyətlərini ortaya qoymaları üçün hücum əməliyyatlarının ən vacib vəzifələrdən biri olması dəyərləndirilmişdir.

**ƏDƏBİYYAT**

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. I hissə.
2. QQT 194 - 2. Atıcı Briqada. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası Elmi Şurasının 2 fevral 2005 - ci il tarixli 35 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.
3. QQT 194 - 5. Tank və motoatıcı briqada döyüşü. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası Elmi Şurasının 2 fevral 2005-ci il tarixli 35 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

**SUMMARY****PLANNING OF OFFENSIVE****OPERATION****V. NAGIYEV**

In this article it has been reflected the planning of attack operation, the tasks which will be executed by the attack groups in attack battle, their rules of application in operation and tactical levels in battles, also it has been explained and analysed the essence of the planning of attack operation.

**РЕЗЮМЕ****ПЛАНИРОВАНИЕ  
ОПЕРАЦИИ АТАКИ****В. НАГИЕВ**

В статье отражено планирование действия атаки и задачи, которые будут выполнены группами атаки, их правил и приложения операции и тактические уровни, также объяснено и проанализировано сущность планирования действия атаки.

### ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yazılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

#### NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

#### MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlovhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər\*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

### «AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK»  
JURNALININ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:  
370069 Bakı ş.,  
«Qızıl Şərq»  
hərbi şöhrətiyi, 13,  
tel: 440-99-71

Lisenzia: № 002559  
Yığılmağa verilməmişdir:  
10.03.2015  
Çapa imzalanmışdır:  
10.04.2015  
Fiziki çap vərəqi: 10  
Kağız formatı: 60x84 1/8  
İndeks: 0317  
Tirajı: 100  
Sifariş: 479

Bülleten Azərbaycan  
Respublikası Müdafiə  
Nazirliyinin «Hərbi  
Nəşriyyat»-nda offset  
üsulu ilə çap edilib.  
Lisenzia: № 022042  
Verilmə tarixi:  
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL  
NÖVBƏTÇISI:  
Səfir MAHMUDZADƏ

KORREKTOR:  
Nəzrin ƏSƏDZADƏ

SƏHİFƏLƏYİCİ:  
Nəzrin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş  
materiallardan istifadə  
zamamı «AZİMUT»  
bülleteninə istinad  
edilməlidir.

İndeks 0317



## GÖYƏRTƏ PUA-sı – “VARİOUS”

Pentaqonun “DARPA” proqramı çərçivəsində “Lochkeed Martin” şirkətində hələ 2006-cı ildə, VARİOUS adı verdikləri şaquli qalxan göyertə PUA-sı üzərində işləməyə başlamışdılar. Bu illər ərzində VARİOUS-un bəzi texniki xarakteristikaları çap olunmuş və gələcək qurğunun imkanlarını əks etdirən kompyuter videofilmi hazırlanmışdır.

VARİOUS göyertə aviadaşıyıcılarında bazalaşan PUA-dır. Bu tipli digər PUA-dan fərqli olaraq, o, şaquli enmə-qalxma əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün xüsusi sistemi ilə təchiz edilmişdir. 2007-ci il versiyasından fərqli olaraq yenilənmiş VARİOUS intellektual idarəetmə sistemi ilə təchiz edilmişdir ki, bu da ona döyüş tapşırığını tam sərbəst - avtomatik rejimdə icra etməyə imkan verir. Lakin bu PUA-nın yalnız avtomatik rejimdə çalışması demək deyil. Belə ki, VARİOUS həm də operatorun köməyi ilə məsafədən idarə edilə bilər.

VARİOUS silahlanması və təchizatı baxımından bu tipli PUA-lar üçün standart olan, kəşfiyyat və müşahidə ilə bağlı taktiki döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə imkan verən silahlarla dəstləşdirilmişdir.



### X-45C-nin BAZASINDA YENİ PUA – “FANTOM RAY”

- “Boinq” şirkəti X-45C PUA-nın bazasında hazırlanan yeni tipli PUA-nı havaya qaldırmağa çalışır. “Fantom Ray” adı verilən bu PUA-da 2005-ci ildə dondurulmuş X-45 layihəsində qazanılan bilik və təcrübədən yararlanılacaqdır. “Fantom Ray” adı qırıncı ölçüsündə hazırlanan ilk PUA olacaqdır. Aviasərgilərdən birində hətta onun həqiqi ölçülərdə hazırlanan maketi geniş kütlələrə nümayiş etdirilmişdir. “Fantom Ray”ın prototipi kəşfiyyatdan müşahidəyə, hətta “avtonom ovçuya” qədər geniş funksiyaları əhatə edəcəkdir. PUA ilk dəfə X-45C layihəsində sınaqdan keçirilən və tətbiq edilən havada avtonom yanacaq doldurma sistemi ilə təchiz ediləcəkdir. “Fantom Ray”ın prototipi 2010-cu ilin dekabr ayında ilk sınaq uçuşunu etmişdi. Bundan sonar geniş sınaq proqramı tərtib edilmişdi ki, burada da birinci hissədə 10 sınaq uçuşu nəzərdə tutulurdu. Əgər bu sınaqlarda ciddi çatışmazlıqlar aşkarlanmasa, “Boinq” şirkəti PUA-nın tam hazırlıq işlərinə başlamaq fikrindədir. “Boinq” şirkətinin vitse-prezidenti Deyv Kupersmit deyir: “Fantom Ray” qurğusunun əsas xüsusiyyəti ondadır ki, onun layihə və hazırlanmasında X-45C təyyarəsində yaxşı cəhətləri ilə seçilən ən qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edilmişdir. Hal-hazırda PUA-nın imkanlarını genişləndirməyə çalışırıq. Buna görə də sifarişçiləri bu tip PUA-nın həll edə biləcəyi geniş funksiyalı uçan maşınların tam dəsti gözləyir desək, yəqin ki, səhv etmiş olmarıq”.



## “HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: Şəfaət Mehtiyev küçəsi 146, tel: 440-99-71



## PİLOTSUZ UÇAN APARAT – P.1HH

İtaliya pilotsuz uçan aparatı – P.1HH ilk uçuşunu Trapani-Birci aviabazasında həyata keçirdi. Bütün uçuş 12 dəqiqə təşkil etdi. Bu müddət ərzində PUA 609 m yüksəkliyə qalxdı və 170 uzl sürət yığdı ki, bu da 314 km/saat deməkdir. Bütün uçuş Aralıq dənizi üzərində həyata keçirildi. Hər dəfəsində P.1HH PUA-nın sınaqları uğurla başa çatdı.

PUA-nı yaradan mütəxəssislər P.1HH-in 16 saat havada qalacağını və 13,7 km yüksəklikdə uça biləcəyini təsdiq edirlər. PUA kəşfiyyat funksiyalarını həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və avtomatik eniş-uçuş, məsafədən idarəedilmə funksiyalarına malikdir. PUA-nın sınaqları hələ ki, davam edir və onun bu il istismara veriləcəyi gözlənilir.